

การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา

A STUDY OF LOVE IN BUDDHISM

นางสาวณัฐมา ชันติธรรมกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา

นางสาวณัฐมา ชันติธรรมกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

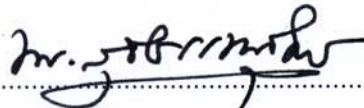
A STUDY OF LOVE IN BUDDHISM

MISS NATTAMA KHANTIDHAMMAKUL

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2553

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุนต์, ผศ.,ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหากษณะ ตรุโณ, ผศ.,ดร.)

กรรมการ

(พระมหาทวิ มหาปญโญ, ผศ.,ดร.)

กรรมการ

(ดร.นันทพล โรจนโกศล)

กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุหนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาทวิ มหาปญโญ, ผศ.,ดร. ประธานกรรมการ

อาจารย์รังษี สุหนต์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : นางสาวณัฐมา ชันติธรรมกุล

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร. ป.ธ.๙ M.,A., Ph.D.
(Buddhist Study)

: นายรังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาเรื่องความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อประยุกต์หลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่าความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ แต่มนุษย์สามารถรับรู้ถึงความรักได้ด้วยโดยออกมาในรูปของความคิด ความพอใจ ความซาบซึ้งใจ ฯลฯ ความรักในทางพระพุทธศาสนามีพื้นฐานมาจากโลกะ อันประกอบด้วยตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา และสามารถแบ่งความรักได้เป็น ๓ ระดับคือ ๑.รักตนเอง ๒.รักผู้อื่น ๓.รักแบบเมตตา

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่หลายหลักธรรม หลักธรรมที่เหมาะสมกับความรักในตนเอง ได้แก่ศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ใช้กับบุคคล และเหมาะสมกับการงานต่างๆ ไป เพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลนั้นๆ (๒)หลักธรรมที่เหมาะสมกับความรักผู้อื่น ได้แก่ทศ ๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลที่อยู่รอบๆ ตัวเรา เช่น มารดาบิดา บุตร ภรรยา เป็นต้น (๓)หลักธรรมที่นำ “เมตตา” ไปสู่เมตตาอัปมัญญา ได้แก่ พรหมวิหาร ๔

Thesis title : A Study of Love in Buddhism
Researcher : Miss Natthama Khantidhammakul
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee:

Asst. Prof. Phramaha Thavee Mahapanyo, Pali
IX, M.A.

M.Phil., Ph.D. (Buddhist Studies)

Rangsi Suthon, Pali IX, M.A. (Buddhist
Studies)

Date of Graduation : 17/2/2011

ABSTRACT

This research is an analytical study of love in Theravada Buddhism. It has three objectives as follows: (1) To study the concept of love in Theravada Buddhism, (2) to study the Buddhist doctrine concerning love and (3) to propose that the Buddhist doctrine be applied for developing human beings and society in the Buddhist way.

The findings show that love in Theravada Buddhism is abstract; the feeling cannot be touched, but human beings can feel love by way of thought, enjoyment and affliction. In Theravada Buddhism, love is based on craving (Tanhā) which comprises of three kinds of craving, namely: sensual craving (Kāmatanhā), craving for existence (Vibhavatanhā) and craving for self-annihilation (Vibhavatanhā). Love is also divided into 3 levels: love for oneself, love for others and universal love or mettā.

In Theravada Buddhism, there are many doctrinal principles of love, however only some of them were analyzed in this study. First, the principle suitable for the love of oneself is the five precepts, which are to be applied to ordinary people and suitable for general living, bringing benefits to those people and leading to prosperity in the present. Second, the principle suitable for the love of another is the six directions (Disa), which are suitable for the relationship between people of

different classes, such as between parents and children, husband and wife or lovers, and so on. Third, the principle that develops love to loving-kindness (Mettā-appamaññā) is the four sublime abiding virtues (Brahmavihāra).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากหลาย ๆ ท่าน ทั้งที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้เกี่ยวข้อง ดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุกูวตร (เทียบ สิริภาโณ, ผศ.ดร.,ป.ธ. ๙,Ph.D.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาทวี มหาปญฺโญ, (ผศ.,ดร.ป.ธ.๙,Ph.D.) ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์รังษี สุทนต์ (ป.ธ.๙, พธ.ม.) กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูใบฎีกาสันน ทยรฺกฺโข พระมหาสันติ ธีรภทฺโท เจ้าหน้าที่สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่หอสมุดกลางทุกท่านที่อำนวยความสะดวกให้คำแนะนำด้วยดีตลอดการศึกษาที่ผ่านมา

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, (ดร.ป.ธ.๗, Ph.D.) ที่กรุณาตอบข้อซักถามและให้คำปรึกษา ขอขอบคุณอาจารย์ที่กรุณาให้กำลังใจ ช่วยเหลือค้ำค้ำข้อมูล และอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ด้วยดีตลอดมา ประกอบด้วย ดร.นันทพล โรจนโกศล ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม และผู้ให้ความช่วยเหลือทุกท่าน

คุณงามความดีอันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ที่เกิดจากการทุ่มเทร่างกายและแรงใจอย่างเต็มสติปัญญา และความสามารถ ขอมอบเป็นการตอบแทนคุณแต่บิดามารดา ครู อาจารย์ทุกท่าน ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะก่อประโยชน์แก่สาธารณชน และแก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้ใคร่ในการศึกษา ถ้ามีข้อผิดพลาดประการใด ขออภัยไว้ ณ โอกาสนี้

นางสาวณัฐมา ชันติธรรมกุล

๑๔ มกราคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญแผนภาพ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ คำจำกัดความของคำศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ความรักในพระพุทธศาสนา	๙
๒.๑ ความหมายของความรัก	๑๐
๒.๒ ความหมายของความรักในทฤษฎีของนักปราชญ์	๑๓
๒.๓ ความสำคัญของความรัก	๑๗
๒.๔ ระดับขั้นของความรัก	๒๐
๒.๕ ความรักในบริบทต่างๆ	๓๙
๒.๖ สรุป	๔๙
บทที่ ๓ หลักธรรมเกี่ยวกับความรักในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๕๐
๓.๑ หลักธรรมที่ใช้กับความรักตนเอง	๕๑
๓.๒ หลักธรรมที่ใช้กับความรักผู้อื่น	๕๓
๓.๓ หลักธรรมที่พัฒนาเมตตาให้เป็นเมตตาอัปมัญญา	๕๗
๓.๔ สรุป	๖๔

บทที่ ๔ การประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนว**พระพุทธศาสนา**

๖๕

๔.๑ การนำหลักศีล ๕ ในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

๖๗

๔.๒ การนำหลักทศ ๖ ในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความรักผู้อื่น

๖๕

๔.๓ การนำหลักพรหมวิหาร ๔ พัฒนาเมตตาให้เป็นเมตตาอัปมััญญา

๘๑

๔.๔ สรุป

๘๓

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๘๔

บรรณานุกรม

๘๕

ประวัติผู้วิจัย

๙๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นหลักโดยใช้ระบบย่อคำ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬารัตน	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อูปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ส. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคฺคปาฬิ	(บาลี)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
อ.ท. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทูกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)

อ.จ.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ธ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
ช.อิตติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ช.ชา.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.ชา.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	เอกกนิบาต	ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.ชา.อสีติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก อสีตินิบาต	(ภาษาไทย)
ช.จ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬินิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.อป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปาลี	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ. (บาลี)	=	วินยปิฎก สมณฑุปาสาทิกา มหาวคฺคอกฺกุสฺสุกฺกา	(ภาษาบาลี)
----------------	---	---	------------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.นิ.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สวรรค์ตปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อิตติ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อิตติวุตตะกอกฺกุสฺสุกฺกา	(ภาษาบาลี)
ช.เปต.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตฺถโชติกา เปตวตฺถกอกฺกุสฺสุกฺกา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.ทุก.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ทุกนิปาตชาดกอกฺกุสฺสุกฺกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.มหาฎีกา. (ไทย)	=	ปรมัตถมัณฺยชฺฐสา วิสุทฺธิมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
-------------------------	---	----------------------------------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ความรัก” เป็นคำที่ยากเกินกว่าที่เราจะให้คำนิยามได้ เพราะความรักนั้นทำให้เกิดแรงบันดาลใจและเป็นพลังให้เกิดทั้งแง่ลบและแง่บวก ความรักเป็นพลังที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ สัตว์ ความรักยังมีบทบาทสำคัญในชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมากจนมีผู้สร้าง ทัชมาฮาล สุสานหินอ่อนเป็นสถาปัตยกรรมแห่งความรักที่สวยงามที่สุดในโลก ถูกสร้างขึ้นโดย จักรพรรดิชาห์ชฮานซีร์ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักที่พระองค์มีต่อ อรชุนันท์ พานู เพคุม ธิดาของรัฐมนตรีที่เสียชีวิตลงเมื่อคลอดบุตรคนที่ ๑๔ ทำให้พระเจ้าจักรพรรดิชาห์ไซค์เศร้าถึงสองทศวรรษ^๑

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ความรักนั้นมีพลังมาก ซึ่งจะแสดงออกมาได้ทั้งทางลบและทางบวก ในทางพระพุทธศาสนานั้นความรักกับพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธศาสนิกชน ความรักในพระพุทธศาสนาเป็นความรักระดับสากล (Universal love) คือรักสรรพสัตว์ ทำเพื่อสังคมส่วนรวม บุคคลสำคัญที่แสดงถึงความรักมีหลายท่าน เช่น ดิข นัท ฮันท์ องค์กรทะไล ลามะ และพระเขมธัมโม (Khemadhammo) ชาวพุทธประเทศอังกฤษ^๒ องค์กรพุทธมองเห็นความสำคัญของความรักระดับสากลและมีการเคลื่อนไหว โดยมีการประชุมพระพุทธศาสนาโลกที่นิวซีแลนด์ (Global Conference on Buddhism) ครั้งที่ ๖ ที่ผ่านมา (๕-๗ ธันวาคม ๒๕๕๑) ภายใต้อำนาจหัวข้อในการประชุมแสดงถึงความรักระดับสากลอย่างชัดเจนคือ ๑. ศรัทธา ความเชื่อ ความรู้ ๒. ยุติสงคราม สร้างสันติ ๓.สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา ๔.ความตาย ความเกิด ความมีชีวิต ๕. ข้อคิดสิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจศาสตร์ ๖. ความตื่นรู้ทั้งที่บ้านและที่ทำงาน ๗.สมาธิ ๘. พระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล ๙. การกำหนดอนาคต ลักษณะการประชุมของชาวพุทธโลกนี้ให้ความสำคัญกับประเด็นที่เป็นความสนใจของสังคมโลก เช่น ประเด็นสิ่งแวดล้อมสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหระยะยาวแก่มวลมนุษยชาติ โดยเชิญองค์กรทะไลลามะ

^๑ บทความเรื่องทัชมาฮาล, (๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๓), ดูรายละเอียดใน www.wikipedia.org.th.

^๒ Quoted in Christopher S Queen (ed), *Engaged Buddhism in the West*, p. 8.

เข้าร่วมประชุมด้วย อาจกล่าวได้ว่าหัวข้อในการประชุมอยู่ในกรอบของความรักทั้งสิ้น ดังนั้นรากฐานของการอยู่ร่วมกันของมวลมนุษยชาติย่อมขึ้นอยู่กับ ความเสมอภาค ความยุติธรรม ความสงบสุขซึ่งเป็นประเด็นกว้างๆ ที่สังคมโลกกลับมาตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น มิใช่เพียงศาสนาพุทธเท่านั้นที่เห็นความสำคัญของความรักระดับสากลนี้ทุกศาสนาก็กำลังเคลื่อนไหว แต่ที่เห็นชัดเจนคือพระพุทธศาสนาโดยองค์ทะไลลามะ ไม่ว่าท่านจะเดินทางไปที่ได้ก็มีสื่อมวลชนและผู้คนให้ความสนใจเพราะท่านมักไม่กล่าวถึงปัญหาของตน แต่กลับกล่าวถึงสันติภาพโลก รวมไปถึงพระสงฆ์ชาวพุทธอื่นๆอีกหลายท่านทั้งในประเทศไทย และต่างประเทศ เช่น ท่านพุทธทาส พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พระไพศาล วิสาโล พระพะยอม กัลยาโณ พระธรรมจารยติช นัท ฮันท์

ความรักในทางพระพุทธศาสนามีการอนุวัตตามความเป็นไปในสังคมมนุษย์ ซึ่งเป็นความรักแบบสากล (Universal love) คือ ความเมตตา ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ เป็นความรักที่หวังดี ปรารถนาดีต่อบุคคลอื่นอย่างจริงใจ มองทุกคนเป็นเพื่อน และไม่ต้องการสิ่งตอบแทน^๓ ซึ่งเป็นความรักที่เสมอในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า วรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ แพศย์ พราหมณ์ ศูทร เมื่อออกบวชยอมทิ้งสกุลเดิมมาเป็นศากยบุตร (ตระกูลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่มีแม่น้ำสายเล็กๆ ไหลมารวมกัน เช่น คงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลลงสู่มหาสมุทรทั้งสิ้น ดังนั้นไม่ว่าวรรณะใดเมื่อออกบวชมารวมกันย่อมเรียกว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตร^๔ จากคำตรัสของพระสัมมาพุทธเจ้ายกย่องว่า จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีความรักให้กับทุกคนไม่เลือกชนชั้นและมีความเสมอภาค นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับสังคมอีกด้วย

การนำหลักที่เกี่ยวกับความรักมาใช้ในการพัฒนาร่วมกันอย่างมีระเบียบ เกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไม่แบ่งแยกเอาวัดเอาเปรียบกัน โดยเริ่มจากสิ่งที่อยู่ใกล้ ๆ ตัวก่อน เช่น ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพราะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องรีบเร่งและรวมพลังกันจัดการ เพราะเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), วาเลนไทน์สู่วาเลนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

^๔ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๓.

ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ หรือสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชุมชน อาคาร ฯลฯ พระวัลโปละราหุล (Walpola Rahula) ซึ่งเป็นพระภิกษุนักวิชาการและนักกิจกรรมสังคมชาวศรีลังกาได้กล่าวอ้างถึงพระพุทธศาสนาว่า “พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในอินเดียในฐานะเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่ต่อต้านความอยุติธรรมทางสังคม ต่อต้านพิธีกรรม ประเพณี และการบวงสรวงสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ยกเลิกระบบวรรณะ และส่งเสริมความเสมอภาคของมนุษย์” อันเป็นมูลเหตุของการเกี่ยวพันกันในสังคมเป็นการจุดประกายความรักขึ้นในสังคมศรีลังกา ณ ขณะนั้น ท่านพุทธทาสมีแนวคิดเกี่ยวกับความรักสากล (Universal Love) คือ “ศีลธรรม” ก็คือความรักสากล คือไม่เห็นแก่ตัวหรือไม่ทำอะไรเพื่อตัวกู ซึ่งเป็นสาเหตุของการแก่งแย่ง แข่งขันเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ถ้าหากจะมีตัวกูก็ขอให้เป็นตัวเดียวกันทั่วโลก ทั้งจักรวาล หรือเอกภพ คือมีความรักที่เสมอกันยอมถือว่าเป็นความรักสากล^๓ และในปัจจุบันยังมีขบวนการชาวพุทธเพื่อสังคมในธิเบต ที่นำโดยองค์ทะไล ลามะ ผู้นำรัฐบาลผลัดถิ่นของธิเบตที่พยายามต่อสู้เพื่อเอกราชของธิเบตบนฐานของอหิงสธรรม (non-violence) และเป็นผู้เสนอแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบระดับสากล (Universal responsibility) บนฐานของจิตใจที่มุ่งหวังประโยชน์สุขเพื่อผู้อื่น (altruistic mind)

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในเรื่องของความรัก ความรักจึงเป็นสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐานที่กักเก็บอยู่ในจิตใจตั้งแต่วัยเด็ก และสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นความรักที่สมบูรณ์แบบได้เพราะการอยู่ร่วมกันในครอบครัว ในกลุ่มสังคมเล็ก และกลุ่มสังคมใหญ่ยอมมีการพึ่งพาอาศัยเกี่ยวพันกัน การทำสิ่งหนึ่งยอมไปกระทบอีกสิ่งหนึ่งเสมอ ทำให้มนุษย์ควรตระหนักว่า การที่เราจะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งส่งผลกระทบต่อที่เป็นไปในทิศทางที่ทำให้คนอื่นเดือดร้อนหรือไม่ เกิดความทุกข์กับการกระทำของเราหรือไม่ เราควรมีความรักให้กันและกัน ช่วยเหลือเกี่ยวพันกัน

^๓ The Most Ven. Prof. Dr. Pra Dharmakosajarn (Prayoon Dhammacitto), *Dhamma and Environmental Preservation*, The International Council of the United Nations Day of Vesak 2009, (Bangkok : The Royal Government of Thailand, 2009), p. 23.

^๒ Walpola Rahula, *Zen and Taming of the Bull to words the Definition of Buddhism thought* (London : Gordon Fraser 1978) อ้างใน Ken Jones, *Buddhism and Social Action* (Kendy : The wheel Publication, 1981), p.2.

^๔ พุทธทาส, *รักผู้อื่น : แก้ปัญหาได้ทุกเรื่อง* บทคัดย่อจากชุดสิ่งสำคัญที่พากันมองข้าม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเผยแพร่วิตปฏิบัติประเสริฐ, ๒๕๔๐).

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษา “ความรัก” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ ประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ “ความรัก” ในพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร?
- ๑.๓.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับความรัก มีอะไรบ้างและเกี่ยวเนื่องสนับสนุนกันอย่างไร?
- ๑.๓.๓ ประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

อย่างไร?

งานวิจัยเรื่องนี้ จะศึกษาเกี่ยวกับ “ความรักในพระพุทธศาสนา” “หลักธรรมเกี่ยวกับความรัก” และ “การนำหลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา” โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก (The Pali Cannon) วรรณกรรม (Literature) ประกอบด้วยหนังสือ วิทยานิพนธ์ วารสาร สิ่งพิมพ์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ฯลฯ นอกจากนี้ยังศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก (The Pali Cannon)

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย

๑.๕.๑ ความรักในทรรศนะทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเมตตา ความปรารถนาดีของบุคคลที่มีต่อผู้อื่น ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ความใฝ่ใจหรือต้องการสร้างเสริมหลักธรรมเกี่ยวกับความรักและประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์ ระดับของความรักสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับคือ

๑. ความรักตนเอง เป็นความรักในตนเอง เป็นการทำประโยชน์เพื่อตนเอง เช่นขยันขันแข็ง อดทนอดกลั้นต่อความลำบากในการทำการงาน เป็นต้น

๒. ความรักผู้อื่น เป็นความรักที่เกี่ยวข้องกัน เช่น มารดาบิดารักลูก ครูเมตตาต่อศิษย์ เพื่อนรักเพื่อน

๓. ความรักแบบเมตตา เป็นความรักที่อยากให้ผู้อื่นมีความสุข และสามารถพัฒนาเป็น “เมตตาอัปปมัญญา” ได้โดยใช้หลักพรหมวิหาร ๔

๑.๕.๒ คำที่เกี่ยวข้องกับความรัก

เมตตาอัปมัญญา หมายถึง ความรักใคร่กิริยาที่รักใคร่ มีจิตใจที่เท่าเทียมกัน
ในสัตว์ทั้งหลายทั่วๆ กัน

สินะ หมายถึง ความรัก ความมีเยื่อใย หรือความห่วงใย

เปมะ หมายถึง ความรัก ความชอบใจที่เกิดจากความรู้สึก หรืออารมณ์รักที่
เกิดขึ้นในใจ

ปิโย หมายถึง น่ารัก ประพฤติควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่ง
ได้และปลอดภัย

ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรัก
ใคร่

ความรักความรักแบบสากล (Universal love) หมายถึง ความเมตตา ความ
ปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ เป็นความรักที่หวังดี ปรารถนาดี ต่อบุคคลอื่นอย่างจริงใจ

ความรับผิดชอบสากล (Universal responsibility) หมายถึง จิตใจที่หวัง
ประโยชน์เพื่อผู้อื่น

การพัฒนา หมายถึง การนำหลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาพัฒนาสังคมและ
มนุษย์ให้อยู่กันอย่างมีระเบียบ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญๆ มีปรากฏ
ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ **ครองรัก ครอง
เรือน ครองธรรม**. ว่าตามหลักธรรมความรักนี้แยกได้ง่ายๆ เป็น ๒ อย่างความรักอย่างหนึ่ง
คือ การที่พอใจชอบอะไรแล้ว ก็อยากได้สิ่งนั้นมาทำให้ตัวเองเป็นสุข ความรักอีกอย่างหนึ่ง
คือ ความอยากให้คนอื่นเป็นสุข^๔

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ครองรัก ครองเรือน ครองธรรม**, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัทพิมพ์สวดย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวไว้ในเอกสารเทศนาธรรมในวันมาฆบูชา ๒๕๔๙ เรื่อง **ธรรมกับความรักและการแต่งงานว่า** ความรักใคร่แบบโรแมนติคเกิดโดยสิ่งเร้าภายนอกจากคนรักเป็นสำคัญ จึงมีสภาวะไม่คงที่ถาวร ส่วนความรักแบบมีเมตตาให้กัน^๙

พระมหาสมจินต์ สุมมาปญฺโญ ได้กล่าวถึง “ความรัก” ไว้ในหนังสือ **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก** ว่ารักเป็นความหมายเชิงบวก เป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือรักเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ (ฉันทเจตสิก) สาระของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจ แต่คนรู้จักความรักในบทบาทหลากหลาย เช่น สนิ่หา ราคะ และเมตตา ซึ่งดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก^{๑๐}

พระอานาจ เขมปญฺโญ (ยอดทอง) ได้ศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาความรักในพุทธศาสนาเถรวาท และงานเขียนเรื่องซิมโพเซียม (Symposium) ของเพลโตพบว่า พุทธปรัชญาแบ่งความรักได้เป็น ๔ ประเภท สนิ่หา เปมะ เมตตา และฉันทะ ส่วนบ่อเกิดของความรักเป็นเจตสิกที่เข้าไปประกอบกับจิต (วิญญาณ) และก่อให้เกิดความรักประเภทต่างๆ และพบว่าความรักแบบฉันทะนำไปสู่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุด และนิพพานเป็นภาวะของผู้ไม่มีกิเลส ถือเป็นการดับตัณหาอุปาทานทั้งหลายเป็นการสิ้นภพ สิ้นชาติ ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๑๑}

พระมหาปริชา ปริญาณจาริ (หลักโคตร) ได้ศึกษา ความรักในพุทธปรัชญาพบว่าความรักมี ๒ ความหมาย คือความหมายทางรากศัพท์ภาษาบาลีที่เป็นกลุ่มคำในแง่อกุศลได้แก่

^๙ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), เอกสารเทศนาธรรมในวันมาฆบูชา, **ธรรมกับความรักและการแต่งงาน**, ๒๕๔๙, หน้า ๒.

^{๑๐} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กัลปพฤกษ์), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑.

^{๑๑} พระอานาจ เขมปญฺโญ (ยอดทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเถรวาทและงานเขียนซิมโพเซียม (Symposium) ของเพลโต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรรณาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐-๒๑.

กามะ ราคะ ตัณหา กลุ่มคำที่เป็นกลางๆ ได้แก่ ฉันทะ ปิยะ เปมะ ความหมายในแง่กุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา และความหมายเชิงคุณค่า ความหมายเชิงคุณค่าที่เป็นความรักในสังคมแบ่งได้ เป็น ๔ ระดับ ได้แก่ รักตนเอง รักคนใกล้ชิด รักสังคม และความรักอันบริสุทธิ์ และพบว่าความรักในทางจิตศาสตร์มี ๒ ประเด็นคือ ปัญหาการทำแท้ง และปัญหาการอุณยฆาต^{๑๒}

สมศรี ทรัพย์ประมัย ได้ศึกษาเปรียบเทียบความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท และคริสติกายโรมันคาทอลิก และพบว่าพระพุทธศาสนาบรรลุถึงอุดมคติของความรักด้วยการฝึกจิตโดยปราศจากการอ้างอิงสิ่งเหนือธรรมชาติ การแสดงออกของความรักต้องแสดงออกทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น และพบว่าศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ การแสดงพฤติกรรมเกี่ยวกับความรักต่อผู้อื่นนั้นในพระพุทธศาสนามีการแสดงพฤติกรรมเกี่ยวกับความรักมากกว่า^{๑๓}

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์ ได้กล่าวถึง “ความรัก” ไว้ในหนังสือ **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก** ว่ารักเป็นความหมายเชิงบวก เป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือรักเป็นหนึ่ง ในเจตสิก ๕๒ (ฉันทเจตสิก) สาระของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจ แต่คนรู้จักความรักในบทบาทหลากหลาย เช่น สนิ่หา ราคะ และเมตตา ซึ่งดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก^{๑๔}

^{๑๒} พระมหาปรีชา ปริญาณจारी (หลักโคตร), “ความรักในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

^{๑๓} Somsri Saphamai. “A Comparative study of the Theravada Buddhist and man Catholic Concept of Love : A case study at Baan Mai and Thakham Sub – Districts Samphran District. Nakorn Pathom province”. A Thesis in Partial fulfillment of The Requirements for The Degree of Master of Arts (Comparative Religion) in The Faculty of Graduate Studies of Mahidol University, 1984.

^{๑๔} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กัลปพฤกษ์), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการรายงานผลการวิจัยใช้วิธีนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร (Descriptive Method) ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยมีดังนี้คือ

๑. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) คือ ศึกษาเรื่องความรักจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) คือหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา วารสาร เอกสาร สิ่งพิมพ์ วรรณกรรม และข้อมูลชนิดอื่น ๆ ซึ่งเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่มีได้ตีพิมพ์

๒. ศึกษา อธิบาย ตีความสาระสำคัญที่ต้องการจากข้อมูลต่างๆ และนำเสนอแบบพรรณนา

๓. นำเสนอหลักธรรมเกี่ยวกับความรัก เพื่อประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

๔. สรุปผลงานวิจัยที่ได้นำเสนอมาทั้งหมด

๕. เสนอแนะว่าต่อไปควรทำงานวิจัยในแนวใด

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบ “ความรัก” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับ “ความรัก”

๑.๘.๓ ทำให้ทราบวิธีประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

ความรักในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานั้น “ความรัก” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นไปตามอุปบัติเหตุ เช่นภิกษุที่หลงรักนางสิริมา เพราะเป็นไปตามอำนาจของตัณหา เรียกว่า “เสน่หา” ความรักที่อาศัยเรื่อ เรียกว่า “เคหสิตเปมะ” คือเป็นความรักที่เกี่ยวข้องกัน เช่น มารดาบิดารักบุตร สามีรักภรรยา พี่ชายรักน้องชาย เพื่อนรักเพื่อน เป็นต้น “เมตตา” เป็นความรักที่อยากให้ผู้อื่นมีความสุข และ “เมตตาอัปมัถญา” เป็นความรักที่อยากให้ผู้อื่นมีความสุขแบบไม่มีประมาณ ไม่แบ่งชั้นวรรณะ ไม่มีขอบเขต

๒.๑ ความหมายของความรักในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานี้ นิยามของความรักมีทั้งในแง่ลบ และในแง่บวกซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังและอำนาจของความรักว่ามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพียงไร นิยามของ “ความรัก” มีหลายแง่มุม เป็นการบ่งบอกถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ สัตว์ สิ่งแวดล้อม และธรรมชาติ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติของความรักนั้นเป็นอย่างไร นิยามของคำว่า “ความรัก” ได้แก่

๒.๑.๑ ความหมายของความรักในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑.๑.๑ **สินะหะ (เสน่หา)** เสนะหะคือ สินะหะ เป็นความรักฝ่ายอกุศล หรือความรักที่เป็นฝ่ายกิเลสเศร้าหมองแห่งจิตใจ จัดอยู่ในกิเลสกลุ่มโลภะ^๑ เป็นไวพจน์คำหนึ่งของตัณหา^๒ จัดเป็นตัณหาที่มีกำลังอ่อนเฉพาะอารมณ์ที่ผูกพัน คือมีความรัก ความเยื่อใยเฉพาะบุคคลที่เกี่ยวข้อง สนิทสนม ผูกพันเป็นญาติมิตร^๓ องค์ธรรมของเสน่หาคือโลกเจตสิก

^๑ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒-๒๗๓.

^๒ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๐, อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๐๐.

^๓ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙/๓๒๔, อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๐๐-๔๐๑.

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ตัณหาวรรค อรรถาธิบายถึงเส่นหาว่า

สัตว์โลกผู้มีแต่โสมนัสซาบซ่าน

น้ำขึ้นด้วยเส่นหา

มัวแต่แสวงหาความสุขกันอยู่

จะต้องเข้าถึงชาติและชรารำไป^๔

มีอรรถาธิบายเพิ่มเติมในขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถาว่า น้ำขึ้นด้วยเส่นหาหมายถึงเปียกชุ่มด้วยยางเหนียว คือตัณหา^๕

กล่าวได้ว่า “เส่นหา” เป็นความรักที่เจือด้วยตัณหา เป็นความรักฝ่ายอกุศล เป็นความรักที่มีพื้นฐานมาจาก “โลภะ”

๒.๑.๑.๒. “เปมะ” จัดเป็นไวพจน์ของตัณหาด้วย ดังที่ปรากฏในคัมภีร์สารัตถปกาสินีว่า “เพราะฉะนั้น ตัณหาแล ท่านเรียกว่า ภาคะเพราะกำหนด ว่าฉันพะเพราะพอใจ ว่าเปมะเพราะประพัติน่ารักใคร่”^๖

เปมะ เรียกอีกอย่างว่า ตัณหาเปมะ^๗ หรือ เคหสิตเปมะ หมายถึง ความรักอันอาศัยเรือน^๘ ได้แก่ ความรักฉันพ่อแม่ลูก ญาติพี่น้องและสามีภรรยา มีความเกี่ยวเนื่องเป็นคนร่วมเรือนเดียวกัน^๙ เป็นความรักใคร่ชื่นชมด้วยยึดถือในความสัมพันธ์ฉันญาติมิตรดังกล่าวและแยกจากกันไม่ได้ องค์ธรรมของเปมะนั้นคือโลกเจตสิก^{๑๐}

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔๑/๑๓๙.

^๕ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๐/๒/๔๐๐.

^๖ ส.ขนุ.อ. (ไทย) ๓/๒๖.

^๗ พระสังฆมัตตนิเทศิกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตตนิเทศิกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมัตตนิเทศิกะ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๐.

^๘ วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๑๔-๑๑๕, ๑๑๗-๑๑๘.

^๙ สุเชาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม), **ธรรมานุกรม : ประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔๙.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏเกี่ยวกับความรักแบบเปมะว่าสิ่งอันเป็นที่รัก ประกอบด้วย พี่ชายน้องชาย ... พี่สาวน้องสาว ... บุตร ... ธิดา ... สามี^{๑๑}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งความรักแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า “ความรัก” เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการคือ

๑. ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน

๒. ด้วยการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน

เหมือนดอกอุบลเกิดขึ้นในน้ำ^{๑๒}

ในอรรถาธิบายนั้นว่า “ดอกอุบล” และดอกไม้ชนิดอื่นๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยน้ำ และเปลือกตมซึ่งเปรียบเหมือนกับ “ความรัก”^{๑๓} ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทั้งสองจึงมาเกิดเป็นมารดา บิดา บุตร ธิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว สามี ภรรยา หรือมิตรสหาย

ดังนั้นความรักแบบเปมะเป็นความรักที่เกี่ยวข้องพันธุกับบุคคลที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน หรือมีปฏิสัมพันธ์กัน เช่นมารดาบิดา บุตร ธิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว สามี ภรรยา และมิตรสหาย

๒.๑.๑.๓. ฉันทะ ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ปรากฏความหมายของ “ฉันทะ” ดังนี้คือ “ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความฉลาด”^{๑๔}

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเหล่าภิกษุว่า “ฉันทะ” นั้นจะเป็นกุศลก็ไม่ใช่ เป็นอกุศลก็ไม่ใช่ จึงกล่าวได้ว่า “ฉันทะ” เป็นคำกลางๆ หมายถึงภาวะที่มีความยินดี ความพอใจ เป็นกุศล หรืออกุศลก็ได้^{๑๕}

กล่าวได้ว่า “ฉันทะ” เป็นคำกลางๆ ไม่เป็นทั้งกุศล และอกุศล หมายถึงความพอใจ

^{๑๑} ม.มู. (ไทย) ๑๕/๑๓/๔๓๖-๔๓๘.

^{๑๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๑๓} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑๗๔/๒๓๗.

^{๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๒/๓๒๙.

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๔/๖๒/๒๕.

๒.๑.๑.๔. “เมตตา” ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ อรรถาธิบายถึง “เมตตา” ว่าเป็นความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เรียกว่า เมตตา และควรแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ เปรียบเหมือนกับเราแผ่เมตตาให้กับคนที่เรารัก คนที่เราชอบ^{๑๖}

กล่าวได้ว่า “เมตตา” หมายถึง ความรัก ความเอื้อโย ความเอ็นดู ไม่ตรีจิต ความรู้สึกที่เป็นมิตร ความปรารถนาดี ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความผูกมิตร ความเป็นผู้รักใคร่ ความปรารถนาให้เขามีความสุข แผ่เมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุขทั่วหน้า

๒.๑.๑.๕. “เมตตาอัปมัญญา” ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ อรรถาธิบาย “เมตตาอัปมัญญา” ว่าเป็นความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ มีจิตใจที่เท่าเทียมกันในสัตว์ทั้งหลาย ทั่วๆ กัน คือแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์โดยเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งชั้นวรรณะ แผ่เมตตาไปทั่วทุกทิศเท่าๆ กัน

จากความหมายข้างต้นจะเห็นได้ว่าความหมายของความรักแยกเป็นความรักแบบมีตัณหาเข้าครอบงำที่เรียกว่า “เสน่หา” และยังมี “ทิวฐิสเนหา” ที่ประกอบด้วยอำนาจของทิวฐิที่ประกอบด้วยความยึดมั่น ถือมั่น “ความรักแบบเปมะ” เป็นความรักที่แผ่ตัณหาอยู่ด้วยซึ่งจัดเป็นความรักแบบอกุศล จะสังเกตว่า แม้เป็นความรักที่มีตัณหาแผ่อยู่ แต่ไม่ได้จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับ สีเนหะ ราคะ ตัณหา ส่วน “เมตตา” นั้นเป็น ความรัก ความปรารถนาต่อผู้อื่นอยากให้เขามีความสุข เป็นกุศลมูลแต่เลือกทำเฉพาะญาติพี่น้อง พรรคพวกของตน หรือนบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ครูเมตตาต่อลูกศิษย์ หรือพี่มีเมตตาต่อน้อง เป็นต้น เมตตาอัปมัญญานั้นเป็นความรักที่ไม่เลือกว่าบุคคลนั้นเป็นใคร ชนชาติใด สีผิวใด รวยหรือจน เมตตาไปทั้งมนุษย์และสัตว์ ไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต

ความหมายของความรักตามนัยต่างๆ ที่กล่าวมานั้น ทำให้มองเห็นนัยที่หลากหลายต่างมุมมองกัน แต่สามารถที่จะประมวลเป็นข้อสรุปได้ดังนี้ คือ ๑.เสน่หา (สีเนหะ) เป็นความรักที่เกิดจากตัณหา เป็นการสนองความต้องการของตนเอง และแยกได้เป็นทิวฐิสเนหา คือความรักที่เกิดจากการเห็นผิด ๒.เปมะ หมายถึง เป็นความรักแบบอกุศลที่เป็นความรักที่เป็นกลางๆ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เคหะสิตเปมะ” เป็นความรักที่เป็นความพอใจเกี่ยวเนื่องกัน เช่น พี่รักน้อง ๓.เมตตา เป็นความปรารถนาดี อนุเคราะห์ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ความไม่ปองร้ายกันและกัน ๔.เมตตาอัปมัญญา เป็นความรักที่ไม่มีขอบเขต และไม่มีประมาณ ไม่จำกัด มีจิตแผ่ไปทั้งมนุษย์และสัตว์

^{๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

๒.๒. ความหมายของความรักในทรรศนะของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของความรักไว้ดังนี้

“เมตตา” หมายถึง “ความรัก” ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุข ประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักแบบกลางๆ อย่างเผื่อแผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไปและส่องใสเบิกบาน^{๑๙} ความปรารถนาให้เขามีความสุข แต่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุขทั่วหน้า

“เมตตาอัปมัญญา” ธรรมที่แผ่ไปแบบไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่แผ่ไปในมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายไม่มีขอบเขต กว้างขวางสม่ำเสมอ^{๒๐}

“เสนาหา” ได้ให้ความหมายไว้ในพุทธธรรมว่า เสนหานั้นเป็นความรักฝ่ายอกุศลที่ตรงข้ามกับเมตตา เป็นโศภณคำหนึ่งของตัณหา คือความรักที่เจือตัณหาดังนั้นความรักแบบลิเนหะจึงหมายถึง ความรักใคร่เยื่อใยเฉพาะบุคคล ความพอใจโปรดปรานส่วนตัว มุ่งเสพสุขเวทนา และเกี่ยวกับการป้องกันรักษาตัวตน^{๒๑}

ฉันทะ หมายถึงความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรักใคร่ใฝ่ปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ เป็นคำกลางๆ เป็นกุศลก็ได้ เช่น อวิหิงสาฉันทะ เป็นอกุศลก็ได้ เช่น กามฉันทะ^{๒๒}

“เปมะ” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เคหสิตเปมะ” หมายถึง ความรักอันอาศัยเรือน ได้แก่ รักกันโดยฉันทะเป็นเนื่องถึงกัน เป็นญาติกัน เป็นคนร่วมเรือนเดียวกัน ความรักฉันทะพ่อแม่ลูกญาติพี่น้อง และสามีภรรยา เป็นความรักที่สูงส่งกว่าแบบลิเนหะ ราคะ ตัณหาเพราะประกอบด้วย “คุณธรรม” หรือความรับผิดชอบต่างๆ เข้ามาควบคุมจึงมีอิทธิพลอยู่เหนือความ

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๐๗.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ ฟรินดิง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๔.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, หน้า ๕๐๗.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๗๖.

ใคร^{๒๑}

พระธรรมโกศาจารย์ ธรรมจิตโต ได้กล่าวถึงความหมายของ “ความรัก” ว่า พระพุทธเจ้าเน้นให้เห็นว่า “เมตตา” เป็นคำสอนที่สำคัญ ผู้เจริญเมตตาแม้ชั่วเวลาตีนิ้วมือเดียว จัดเป็นผู้อยู่ในญาณ ชื่อว่าทำตามคำสอนและปฏิบัติตามโอวาทของพระศาสดารวมไปถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์ ธรรมชาติแวดล้อม^{๒๒}

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์ ได้กล่าวถึง “ความรัก” ไว้ในหนังสือ **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก** เป็นความหมายเชิงบวกว่า “ความรัก” เป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือรักเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ (ฉันทเจตสิก) สาระของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจซึ่งดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก^{๒๓}

ท่าน ว.วชิรเมธี “ความรัก” หมายถึงความปรารถนา ความต้องการ ความอยาก ได้ใคร่ครอบครอง ความจริงจัง คลั่งไคล้ ไหลหลงซึ่งเรามีต่อคน สัตว์ สิ่งของรวมทั้งภวชนามธรรมต่างๆ เช่น ลัทธิ ศาสนา แม้กระทั่งเทวองค์การพระเจ้าเบื้องบน และยังกล่าวถึงความรักในพระพุทธศาสนาว่า “พุทธศาสนานี้เป็นศาสนาแห่งความรัก เริ่มต้นด้วยพระพุทธเจ้ารักในโพธิญาณ ทุ่มเทพเจ้าจยลงไปโพธิญาณ เสด็จพุทธดำเนินไปทุกหนทุกแห่งเพื่อหว่านโปรยพุทธธรรมอันเป็นเครื่องมือ ที่จะนำชาวโลกไปสู่ความรักที่แท้”^{๒๔}

พระพิพิธธรรมสุนทร (ญาณสุนทรโร) ได้กล่าวถึงความหมายของความรักว่า คำว่า “รัก” ให้ความหมายครอบคลุมก็ยากพอๆ กับการอธิบายว่า “บุญ” คืออะไร เป็นอย่างไร คำสองคำนี้เป็นคำที่กว้างขวางยิ่งใหญ่อีกซึ่ง สูงส่งเกินกว่าใครๆ จะอธิบายได้ แต่คำว่า “รัก” ที่ได้แสดงต่อใคร และอะไรแล้วย่อมเป็นความดีงามที่ได้รับจะมีความสุข และผู้ให้ย่อมมีหลาย

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๒.

^{๒๒} The Most Ven.Prof. Dr. Pradarmakosajarn (Prayoon Dhammacitto), **Dhamma and Environmental Preservation**, The International Council of the United Nations Day of Vesak (Bangkok : Mahachulalongkomrajavidyalaya University, 2009), p.39.

^{๒๓} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กัลปพฤกษ์), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑.

^{๒๔} ว. วชิรเมธี, **มหัศจรรย์แห่งรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เทน้ำ เทท่า จำกัด) หน้า ๕๖.

สถานะอีกหลายสถานะ เช่น ลูกรักพ่อแม่ ลูกคนนั้นเป็นลูกที่กตัญญูทเวที ภรรยารักสามี ภรรยาเป็นเมียแก้ว สามีรักภรรยา สามีเป็นผัวแก้ว นักเรียนรักครู นักเรียนเป็นยอดศิษย์^{๒๕}

พันเอกปิ่น มุกกันต์ ท่านได้อธิบายไว้ว่า “เนื่องจาก**ความรัก**เป็นอาการจิต ความรักจึงมีการเปลี่ยนแปลงกลับกลกอกยกย่อนมากมาย ถึงกับพระผู้มีพระภาคเจ้าต้องตั้งชื่อ ดักเอาไว้เยอะ ๆ เพื่อใช้เรียกอาการที่ความรักจะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ เพราะลำพัง สัตว์หลายชื่อ คนหลายชื่อ หรือสิ่งของหลายชื่อก็ยุ่งพอลอยู่แล้ว ที่นี้ความรักไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่สิ่งของ แต่เกิดมีหลายชื่อมันก็ยุ่งกว่าพวกนั้นหลายร้อยหลาย พันเท่า”^{๒๖}

สรุปความหมายของความรักในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายมุมมอง โดยสรุปได้ ดังนี้ ๑.เสน่หา (สินะ) เป็นความรักที่เกิดจากตัณหา เป็นการสนองความต้องการของตนเอง และแยกได้เป็นทวิภูมิตเสน่หา คือความรักที่เกิดจากการเห็นผิด ๒.เปมะ หมายถึง เป็นความรักแบบ อกุศลที่เป็นความรักที่เป็นกลางๆ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เคหะสิตเปมะ” เป็นความรักที่เป็นความ พ้อใจเกี่ยวเนื่องกัน เช่น พี่รักน้อง ๓.เมตตา เป็นความปรารถนาดี อนุเคราะห์ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ความไม่ปองร้ายกันและกัน ๔.เมตตาอัปมัญญา เป็นความรักที่ไม่มีขอบเขต และไม่มีประมาณ ไม่จำกัด มีจิตแผ่ไปทั้งมนุษย์และสัตว์

สรุปความหมายของความรักในทรรณะของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา ในแต่ละ ท่านมีการอธิบายที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่นัยสำคัญไม่แตกต่างกัน เป็นสิ่งเชื่อมโยง และบอกถึง นัยสำคัญต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยแยกออกเป็นแต่ละบริบทให้เข้าใจได้ง่าย ขึ้น

จากความหมายของความรักที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และความหมายของ ความรักที่นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายไว้ทำให้ทราบว่าการรักสามารถแบ่ง ความสำคัญได้เป็น ๑.ความสำคัญของเสน่หา ๒.ความสำคัญของเปมะ ๓.ความสำคัญของฉันทะ ๔.ความสำคัญของเมตตา

^{๒๕} พระพิพิธธรรมสุนทร (ญาณสุนทรโ), **ความรักในพุทธศาสน์**, (กรุงเทพมหานคร : กรอง สถานการณ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๙.

^{๒๖} พันเอกปิ่น มุกกันต์, **ความรัก**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๓), หน้า ๖๐-๖๑.

๒.๓ ความสำคัญของความรัก

๒.๓.๑ ความสำคัญของเสน่ห์หา ความรักแบบเสน่ห์หาเป็นความรัก ที่เจือด้วยตัณหา ความรักด้วยอำนาจของตัณหา มีลักษณะอาการยึดมั่น ยึดถือด้วยความปรารถนาที่แรงกล้าต่อสิ่งอันเป็นที่รัก สิ่งที่ปรารถนาทำให้บุคคลมีความสุข เพราะการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การได้สัมผัส และการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ หรือการยึดถือว่าเป็นของเรา เช่น บุตรของเรา เงินของเรา บ้านของเรา เป็นต้น การที่บุคคลให้ความสำคัญต่อการยึดมั่นในสิ่งดังกล่าวเหล่านี้ นั้น เรียกว่าเป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา^{๒๗}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏเรื่องราวของความเสน่ห์หา (ตัณหา) ดังนี้

ในครั้งพุทธกาล มีหญิงงามเมืองชื่อ นางสิริมา เป็นผู้มียุบรูปร่างหน้าตางดงามเป็นที่เลื่องลือ พระภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังถ้อยคำที่พรรณนาถึงความงดงามของนาง ก็เกิดความรัก โดยที่ไม่ได้เห็นรูปร่างโฉมของนางเลย^{๒๘} ความรักแบบนี้เป็นความรักด้วยอำนาจของตัณหา เพราะการได้ยิน ได้ฟังความงดงามของนางสิริมา

ต่อมา พระภิกษุรูปนี้ ได้รับภักดีจากการบิดนทาที่บ้านของนางสิริมาในขณะนั้นนางกำลังป่วย พระภิกษุรูปนี้คิดว่า ขณะนางป่วยอยู่นี้ยังสวยงามขนาดนี้ หากนางไม่เจ็บป่วยคงสวยงามกว่านี้มากนัก พระภิกษุรูปนี้จึงมีจิตใจจดจ่อแต่เฉพาะนางสิริมาเท่านั้น^{๒๙} ความรักแบบนี้เป็นความรักด้วยอำนาจของตัณหาเพราะการได้เห็น

จะเห็นได้ว่า “เสน่ห์หา” มีความสำคัญต่อความยินดีจิตใจทางการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การได้สัมผัส และการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ

๒.๓.๒ ความสำคัญของเปมะ จากความหมายของคำที่กล่าวแล้วว่าเปมะเป็นความรักที่อาศัยเวรอัน เป็นความรักที่สืบเนื่องกัน เป็นญาติกัน เป็นคนร่วมเวรอัน

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๗.

^{๒๘} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๔๙.

^{๒๙} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๕๐.

ในพระสูตรนี้ปรากฏ ชุททกนิกายปรากฏความรักแบบเปมะดังนี้

สิ่งอันเป็นที่รักได้แก่ มารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิต^{๓๐} และการแสดงธรรมที่ทรงสอนก็ให้ความสำคัญเกี่ยวกับความรักแบบเปมะ โดยทรงตรัสสอนผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด คือพระราชา มหาอำมาตย์ ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ สายโลหิต^{๓๑}

แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความรักแบบเปมะ ว่าเป็นความรักที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดามิตร อำมาตย์ ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิต

๒.๓.๓ ความสำคัญของฉันทะ จากความหมายของฉันทะ ความรักที่ปรากฏเริ่มต้นมาจากความพอใจ (ฉันทะ) เป็นฐาน ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า

ความพอใจ (ฉันทะ) การทำความพอใจ (ฉันทิกตา) ความเป็นผู้ประสงค์ทำ (กัตตุกัมยตา) ความฉลาด (กุสโว) ความพอใจในธรรม (ธัมมัจฉันทะ) นี้เรียกว่าฉันทะ^{๓๒}

ดังนั้น “ฉันทะ” จึงมีความสำคัญจากรักที่ปรากฏในเรื่องนางสิริมา ความรักจึงเริ่มต้นจาก “ฉันทะ” ดังที่พระมหาสมจิต วันจันทร์ ได้กล่าวไว้แล้วในความหมายของความรัก

๒.๓.๔ ความสำคัญของเมตตา เมตตาที่มีความสำคัญดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า

“เมตตา” มีลักษณะอันเป็นไปในทางแห่งความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่กุลน้อม

^{๓๐} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๒๑.

^{๓๑} ส.สพ. (ไทย) ๓๘/๒๔๔/๒๕๔.

^{๓๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๙๒/๒๕๐ : อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๓๙๒/๓๒๙.

นำเอาซึ่งสิ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ^{๓๓} ปลดปล่อยความอาฆาต^{๓๔} เป็นผลปรากฏ และมีความสงบแห่งความพยาบาทเป็นสมบัติ^{๓๕} มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน^{๓๖} องค์ธรรมของเมตตาคืออโทสเจตสิก ที่มีปริมาณปลัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์^{๓๗}

ดังนั้นจึงเป็นความรักโดยเริ่มต้นจากการเจริญเมตตาให้แก่ตนเองก่อน^{๓๘} เพื่อเป็นสักขีพยานแก่การแผ่ไปยังบุคคลอื่น ทั้งนี้เพราะตนเป็นที่รักของตนมากกว่าสิ่งอื่นเสมอ ความปรารถนาสุข กลัวทุกข์ที่มีประจำใจอยู่นั้นจะทำให้การนึกเปรียบเทียบระหว่างตนเองกับผู้อื่นเกิดขึ้นว่าสัตว์ทั้งหลายล้วนมีความปรารถนาเช่นเดียวกับตน ซึ่งเป็นเหตุสำคัญที่จะทำให้เมตตาจิตเกิดขึ้นได้ง่าย และตั้งอยู่มั่นคง ถัดจากนั้นจึงแผ่ไปยังคนที่รักที่เคารพ แผ่ไปยังเพื่อนที่รักกันมากเป็นลำดับที่สาม และคนทั่วไป (มีชนัตบุคค) เป็นลำดับที่สี่ สุดท้ายแผ่ไปยังคนที่ไม่รักกัน คนที่เกลียดชังกัน (เวรีบุคคล) เป็นลำดับที่ห้า^{๓๙}

“เมตตา” จึงมีความสำคัญต่อความรักตนเอง ผู้ใกล้ชิด รวมไปถึงคนที่เกลียดชังกัน และสรรพสัตว์

^{๓๓} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๓๔} ความอาฆาต แปลว่า ความโกรธเคือง ความฉุนเฉียว ความกระทบกระทั่ง ความผูกโกรธ ผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น (พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร.จำลอง สาทัดนี้ก, **พจนานุกรมบาลี – ไทย ฉบับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๗.

^{๓๕} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๓๖} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๓๗} พระสังฆัมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถชิติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆัมมชิติกะ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๙.

^{๓๘} พระสังฆัมมชิติกะ ธัมมาจริยะกล่าวไว้ว่า การแผ่เมตตาที่มีได้มุ่งหวังจะได้ अपना मान มีการแผ่ไปในบุคคลอื่น สำหรับตนเองนั้นจะแผ่ก็ได้ ไม่แผ่ก็ได้ แต่ถ้าหวัง अपना मान จะต้องแผ่ให้แก่ตนเองก่อน, พระสังฆัมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถชิติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

^{๓๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๔๒/๔๘๘-๔๘๙.

สรุปได้ว่า “เสน่ห์หา” มีความสำคัญต่อความยินดีดีจิตใจทางการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การได้สัมผัส และการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ

“เปมะ” มีความสำคัญเป็นความรักที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดามิตร อำมาตย์ ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิต

“ฉันทะ” มีความสำคัญคือเป็นพื้นฐานของความรัก

“เมตตา” มีความสำคัญต่อความรักตนเอง ผู้ใกล้ชิด รวมไปถึงคนที่เกลียดชังกัน และสรรพสัตว์

๒.๔ ลำดับขั้นของความรัก

จากความหมายของความหมายของคำที่มีความหมายว่า “ความรัก” อันได้แก่ คำว่า “เสน่ห์หา” เนื่องจากเป็นความเป็นอยู่ดีแห่งชีวิตผู้อื่น เพียงเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับตนที่จะเสพเสวยเวทนา ซึ่งจัดได้เป็นความรักตนเอง คำว่า “เปมะ” เป็นความรักแบบกลางๆ เป็นความรักที่อาศัยเงื่อนไข เช่นความรักอันพ่อ แม่ลูก ญาติพี่น้อง และสามีภรรยา เป็นต้น จึงจัดเป็นความรักผู้อื่น คำว่า “เมตตา” เป็นความรักที่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความรักแบบเมตตา

ความรักในตนเองเป็นความชอบใจในบุคคลหรือสิ่งที่จะเอามาบำรุงบำเรอความสุขของเรา ชอบใจคนนั้นเพราะว่า จะมาสนองความต้องการช่วยบำรุงบำเรอ ทำให้เรามีความสุขได้ อะไรที่จะทำให้เรามีความสุข เราชอบใจ เราต้องการมัน ต้องการเอาเพื่อตนเอง เมื่อทุกคนต่างคนต่างอยากได้ ความรักประเภทนี้ ก็จะนำมาซึ่งปัญหา คือการเบียดเบียนแย่งชิงซึ่งกันและกัน พร้อมด้วยความเห็นแก่ตัว^{๕๐}

ดังนั้นเราสามารถแบ่งความรักได้เป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ความรักตนเอง ความรักผู้อื่น และความรักแบบเมตตา

๒.๔.๑ ความรักตนเอง เป็นความรักที่เป็นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ เป็นความรักใคร่เพื่อความพอใจส่วนตัว จัดเป็นความรักที่อยู่บนพื้นฐานของเสน่ห์หา ดังที่ได้กล่าวไว้ในความหมายของคำว่าเสน่ห์หาเป็นไวพจน์หนึ่งของตัณหา

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมศานต์ทั่วสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๖-๘.

ในนิตติบัญญัติสมสูตรว่าด้วยเรื่องความรักตนคือ “ความรักเสมอด้วยตนไม่มี” ในพระบาลีคือ “นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ”^{๔๑} แสดงให้เห็นว่า “ความรักเสมอด้วยตนไม่มี” นั้น ในที่นี้คำว่า “ความรัก” แปลมาจากคำว่า “เปมํ” มีองค์ธรรม คือ โลกเจตสิก ซึ่งเป็นลักษณะของอกุศล มีสภาพที่ติดข้องอยู่ในอารมณ์ที่น่าพอใจ มีความปรารถนา ความทะยานอยาก เช่น รักตนเองด้วยการตามใจตนเอง ปรนเปรอตนเองตามความปรารถนาที่ตนต้องการ เช่น แสวงหาความสุขเพื่อตนเอง โดยการเบียดเบียนผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเกิดความทุกข์เดือดร้อน ปราศจากความสุข การทำร้ายทำลายผู้อื่น เพื่อความสุขใจของตนเอง ซึ่งเป็นการก่อให้เกิดทุกข์โทษ รักตนเองในทางที่ผิด แสวงหาความสุขเพื่อตนเองในทางที่ผิด รักตนเองในลักษณะดังกล่าวนี้ ตามหลักพุทธธรรมไม่จัดว่าเป็นความรักตนเอง^{๔๒}

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับต้นหาว่า

พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่

เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสน้ำแล้ว

นรชนเห็นโทษนี้แล้วก็อย่าก่อต้นหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย

พึงประพฤดีไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

ว่าด้วยความยึดถือ ๒ อย่าง

คำว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง

^{๔๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓/๗.

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๒.

คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ^{๔๓}

จากตัณหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสามารถแบ่งได้ดังนี้

๒.๔.๑.๑ ความรักที่เจือด้วยตัณหา^{๔๔}นั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ

(๑) ตัณหาเส่นหา เป็นความรักด้วยอำนาจตัณหา

“ตัณหา” แปลว่า ความทะยานอยาก ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอปรนเปรอตน ความอยากได้ อยากเอา^{๔๕} ความอยากได้อยากพ้นอย่างแรงที่ท่านเรียกว่า “ทะยาน” หรือ “ดิ้นรน”^{๔๕} ดังนั้นความรักแบบตัณหาเส่นหาจึงเป็นความรักที่ปรารถนาความเป็นอยู่ดีแห่งชีวิตของผู้อื่นเพียงเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับตนจะได้เสพเสวยเวทนา หรือเป็นเงื่อนไขสำหรับรองรับ เสริมหรือค้ำประกันความมั่นคงถาวรของตน^{๔๖}

ในสุปปวาสาสูตร ปรากฏความรักที่เกี่ยวข้องด้วย “ตัณหา” อันนำความฉิบหายมาสู่บุคคลผู้ประมาทเป็นพุทธอุทานว่า

สิ่งที่ไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่น่ายินดี

สิ่งที่ไม่น่ารัก ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่น่ารัก

สิ่งที่เป็นทุกข์ย่อมครอบงำคนผู้ประมาทด้วยอาการที่เป็นสุข^{๔๗}

^{๔๓} พ.ม. (ไทย) ๒๔/๑๒/๕๘.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมศานต์ทั่วสังคม, หน้า ๙๔-๙๕.

^{๔๕} สุเชาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม), สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), ๑๗๕.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๐๗.

^{๔๗} พ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๒๐๔.

พุทธอุทานนี้ ทรงเปล่งแสดงว่าความรักที่ประกอบด้วยตัณหาสามารถทำความฉิบหายใหญ่หลวงแก่บุคคลผู้ประมาทได้ ^{๔๘}

(๒) ทัณฺณิเสนฺหา ความรักด้วยอำนาจทัณฺณิ คำว่า “ทัณฺณิเสนฺหา” หมายถึง ความรักที่เกิดจากความเห็นผิด หรือที่ประกอบด้วยมิจฉาทิณฺณิซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึง “สํกกายทัณฺณิมิวัดฺตุ ๒๐ มิจฺฉาทิณฺณิมิวัดฺตุ ๑๐ อํนตคาหิกทัณฺณิมิวัดฺตุ ๑๐ การตกอยู่ในทัณฺณิความรชฺชฎุ ความกันดาร เลี่ยนหนาม การดิ้นรน เครื่องผูกมัด ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่นทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทัณฺณิ ๖๒ นี้ถือว่าเป็นความรักด้วยอำนาจทัณฺณิ” ^{๔๙}

ความรักตนเองจัดอยู่ในความรักแบบเสนฺหา หมายถึงรักใคร่เยื่อใยเฉพาะบุคคล ความพอใจโปรดปรานส่วนตัว ประกอบด้วยตัณหาและทัณฺณิ มีลักษณะที่มุ่งประสงค์เฉพาะอันเอื้อต่ออรรถ และจึงต้องการสิ่งสำหรับเอาเสียเสียเวทนาเพื่อปรนเปรอตนเอง พัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่กับอัตตา และนำไปสู่การแสวงหาอย่างไม่รู้จักอิม ไม่รู้จักพอ ^{๕๐}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏที่มาของเสนฺหาดังนี้คือ

๒.๔.๑.๒ บ่อเกิดของความรักแบบเสนฺหา เป็นความรักที่เป็นฝ่ายกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตใจจัดอยู่ในกิเลสกลุ่ม “โลภะ” ^{๕๑} ที่มาจาก “ตัณหา ๓ “อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ได้แก่

๑.กามตัณหา ความทะยานอยากในภพ หมายถึงความทะยานอยากในกาม ความอยากได้ในกามคุณเพื่อสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า

๒.ภวตัณหา ความทะยานอยากในรูปภพ หมายถึงความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่อยากที่ประกอบไปด้วยภวทัณฺณิ หรือสัสสตทัณฺณิ

^{๔๘} ชุ.อุ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๖๔.

^{๔๙} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๓๐.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๐๗.

^{๕๑} อภ.สง. (ไทย) ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖,

๓. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในอรูปภพ หมายถึงความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ ความใคร่อยากอันประกอบไปด้วยวิภวทิฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิ

๒.๔.๑.๓ ความรักตนเองสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับคือ

๑. ระดับทิฏฐิ หมายถึงการยึดถือว่าตัวตนเป็นของเรา บาลีว่า เอโส เม อตฺตา (นี่เป็นตัวตนของเรา) เทียบกับหลักสังโยชน์ได้ ๒ ข้อ คือสัkkายทิฏฐิ และสีลัปปตปราคาส ซึ่งพระอริยบุคคลแต่แต่ชั้นโสดาบันขึ้นไปละได้

๒. ระดับตัณหา หมายถึงการยึดถือว่าเป็นของของเรา บาลีว่า เอตัม มม (นี่ของเรา) เทียบเคียงกับสังโยชน์ได้ ๓ ข้อ ได้แก่กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะ ในกามราคะนั้นพระอนาคามีละได้ ส่วนรูปราคะและอรูปราคะพระอรหันต์เท่านั้นที่จะละได้

๓. ระดับมานะ หมายถึงการยึดถือว่าเป็นเรา บาลีว่า เอโสหมสมิ (เราเป็นนี่) เทียบกับสังโยชน์ได้ตรงกับมานะนั้นเอง พระอรหันต์เท่านั้นที่ละได้

(๒) คุณและโทษของความรักแบบสินเนหะ

ก. คุณของความรักแบบสินเนหะ

ความรักแบบนี้เป็นความรักที่มุ่งแสวงหาความสุขไสมนัสจากกามคุณเรียกว่า “กามสุข” เป็นความสุขชั้นหยาบ หรือชั้นต่ำของมนุษย์เรียกว่า “อัสสาทะ” (ความหวานชื่น) เป็นความสุขสบายทางร่างกาย (สุขเวทนา) และความสุขใจ ชื่นใจ จำใจ สบายใจ (ไสมนัสเวทนา) เท่านั้น^{๕๒}

ข. โทษของความรักแบบสินเนหะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโทษของความรักแบบสินเนหะว่า มีความทุกข์เจือปนเป็นทางออกของผู้ต้องการพัฒนาตนเองไปสู่ความรักที่สูงขึ้นดังพุทธวจนะที่ว่า “กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากมีโทษยิ่งใหญ่มาก”^{๕๓}

^{๕๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๘/๑๗๘-๑๗๙.

^{๕๓} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๗/๑๗๗.

โทษอีกประการหนึ่งของความรักแบบสินเนหะนั้นก่อให้เกิด “อคติ” คือก่อให้เกิดความลำเอียงได้คือ “ลำเอียงเพราะรัก” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมาย “อคติ” ว่าหมายถึงฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติผิด, ความลำเอียงมี ๔ คือ ๑.ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก ๒.โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง ๓.โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ๔.ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว”^{๕๔}

จากที่กล่าวมาในเรื่องของความรักตนเอง คือความรักแบบสินเนหะนั้นเป็นความรักที่เจือด้วยตัณหา เป็นความรักที่มุ่งแสวงหาเพื่อตนเอง เป็นความรักที่เห็นแก่ตัว เบียดเบียนแย่งชิงกันและกัน

๒.๔.๒ ความรักผู้อื่น เป็นความรักที่เป็นความปรารถนาดี ที่ให้บุคคล สรรพสัตว์ เป็นสุข มีลักษณะที่ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล น้อมนำเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ สามารถปลดปล่อยความอาฆาตและระงับความพยาบาทได้

ความรักผู้อื่นจัดอยู่ในความรักแบบเปมะ หมายถึงความรักที่เป็นความรู้สึก หรือ อารมณ์รักที่เกิดขึ้นภายในใจ มีลักษณะที่ประกอบด้วยตัณหา แต่สูงส่งกว่าความรักตนเองเพราะมีคุณธรรมหรือความรับผิดชอบต่างๆ เข้ามาควบคุมจึงมีอิทธิพลอยู่เหนือความใคร่ เรียกว่า “ความรักแท้” เป็นความรักความผูกพันของบุคคลที่อยู่ครองเรือน หรือเกี่ยวเนื่องกับบุคคลในครอบครัว เช่น มารดาบิดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา และญาติ พี่น้อง และบุคคลที่เรามีปฏิสัมพันธ์ด้วย เช่น เพื่อน จึงเป็นความรักที่เกิดจากความพอใจ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เคหสิตเปมะ”

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏที่มาของความแบบเปมะดังข้อความต่อไปนี้

๒.๔.๒.๑ ป่อเกิดของความรักแบบเปมะ

บุคคลในโลกบางคนพบกันก็รู้สึกเฉยๆ บางคนก็รู้สึกไม่ชอบ สำหรับคนที่เราพบแล้วเรารู้สึกจิตใจเบิกบาน รู้สึกผูกพันกันอย่างประหลาด ทำให้ภิกษุทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสาเกตชาดกว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เหตุใดหนอ
เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้
พอบพบกันเข้า จิตใจก็เมินเฉย

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๗๒.

แต่บางคนพอบอกกันเข้าเท่านั้น จิตก็เสื่อมใส

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งความรักแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า “ความรัก” เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการคือ

๑. ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน
๒. ด้วยการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน
เหมือนดอกอุบลเกิดขึ้นในน้ำ”^{๕๕}

ในอรรถาธิบายนั้นว่า “ดอกอุบล” และดอกไม้ชนิดอื่นๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยน้ำ และเปลือกตมซึ่งเปรียบเหมือนกับ “ความรัก”^{๕๖}

ด้วยเหตุผล ๒ ประการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนี้ย่อมเกิดจาก

๑. การได้เป็นมารดา บิดา บุตรธิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว สามี ภรรยา หรือมิตรสหายกัน เคยอยู่ร่วมกันมาในภพก่อน ความรักนั้นย่อมติดตามมาภพอื่นๆ รวมเรียกว่า “บุพเพสันนิวาส” หรือ “บุพเพสันนิวาส” หรือ “บุพพุปการะ” หมายถึง การที่เคยอุปการะเลี้ยงดูกันหรือทำบุญคุณเกื้อหนุนกันมาก่อน เมื่อพบกันในชาตินี้จึงเกิดความนิยมชมชอบ สนทนสนมคุ้นเคยกันอย่างรวดเร็ว เหตุเพราะ “บุพเพสันนิวาส” ที่ยังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ

๒. การเกื้อกูลกันในปัจจุบัน (ปัจจุบันหิตะ) คือ การเกื้อกูลกัน หรือไมตรีมีการแสดงน้ำใจอันงามในปัจจุบัน ทำให้เกิดความสนิทสนมรักใคร่ ไว้วางใจกันในฐานะกัลยาณมิตร (มิตรแท้) เปรียบเสมือนการปลูกดอกไม้หรือดอกบัวที่ต้องอาศัยน้ำ และเปลือกตม ถ้าไม่มี “บุพเพสันนิวาส” ต่อกันแม้ว่าจะเป็นผู้รัก หรือสามีภรรยา กัน ความรักก็ไม่อาจยืนยาว เพราะไม่พร้อมด้วยเหตุปัจจัยอันควร ดังนั้นคนที่เป็นคู่ครองที่มาจาก “บุพเพสันนิวาส” จริงๆ ก็จะไม่ครองรักกันอย่างมั่นคงยืนยาวเช่นเดียวกับดอกไม้หรือดอกบัวมีน้ำ และเปลือกตมหล่อเลี้ยง

ดังนั้น การที่คนเราจะมาเป็นคู่ครอง หรือคู่รักกันนั้นย่อมมีเหตุมาจากการที่เคยอยู่ด้วยกันมาแต่ชาติก่อน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบันที่เรียกว่า “บุพเพสันนิวาส”

^{๕๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๕๖} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑๗๔/๒๓๗.

๒.๔.๒.๒ คุณและโทษของความรักแบบเปมะ

แง่มุมของ “ความรัก” นั้นมีปมที่เป็นสาร์ตตะทำให้มนุษย์ได้คิดอยู่ ๒ แง่มุมคือในแง่มุมที่เป็น “คุณ” และแง่มุมที่เป็น “โทษ”

ก. คุณของความรักแบบเปมะ (เคหสิตเปมะ)

ความรักที่ตั้งอยู่บนรากฐานของคุณธรรมย่อมก่อให้เกิดความอบอุ่นใจ รู้สึกปลอดภัย เมื่ออยู่ใกล้ จิตใจแจ่มใส มีกำลังในการทำความดี ขยันหมั่นเพียรเพื่อตน และคนที่ตนรัก รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า พร้อมทั้งจะประพฤติคุณธรรมต่างๆ เช่นการเสียสละ เป็นต้น

ข. โทษของความรักแบบเปมะ (เคหสิตเปมะ)

เพราะสรรพสิ่งในโลกไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลงไม่คงที่ ไม่มีตัวตนอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

การที่โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก การที่โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รักได้อย่างไรพึงทราบ โดยอธิบายนี้ เรื่องเคยมีมาแล้วในกรุงสาวัตถีนี้แล มารดาของหญิงคนหนึ่งได้ตายไป บิดา.....พี่ชายน้องชาย.....พี่สาว.....น้องสาว.....บุตร.....ธิดา.....เพราะความตายของ มารดานั้น บิดา.....พี่ชายน้องชาย.....พี่สาวน้องสาว.....บุตร.....ธิดาเพราะความตายของสามีนั้น หญิงนั้นจึงเป็นบ้า มีจิตเลือนลอยเข้าสู่ถนนทุกถนน เข้าสู่ตรอกทุกตรอก แล้วได้กล่าวอย่างนี้ว่า “พวกท่านได้พบมารดาของฉันบ้างไหม พวกท่านได้พบมารดาของ ฉันบ้างไหม บิดา....พี่ชายน้องชาย.....พี่สาวน้องสาว.....บุตร....ธิดาพวกท่านได้พบสามีของฉันบ้างไหม พวกท่านได้พบสามีของฉันบ้างไหม ฯลฯ การที่โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รักได้อย่างไรท่าน พึงทราบโดยอธิบายดังนี้เกิด^{๕๗}

ไม่ว่าเวลาใด บุคคลไม่ควรติดพันกับสิ่งที่รักและไม่เป็นที่รักเพราะการไม่ได้เห็นสิ่งอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การพบเห็นสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นบุคคลไม่ควรทำสิ่ง

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๗.

อะไรให้เป็นที่รัก เพราะการพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็ทุกข์ระทม ผู้ที่ไม่มีสิ่งเป็นที่รัก และ
ไม่เป็นที่รักย่อมไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด^{๕๘}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสเรื่องโทษของความรักว่า ความโศกเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก
ภัยก็เกิดจากสิ่งเป็นที่รัก ผู้พ้นจากสิ่งเป็นที่รักได้เด็ดขาดย่อมไม่มีความโศก และภัยจากที่เหน
เลย^{๕๙}

ในเปรมสุขตรได้ทรงแสดงสิ่งที่เกิดแก่ความรัก ๔ ประการคือ

๑. ความรักเกิดเพราะความรัก คนอื่นประพฤติสิ่งต่างๆ เช่น พุดจาด้วยถ้อยคำที่ดี
งามต่อคนที่เรารักเรา ก็เลยรักคนอื่นด้วย

๒. ความชังเกิดเพราะความรัก คนอื่นพุดประพฤติสิ่งต่างๆ เช่น พุดจาด้วยถ้อยคำไม่ดี
ก็คิดประทุษร้ายคนอื่น

๓. ความรักเกิดเพราะความชัง คนอื่นประพฤติสิ่งต่างๆ เช่น พุดจาไม่ดีต่อคนที่ตน
เกลียด ก็เลยรักคนนั้นด้วย

๔. ความชังเกิดเพราะความชัง คนอื่นประพฤติสิ่งต่างๆ เช่น พุดจาไม่ดีต่อคนที่ตน
เกลียด ก็เลยเกลียดคนนั้นด้วย^{๖๐}

แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ถ้าภิกษุเข้าฌาน ๔ ก็จะไม่เกิดความรัก ความคิดประทุษร้ายทั้ง
๔ และยังตัดอาสวะกิเลส ไม่ยึดสิ่งใดเป็นตัวตน

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ความเศร้าโศก (โศกะ) ความคร่ำครวญ (ปริเทวะ)
ความทุกข์กาย (ทุกขะ) ความทุกข์ใจ (โทมนัส) และความคับแค้นใจ (อุปายาส) ล้วนเกิดมาจาก
ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนรัก อันได้แก่ บิดา มารดา บุตร ธิดา สามีและภรรยา เพราะทุกสิ่ง
ตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์คืออนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (ทุกข์) อนัตตา (ไม่มีตัวตน) มีการ
เปลี่ยนแปลงเสมอ และตกอยู่ภายใต้วิภังขสสารคือเกิด แก่ เจ็บ ตาย และจะเห็นได้ชัดเจนว่า
ความรักในพระพุทธศาสนานั้นเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ ซึ่งเป็นเหตุนำทั้งความสุข และ
ความทุกข์มาให้ ถ้าเราไม่ยึดมั่นถือมั่นในตนเอง หรือเห็นแก่ความสุขส่วนตน นึกถึงคนที่เรารัก
บุคคลอื่นๆ และส่วนรวมจะทำให้เราพบกับความสุขได้

^{๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๐/๙๘.

^{๕๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๓/๙๘.

^{๖๐} อง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๐๐/๓๑๔.

ในขุททกนิกาย มหานิเทศ ได้อรรถาธิบายเรื่องกามที่เกี่ยวข้องถึงชั้นทะ ไว้ดังนี้คือ

กามในคำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุประสงค์

กิเลสกาม

วัตถุประสงค์เป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ อันเป็นที่ชอบใจ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทิดิน เงิน ทอง บ้านนิคม ราชาธานี แวนแคว้น ชนบท กองพลรบ คลัง และวัตถุประสงค์ที่ตั้งแห่งความกำหนดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วัตถุประสงค์ อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต กามที่เป็นอนาคต กามที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลางชนิดประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นของทิพย์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้าที่นิรมิตเอง ที่ผู้อื่นนิรมิต ที่หวงแหน ที่ไม่ได้หวงแหน ที่ยึดถือของเรา ที่ไม่ยึดถือของเราธรรมที่เป็นกามาจรแม่ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม่ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม่ทั้งหมดธรรมเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงใคร่เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา กามเหล่านี้เรียกว่า วัตถุประสงค์

กิเลสกามเป็นไฉน? ความพอใจ ความกำหนด ความพอใจและความกำหนด ความดำริ ความกำหนดมาก ความดำริและความกำหนด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนดคือความใคร่ ความเพลิดเพลินคือความใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเส่นหาในกามความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห่วงคือกาม ความประกอบในกามความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกามคือกามชั้นทะ ชื่อว่า กาม

สมจริงดังคำว่า

กาม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิดเพราะความดำริ

เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้

กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม. คำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ มีความว่า เมื่อใคร่ อยากรได้ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย ชอบใจกามอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อปรารถนากามอยู่^{๖๐}

สมศรี ทรัพย์ประมัย ได้ให้พรรณนาระื่องความรักไว้ว่า ในพระพุทธศาสนานั้นความรัก คือความโศกเศร้า ความขัดข้องใจ ความทุกข์ อย่างไรก็ตามก็สามารถนำความรักมาเอาชนะ ความโกรธ แม้ว่าทั้งสองสิ่งจะขัดแย้งกันก็ตาม แต่ในความเป็นจริง และเพื่อความกระจำงของทั้ง

^{๖๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒/๕.

สองสิ่งนั้นให้ไปศึกษาในพระไตรปิฎก^{๒๒} แม้ว่าสมศรี ทรัพย์ประมัย จะกล่าวว่า ให้นำความรักมาเอาชนะความโกรธก็ตาม แต่ผู้วิจัยมองว่าสิ่งที่ต้องการสื่อให้เห็นโทษของความรักก็คือ ความโศกเศร้า ความขัดข้องใจ ความทุกข์นั่นเอง

จากที่กล่าวมาแล้วความรักผู้อื่น (เปมะ) เป็นความรักที่ประกอบด้วยตัณหา แต่สูงส่งกว่าความรักตนเอง (เสน่หะ) เพราะมีคุณธรรมกำกับซึ่งมีอิทธิพลอยู่เหนือตัณหา เป็นความรักของบุคคลผู้ครองเรือน เช่นมารดาบิดา และบุตร สามีภรรยา และบุตร หรือบุคคลใกล้ชิด เช่นเพื่อน เป็นต้น

๒.๔.๒.๓ ความรักผู้อื่นสามารถแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

(๑) ความรักระหว่างพ่อแม่และลูก ความรักแบบนี้ถือเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูก พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงบุคคลที่หาได้ยาก ๒ ประเภทคือ

๑. บุพพการี คือ ผู้ที่อุปการะเลี้ยงดูเรามาก่อน หมายถึง พ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูเรา เพราะถือเป็นผู้ลำบากมาเพื่อเรา มอบความรักไม่หวังผลตอบแทนใดๆ

๒. กตัญญูกตเวที คือ ผู้ที่สำนึกในคุณของบุพพการีและพยายามตอบแทน ทั้งทางด้านวัตถุ และจิตใจ เกื้อหนุนบำรุงให้ท่านมีความสุข เป็นการตอบแทนท่าน^{๒๓}

ในแง่ของความกตัญญูกตเวทีกับพ่อแม่ปรากฏในมาตุโปสกสูตรว่า

ครั้งนั้นในเมืองสาวัตถี มาตุโปสกพรหมณ์ได้ทูลถามเรื่องการที่มาตุโปสกพรหมณ์หาอาหารมาเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยสุจริตนั้นถูกต้องหรือไม่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้วที่นำอาหารมาเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยการหาทรัพย์มาจากความสุจริต และผู้ทำเช่นนี้จะได้บุญมาก พระองค์ยังประพันธ์เป็นพระคาถาว่า

บุคคลใดเลี้ยงมารดาและบิดาโดยชอบธรรม
เพราะการบำรุงเลี้ยงมารดาและบิดาเช่นนี้
บัณฑิตย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นขณะที่ยังอยู่ในโลก

^{๒๒} Somsri Saphamai "A Comparative study of the Theravada Buddhist and Roman Catholic Concept of Love," A case study at Baan Mai and Thakham Sub – Districts Samphran District, Nakorn Pathom province, A Thesis in Partial fulfillment of The Requirements for The Degree of Master of Arts (Comparative Religion) in The Faculty of Graduate Studies of Mahidol University, 1984, P. 10.

^{๒๓} อญ.พุก. (ไทย) ๒๐/๓๖๔.

ครั้งจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์^{๖๔}

จะเห็นได้ว่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายเรื่องความกตัญญูกตเวทีว่าเป็นความถูกต้องที่เลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยอาหารที่ได้มาจากความสุจริต ผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีได้บุญมาก

๒.๔.๓ ความรักระหว่างสามีภรรยา หรือความรักระหว่างคู่สาว (Lover) “คู่ครอง” ควรมีความเข้าใจ และเคารพซึ่งกันและกันอย่างจริงใจ มิใช่มีเพียงความรักแบบคลั่งไคล้ หรือเส่นหาเท่านั้น ส่วนในเรื่องของ “การมีเพศสัมพันธ์” นั้นไม่ควรเพ็ดลิตเพ็ดลิตสุดโต่ง ขาดวินัย เพราะเพียงเพื่ออิสรภาพที่สร้างความทุกข์ขึ้นภายหลัง เนื่องจากมิใช่อิสรภาพอย่างแท้จริง เป็นเพียงความสุขชั่วคราวเท่านั้น “เพศสัมพันธ์” สาระที่แท้จริงคือ เป็นการยึดมั่นที่จะสืบพันธุ์ จะดำรงอยู่ ไม่ยอมสิ้นสูญไป เปรียบได้กับการทานอาหาร กลไกนี้ทำให้เกิดความหิว ทำให้เกิดรสชาติในการทานอาหารให้อร่อย เมื่ออร่อยคนก็ต้องการที่จะทานอาหาร เมื่อไม่มีรสชาติคนก็ไม่อยากทานอาหาร รสชาติเป็นสิ่งหลอกล่อให้มนุษย์อยากทานอาหารจึงเป็นการเสพรสชาติ ทำนองเดียวกับ “เพศสัมพันธ์” ถ้าไม่มี “เพศรส” มนุษย์ก็ไม่ต้องการมีเพศสัมพันธ์ แต่มนุษย์กลับไม่เข้าใจ สาระที่แท้จริงของการมีเพศสัมพันธ์ เพราะสาระที่แท้จริงอยู่ที่การ “สืบพันธุ์” จึงทำให้มนุษย์หลงใน “เพศรส” มากกว่า

คุณค่าที่แท้จริงนั้นคือเพื่อชีวิต กลับเป็นว่ามนุษย์ต้องการเสพใน “เพศรส” เพียงสิ่งเดียวไม่ใช่แก่นแท้คือเพื่อ “การสืบพันธุ์” และยังมีกรรมกำเนินโดยไม่คำนึงถึงการ “สืบพันธุ์” ซึ่งแม้แต่ความอบอุ่นภายในครอบครัวที่เป็นความประณีตของจิตในระดับหนึ่งที่กำลังจะหายไป ทำนองเดียวกันกับเรื่องอาหารที่ว่ามาตรฐานของอาหารที่ดีคือมีคุณค่าต่อร่างกาย มีประโยชน์ต่อร่างกาย การมี “เพศสัมพันธ์” ควรมุ่งไปที่สาระที่แท้คือ “การสืบพันธุ์” ดังนั้นควรคิดว่าทำอย่างไรให้มีพันธุ์ที่ดี คือได้เด็กที่สมบูรณ์ ฉลาด ร่างกายสมบูรณ์ แข็งแรง จึงมองไปที่มาตรฐานของมนุษย์ที่จะมาสืบพันธุ์ด้วยคือ ควรมีอายุเท่าไร มีสติปัญญาดี ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ในปัจจุบันมักสอนเพศศึกษาที่ไม่ใช่สาระที่แท้ของเพศสัมพันธ์ที่แท้ แต่กลับไปสอนปลื้มย่อยของการมีเพศสัมพันธ์อื่นๆ เช่นทำอย่างไรจึงจะไม่ท้องโดยมีวิธีการคุมกำเนิดต่างๆ เป็นต้น ดังนั้นการที่มนุษย์จะมี “เพศสัมพันธ์” นั้นควรมองที่แก่นสาระที่แท้จริงของการมีเพศสัมพันธ์ก่อน มิใช่เพื่อเพียง “เพศรส” เท่านั้น

^{๖๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๕๗.

การอยู่ร่วมกันที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ปฐมสังวาสสูตรนั้นคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จระหว่างเมืองมธุรากับเมืองเนรัญชา มีอุบาสก อุบาสิกาเข้ามาเฝ้าพระองค์จำนวนมาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเรื่อง “การอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ” คือ

๑. สามีเฝ้าอยู่ร่วมกับภรรยาดี

๒. สามีเฝ้าอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา

๓. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาดี

๔. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา

๑. สามีเฝ้าอยู่ร่วมกับภรรยาดี คือ

สามีในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นบุคคลผู้ไม่มีศีล มีความตระหนี่ไม่ทำทาน ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ ภรรยาที่ประพฤติเช่นเดียวกันคือเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามพุดเท็จ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ไม่มีศีล ความตระหนี่ไม่ทำทาน ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์

๒. สามีเฝ้าอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ

สามีในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นบุคคลผู้ไม่มีศีล มีความตระหนี่ไม่ทำทาน ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ ภรรยาเทวดาเป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามพุดเท็จ ไม่เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ไม่มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ ทำทาน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์

๓. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาดี คือ

สามีในโลกนี้เป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามพุดเท็จ ไม่เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ไม่มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ ทำทาน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ ภรรยาดีเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามพุดเท็จ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ไม่มีศีล ความตระหนี่ไม่ทำทาน ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์

๔. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ

สามีในโลกนี้เป็นป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามพูดเท็จ ไม่เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ ทำทาน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ ภรรยาเทวดาเป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามพูดเท็จ ไม่เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ ทำทาน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์^{๖๕}

จะเห็นได้ว่าความรักระหว่างสามีภรรยา หรือคู่รักนั้นในภาวะปัจจุบันคู่ควรมีหลักยึดในการครองคู่กัน คำหนึ่งถึงการอยู่ร่วมกันอย่างไรให้พบกับความสุขของการอยู่ร่วมกันอย่างแท้จริง เพื่อเป็นก้าวใจสำหรับคู่สามีภรรยา ควรมีหลักยึด หรือคู่รักที่ต้องการความมั่นคง สำรวมระวังในการดำเนินชีวิต มีความเจริญผาสุกในการประพฤติเสมอกันทั้งสองฝ่าย พุดจาไฟระต่อกันย่อมมีความสุขในโลกนี้ เมื่อมีศีลเสมอกันในโลกหน้าก็ย่อมมีความสุขในเทวโลก

(๓) ความรักระหว่างเพื่อน (Friendship) ในทางพระพุทธศาสนานั้นความรักระหว่างเพื่อนแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. มิตรเทียม หรือ เพื่อนกินมี ๔ จำพวก คือ

ก. คนปอกกลอก มี ๔ อย่าง

๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
๒. เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก
๓. ไม่รับทำกิจของเพื่อนในยามมีภัย
๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

ข. คนดีแต่พูดมี ๔ อย่าง คือ

๑. บ่นเพ้อถึงแต่เรื่องอดีต เช่นว่าจะช่วยเหลือสิ่งนั้นสิ่งนี้แต่มีเหตุขัดข้องเสียก่อน แล้วบอกว่าจะทำให้ใหม่ หรือล้าเลิกบุญคุณที่เคยทำแก่เพื่อน
๒. บ่นเพ้อถึงแต่อนาคต เช่นบอกว่าจะช่วยอย่างนั้น อย่างนี้แต่ไม่เคยทำ

^{๖๕} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘/๓๔๒.

๓. สงเคราะห์ช่วยเหลือแต่สิ่งที่ไม่ดีประโยชน์

๔. เมื่อขอให้ช่วยเหลือธุระการงาน มักแสดงความขัดข้องต่าง

ค. คนหัวประจบ มี ๔ อย่างคือ

๑. เพื่อนทำชั่วก็คล้อยตาม

๒. เพื่อนทำดีก็คล้อยตาม

๓. ต่อน้ำว่าสรรเสริญ

๔. ลับหลังตั้งนินทา

ง. คนชวนในทางไม่ดีมี ๔ อย่างคือ

๑. ชักชวนให้ดื่มน้ำเมา เสพสิ่งเสพติด

๒. ชักชวนให้ดูการมหรสพ การละเล่นต่างๆ

๓. ชักชวนให้เล่นการพนัน

๒. มิตรแท้หรือเพื่อนตาย มี ๔ จำพวกคือ

ก. มิตรมีอุปการะมี ๔ อย่างคือ

๑. รักษา ดูแลเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

๒. รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้

๔. เมื่อมีกิจธุระจำเป็นก็ให้ความช่วยเหลือมากกว่าที่ขอ เช่น ช่วยออก

ทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

ข. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มี ๔ อย่าง คือ

๑. บอกความลับ (ของตน) แก่เพื่อน

๒. ปิดความลับของเพื่อน

๓. ไม่ละทิ้งในยามมีภัยพิบัติ

๔. แม้ชีวิตก็อาจสละให้ได้

ค. มิตรณะประโยชน์ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ตักเตือนหรือห้ามจากความชั่ว

๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เช่นแนวคิด ประสบการณ์ที่ตนได้รับรู้ ประสบพบเห็นมาว่าเป็นสิ่งดีงาม

๔. บอกทางสวรรค์ให้ นำพาให้บำเพ็ญกุศลชนิดต่างๆ

ง. มิตรมีน้ำใจ มี ๔ อย่าง คือ

๑. เห็นใจเมื่อเพื่อนประสบความล้มเหลว

๒. ยินดีเมื่อเพื่อนประสบความสำเร็จ

๓. ห้าม คัดค้าน คนที่กล่าวโทษเพื่อน

๔. สรรเสริญ พุดเสริมคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๖๖}

นอกจากนี้ใน “มิตตสูตร” ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของมิตรแท้ว่าประกอบด้วย องค์ประกอบ ๓ ประการคือ

๑. ให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง

๒. ช่วยทำสิ่งที่ทำได้ยาก

๓. อุดหนุนต่อสิ่งที่ทนได้อย่าง^{๖๗}

การมีกัลยาณมิตรที่ดีนั้นย่อมนำมาพาพวกเราไปสู่ความเจริญ และหลักในการปฏิบัติต่อมิตรที่ดีคือ การช่วยบรรเทาทุกข์เมื่อทุกข์นั้นเกิดกับมิตร แบ่งส่วนหนึ่งของทรัพย์เพื่อช่วยเหลือ บำรุงรักษามิตร เพื่อรักษาการมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันไว้ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามยาก

สรุปได้ว่าความรักชั้นกลางนี้จัดเป็นความรักแบบเปเมะ เกิดจากเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน สามารถแบ่งได้เป็น ๓ อย่างคือ ๑. ความรักระหว่างพ่อ แม่และลูก ๒. ความรักระหว่างสามีภรรยา ๓. ความรักระหว่างเพื่อน

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๖ - ๑๙๗.

^{๖๗} อญ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๖/๓๘๕/๔๑๑.

๒.๔.๓ ความรักแบบเมตตา เป็นความรักที่ปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์

ความไม่พยายาบาท ความไม่ปองร้าย กุศลมูลคืออโทสะในหมู่สัตว์^{๖๘} จากที่กล่าวมาเมตตาจึงเป็น ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

เมตตามีความหมายที่เป็นไปในทางความรัก ความเยื่อใย ความปรารถนาดี จึง สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑.เมตตาอโทสะ หมายถึง ความใคร่ปรารถนาดี ไม่ยึดว่าเป็นมารดาบิดา บุตร สามีภรรยา พี่น้อง หรือเพื่อนฝูง แม้ต้องพลัดพรากจากกันก็ไม่ร้อนใจเพราะมีองค์ธรรมกำกับคือ อโทสะเจตสิก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเมตตาแท้

๒.ตณหาเปมะ หมายถึงเมตตาที่เจือด้วยความรักใคร่ ความปรารถนาดีโดยยึดถือ ความเป็นมารดาบิดา บุตรธิดา สามีภรรยา พี่น้องหรือเพื่อนฝูงที่มีความผูกพันอันเป็นความใคร่ ชื่นชมผูกพันไว้ด้วยอำนาจตณหาเปมะ มีองค์ธรรมคือ โลกเจตสิก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเมตตา เทียม^{๖๙}

๒.๔.๒ ป่อเกิดความรักแบบเมตตา

ความรักแบบเมตตา อัปปมัญญา คือความรักที่แผ่ไปสู่มนุษย์และสัตว์ทั้งหมดด้วยความสม่ำเสมอโดยไม่มี ประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต นอกจากนี้ยังไม่แบ่งแยกเชื้อชาติและชน ชั้น ไม่จำกัดสีผิว ผู้หญิง ผู้ชายอีกด้วย^{๗๐} ในพระอภิธรรมได้อรรถาธิบายคำว่าเมตตาอัปปมัญญา ไว้ดังนี้

“เมตตาอัปปมัญญานีเทศ” หมายถึง มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ภิกษุมีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนคนเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่รักเป็นที่ ชอบใจแล้วพึงรักใคร่ฉะนั้น เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ใน สัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ และยังเชื่อมโยงมาถึงคำว่า “จิต” ซึ่งหมายถึงมโน มานัส หนัย ปันชระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณ

^{๖๘} ฐ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐.

^{๖๙} วรรณสิทธิ์ ไทยะเสรี (ผู้รวบรวม), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ ครั้งที่ ๑๓, หน้า ๑๒๕.

ธาตุที่เหมาะสมกัน จิตนี้เป็นธรรมชาติสหยุคต เกิดพร้อม ระคน สัมปยุตด้วยเมตตานี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีจิตสหยุคตด้วยเมตตา ให้น้อมจิตแผ่เมตตาไปทั่วทุกสารทิศในสัตว์โลก ทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวง อธิบายว่า คำว่า สัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวง นี้เป็นคำกล่าวกำหนดเอาสัตว์ทั้งหมด โดยประการทั้งปวงไม่มีส่วนเหลือ หาส่วนเหลือมิได้^{๗๑}

ในเรื่องของความสม่ำเสมอในความรัก (เมตตา) นั้นพระอานนท์ทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรื่องที่ว่าพระเทวทัตเคยคิดร้ายกับพระองค์ในหลายประการ เช่นกลิ้งหินใส่พระองค์จนห้อพระโลหิต จ้างนายขมังธนูมาปลงพระชนม์ ไล่ช้างธนบาลเพื่อปลงพระชนม์พระองค์ และองค์คูลีมาลที่เคียดจะปลงพระชนม์ พระองค์ตอบว่าทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง คือ ในพระเทวทัต นายขมังธนู ใจรองคูลีมาล พระราหุล และช้างธนบาล^{๗๒} เพราะพระองค์ไม่ทรงโกรธ ทรงมีความเมตตาเท่าๆ กัน แม้ว่าพระเทวทัต องค์คูลีมาล นายขมังธนู และช้างธนบาลจะเคยคิดปลงพระชนม์พระองค์ แต่พระองค์ก็ทรงรักเท่ากับพระราหุลที่เป็นพระโอรสของพระองค์เอง

นอกจากนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงตรัสสอนเรื่องการแผ่เมตตาจิตแบบ “อัปปมัญญา ๔” ดังนี้

๑. มีจิตสหยุคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓..... ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหยุคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

๒. มีจิตสหยุคตด้วยกรุณาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓..... ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหยุคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

๓. มีจิตสหยุคตด้วยมุทิตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓..... ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหยุคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

๔. มีจิตสหยุคตด้วยอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓..... ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหยุคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

^{๗๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓-๖๔๙/๔๒๗.

^{๗๒} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘๕/๘๔.

การแผ่เมตตาจิตไปทิศเบื้องบนนั้นหมายถึง เทวโลก ทิศเบื้องล่างหมายถึง นรกและนาค^{๗๓} ทิศเฉียง หมายถึง ทิศย่อยของทิศใหญ่หรือทิศรอง ส่วนมหัคคตะ นั้นหมายถึงอารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ขั้นรูปาวจร และขั้นอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้ และหมายถึง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาอันยิ่งใหญ่^{๗๔}

จะเห็นได้ว่าการแผ่เมตตาจิตที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนนั้นเป็นการแผ่เมตตาไปอย่างไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ไม่เลือกว่าเป็นใคร มาจากที่ใด ไม่เลือกชั้นวรรณะ เทวดา พรอินทร์ พระพรหม มนุษย์ หรือสัตว์ ส่วนเมตตาแบบอัมปมัญญา คือมีเมตตาไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แบบไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต ไม่เลือกชั้นวรรณะ ไม่เลือกว่าเป็นมนุษย์หรือสัตว์ แผ่ไปให้ทั้งเทวดา พรอินทร์ พระพรหม

สรุปได้ว่าระดับขั้นของความรักนั้นสามารถแบ่งได้ ๓ ระดับคือ

๑. รักตนเอง ซึ่งจัดเป็นความรักแบบสินะ เป็นความรักที่เจือด้วยตัณหา ประกอบไปด้วยคุณคือ ก่อให้เกิดความสุขแบบหยาบๆ เป็นความสุขขั้นต่ำของมนุษย์ที่เรียกว่าอัสสาทะ และโทษคือ เป็นความรักที่มีความทุกข์เจืออยู่ และก่อให้เกิดอคติ คือลำเอียงเพราะรักได้

๒. รักผู้อื่น จัดเป็นความรักแบบเปมะ หรือเคหสิตเปมะ เกิดจากเหตุปัจจัย ๒ ประการคือ (๑) การได้อยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน (๒) ด้วยการเกื้อกูลกันเฝ้าชาติปัจจุบัน ประกอบไปด้วยคุณคือ เป็นความรักที่ตั้งอยู่บนรากฐานของคุณธรรม ย่อมก่อให้เกิดความโล่งโปร่งสบายภายในจิตใจ โทษก็คือเป็นความรักที่ยังตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ ดังนั้นความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลงย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ ความรักขั้นกลางสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับคือ (๑) ความรักระหว่างพ่อ แม่และลูก (๒) ความรักระหว่างสามีภรรยา (๓) ความรักระหว่างเพื่อน

๓. ความรักแบบเมตตา เป็นความรักที่สม่ำเสมอแบบไม่มีประมาณ ไม่มีจำกัดขอบเขต ไม่มีการแบ่งแยก เท่าเทียมกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เมตตาอัมปมัญญา”

ทรรคนะของผู้วิจัยมองว่าระดับขั้นของความรักที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นไม่ล้ำสมัย แม้เวลาจะผ่านไปสองพันกว่าปีแล้วก็ตาม สามารถนำมาเทียบเคียงและปรับใช้กับในปัจจุบันได้อย่างลงตัว และยังสามารถนำเสนอข้อคิดในประเด็นของอนาคตต่อไปได้อีกว่าถ้า

^{๗๓} วิสุทธิ.มหาฎีกา (ไทย)๑/๒๕๔/๔๓๕.

^{๗๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๒/๔๒๖.

มนุษย์ไม่ลดความเห็นแก่ตัวลง ไม่เกื้อกูลกัน ไม่ห่วงใยส่วนรวมมนุษย์ก็จะอยู่ในโลกต่อไปไม่ได้ เพราะโลกไม่อาจทนกับการทำลายสภาพแวดล้อม ธรรมชาติและมนุษย์ด้วยตัวเองได้ด้วยการ เตือนด้วยภัยธรรมชาติ เช่นการเกิดซึนามิ การเกิดโคลนถล่ม การเกิดน้ำท่วม การเกิดอากาศ ร้อนจัดจนมนุษย์เริ่มทนไม่ได้และเสียชีวิตลงบ้างแล้วและยังมีภัยอื่นๆ ที่มีได้กล่าวถึงนั้นเกิดจาก น้ำมือของมนุษย์ทั้งสิ้น การลดการเห็นแก่ตัวลงการช่วยเหลือสังคมส่วนรวม การพิทักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การไม่ตัดไม้ทำลายป่า การไม่ทำลายสิ่งที่ธรรมชาติจัดสรรขึ้นอย่างลงตัว เช่น ทางเดินของน้ำ ภูเขาที่มีไว้บังกระแสลม พายุต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้โลกและมนุษย์ที่อยู่ ร่วมกันเกิดสันติสุข พึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกันทั้งมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำหรับระดับขั้นของความรักนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งไว้เป็น ๓ ระดับเพื่ออำนวยความสะดวกเข้าใจ และพบว่าในช่วงความรักขั้นพื้นฐานนั้นคนเรามากลิมให้ความสำคัญในแง่ของศีลธรรมในจิตใจของ ตนเอง ได้แก่ปรนเปรอความสุขให้ตนเองจนลืมไปว่าความสุขนั้นๆ ต้องขึ้นอยู่กับศีลธรรมด้วย ความรักขั้นกลางนั้นครอบคลุมเป็นพื้นฐานที่สำคัญมาก ความอบอุ่น สายสัมพันธ์ของครอบครัว เปรียบเสมือนเกราะคุ้มกันภัย วัคซีนป้องกันโรค เป็นยาที่เหมาะสมกับโรคนั้นๆ เมื่อมีสิ่งที่ไม่ดีมา กระทบ เราสามารถทนทานต่อสิ่งนั้นๆ อดทน อดกลั้นต่อสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย ไม่หลงไปกับตัณหาทั้ง ปวง เพื่อน (กัลยาณมิตร) เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของชีวิต มีเพื่อนดีก็มักแนะนำสิ่งที่ดีๆ และ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทิ้งกัน ส่วนความรักขั้นสูงสุดนั้นเป็นความรักที่ผู้วิจัย มองว่าเป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้ ดูเหมือนว่าจะเป็สิ่งที่สูงส่งเกินกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะทำได้ แต่มิได้หมายความว่าไม่มีใครทำได้เลย ดังคำตรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสเกี่ยวกับ “สุญญตา” และท่านพุทธทาสได้ตีความว่า “สุญญตา” นั้นมิได้แปลว่าไม่มีอะไรเลย

๒.๕ ความรักในบริบทต่างๆ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีบริบทของความรักในแง่มุมต่างๆ เช่นเรื่องภรรยารักสามี และบุตร การมีเมตตาต่อมนุษย์และสัตว์ การมีความกตเวที ฯลฯ เป็นการสื่อความหมายใน บริบทต่างๆ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าถึงความหลากหลายของความรักในชีวิตและนำไปปรับใช้ กับชีวิตจริงที่เกิดขึ้นทั้งในแง่ของคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรมที่ติงาม นอกจากนั้น ทำให้มี วิสัยทัศน์ และทรรศนะคติในทางที่เป็นกุศลกว้างขึ้น

๒.๕.๑ ความรักในบุตรและสามี

นางภูจากราเป็นธิดาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ต่อมานางหนีไปอยู่กับคนรับใช้และเมื่อนางมีครรภ์แก่ใกล้คลอด นางจึงเดินทางกลับบ้านเดิมคือ นครสาวัตถี ในขณะที่เดินทางนั้นนาง

ได้คลอดบุตร เมื่อคลอดแล้วสองสามีภรรยาจึงพากันกลับไปบ้านป่าดั้งเดิม ต่อมานางตั้งครรภ์อีก นางขอลับไปคลอดที่บ้านเดิมอีกครั้ง ขณะที่นางปวดครรภ์ใกล้คลอด สามีจึงพยายามหาที่พักให้ แต่สามีของนางถูกงูมีพิษกัดตาย ฝนตกหนักนางได้คลอดบุตรทั้งสองไว้ทั้งคืน แล้วอุ้มบุตรคนหนึ่ง จูงคนหนึ่งเดินไปถึงลำน้ำจืด ซึ่งขณะนั้นน้ำที่ลึกและไหลเชี่ยวกราก นางจึงไม่สามารถนำบุตรทั้งสองข้ามไปพร้อมกันได้ จึงให้บุตรคนโตรออยู่ก่อน พาบุตรคนเล็กเพียงคนเดียวข้ามไปก่อน นางวางบุตรคนเล็กไว้บนฝั่งแล้วกลับมาเพื่อรับบุตรคนโต ขณะที่นางมาถึงกลางแม่น้ำ เขียวใหญ่ตัวหนึ่งบินมา เข้าใจในบุตรคนเล็กของนางว่าเป็นชิ้นเนื้อจึงโฉบลงมาแล้วนำบุตรของนางไป นางจึงไล่เขียวตัวนั้นโดยการโบกมือ ฝ่ายบุตรคนโต ยืนอยู่รอแม่อยู่ฝั่งนี้ ได้ยินเสียงแม่และเห็นแม่ยกมือทั้งสองขึ้น เข้าใจว่าเรียกตนจึงกระโดดลงน้ำทำให้เสียชีวิตลง

นางปญฺจาจราต้องสูญเสียบุตรทั้งสองคน มารดาบิดา และสามี จนผู้คนคิดว่านางเป็นบ้า จึงเอาหยากเยื่อและฝุ่นโปรยลงบนศีรษะ ขวางป่าด้วยก้อนดิน และมีผู้คนห้ามมิให้นางเข้าเฝ้าองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะนั้นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทอดพระเนตรเห็นนางปญฺจาจรา กำลังเดินมา และตรัสว่า อย่าห้ามเธอเลย จงให้เธอเข้ามาเถิด เราจักเป็นที่พึ่งของนางและตรัสอีกว่า "น้องหญิงจงได้สติเถิด" ทำให้นางปญฺจาจราได้สติขึ้นมา และตรัสว่า น้ำตาที่คนร้องไห้เพราะสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก เช่นบุตรเป็นต้นมีมากกว่ามหาสมุทรทั้ง ๔ เสียอีก เพราะเหตุใดจึงยังประมาทอยู่ ตรัสต่อไปอีกว่า บุคคลอันเป็นที่รัก เช่นบุตรเป็นต้นไม่สามารถต้านทานหรือป้องกันการตายได้ บุตรนั้นก็มีเหมือนไม่มี เมื่อทราบอย่างนี้เราควรถือศีลให้บริสุทธิ์เพื่อเป็นหนทางแห่งนิพพาน และยังตรัสพระคาถาว่า

โย จ วสุสสตี ชีเว อปสุสฺสึ อุกุทยพฺพยํ
 เอกาหิ ชีวตี เสยฺโย ปสุสโต อุกุทยพฺพยํ.^{๗๕}
 ก็ผู้ใด ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมอยู่
 พึ่งเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของ
 ผู้เห็นความเกิดและความเสื่อม ประเสริฐกว่า
 ความเป็นอยู่ของผู้นั้น^{๗๖}

^{๗๕} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘/ ๒๙ .

^{๗๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕.

นางปฎิภาจารา ได้สำเร็จเป็นโสดาบันและทูลขอบวชในเวลาต่อมา

จากเรื่องดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นางปฎิภาจารา มีความรักในสามี และบุตรเป็นอันมาก เมื่อสามี และบุตรเสียชีวิตไป ในขณะที่เดียวกันก็เสียมารดาบิดา อันเป็นที่รักไปจึงทำให้เสียสติ แต่ด้วยความเมตตาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีให้ทำให้นางปฎิภาจารามีสติกลับคืนมา และยังสำเร็จเป็นพระโสดาบันอีกด้วย

๒.๕.๒ ทุกข์เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก

สมัยหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ลูกชายคนเดียวซึ่งเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนหนึ่ง เสียชีวิตลง เพราะการเสียชีวิตของลูกชายคนเดียวนั้น การงานก็ไม่เป็นอันทำ อาหารก็ไม่เป็นอันกิน คหบดีนั้นได้ไปยังป่าช้า คร่ำครวญถึงลูกชายว่า “ลูกโทน เจ้าอยู่ที่ไหน ลูกโทน เจ้าอยู่ที่ไหน” คหบดีได้เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงทักว่าทำไมร่างกายของคนหบดีหมองคล้ำไป คหบดีจึงกราบทูลพระองค์ว่าลูกชายของตนเสียชีวิตลง พระองค์จึงตรัสสอนว่า “ความโศก รำพัน ทุกข์กายทุกข์ใจเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก” แต่คหบดีกล่าวว่า “ความยินดี ความดีใจก็เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รักด้วย” ในที่ไม่ไกลกันนั้นนักเลงสกาได้เล่นสกากันอยู่คหบดีได้เข้าไปเล่นให้เหล่านักเลงสกาฟัง นักเลงสกาเห็นด้วยกับคหบดี ต่อมาความนี้ได้แพร่เข้าไปในพระราชวังพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงสนทนากับพระนางมัลลิกาถึงเรื่องนี้ พระนางมัลลิกาจึงส่งนาฬิขังชมพราหมณ์ไปทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าจริงหรือไม่ พระองค์ทรงตรัสตอบว่าเป็นความจริงแล้วทรงยกตัวอย่างมากมาย บางคนเป็นบ้า บางคนฆ่าคนที่ตนรักและฆ่าตัวตายตามความรักแปรเปลี่ยนไปบ้าง นาฬิขังชมพราหมณ์จึงมากราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศล และพระนางมัลลิกาจึงกราบทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงสิ่งอันเป็นที่รักต่อไปนี้ว่า กุมารีชื่อวชิรา นางวาสภขัตติยา วิฑูทภเสนาบดี พระนางมัลลิกา แคว้นกาสิ และโกศลว่าเป็นที่รักของพระเจ้าปเสนทิโกศลหรือไม่ ถ้าบุคคลและแคว้นแคว้นเกิดการเปลี่ยนแปลงพระเจ้าปเสนทิโกศลจะทรงโศกเศร้าหรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่าโศกเศร้า พระนางมัลลิกาจึงสรุปว่า ความโศกเศร้าเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ยิ่งทรงเลื่อมใสและทรงนอบน้อมแต่พระพุทธ (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) พระธรรม พระสงฆ์มากขึ้น^{๗๗}

^{๗๗} ม.ม (ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๓๖-๔๔๒.

จะเห็นได้ว่า “ทุกข์เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก” เป็นทุกข์ที่เกิดกับปุณฺชน ไม่เลือกว่าเป็นใคร แม้พระมหากษัตริย์ ทุกข์ที่เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รักมีวิชาเป็นตัวการสำคัญเพราะมาบดบังปัญญาที่จะคิดแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น มีอำนาจทำให้บางคนเป็นบ้า บางคนฆ่าคนที่ตนรัก ความรักแปรเปลี่ยนไป หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้เกิดความทุกข์ทั้งสิ้น

๒.๕.๓ การมีกัตตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา และเมตตาท่อสัตว์ทั้งหลาย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่อง “ความหวังที่ละได้ยาก” ไว้ในอสาทาบุปฺพน-วรรค ว่า ความหวังที่ละได้ยากมี ๒ ประการ คือ หวังในลาภ และหวังในชีวิต และทรงตรัสสอนต่อไปอีกว่า....

บุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยากในโลก

(๑) บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน)

(๒) กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๓๔}

จากคำตรัสสอนดังกล่าวจะเห็นได้ว่าทรงให้ความสำคัญกับบุพพการี คือผู้อุปการะ หรือผู้ที่ให้การเลี้ยงดู ช่วยเหลือเกื้อกูลไม่ใช่เพียงมารดาบิดาเท่านั้น ผู้ที่มีพระคุณ ท่านอื่นๆ เช่น ครูบาอาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ กัลยาณมิตร บุคคลอื่นที่ให้ความช่วยเหลือเรา และผู้ที่รู้คุณของผู้ที่อุปการะแล้วทำดีตอบแทนเขา

ในพระสุตตันตปิฎกปรกฏเรื่องความรักอันเป็นความกตัญญูกตเวทิต่อบุคคลที่หาได้ยากคือมารดา บิดา และเมตตาท่อสัตว์ทั้งหลายดังนี้

สุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุข คือ สุวรรณสามเลี้ยงมารดาบิดาของตนซึ่งตาบอด เนื่องจากเป็นผู้มีเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น บรรดาสัตว์ทั้งหลายเดินตามไปในที่ต่าง ๆ วันหนึ่งถูกพระเจ้ากรุงพาราณสี ชื่อปิลักษณ์ยิงด้วยธนู ด้วยเข้าใจผิด ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นมาณพผู้เลี้ยงมารดาบิดาก็สลดพระทัยจึงไปจุงมารดาบิดาของสุวรรณสามมา มารดาบิดาของสุวรรณสามก็ตั้งสัจจกิริยา อ่างคุณความดีของสุวรรณสาม ขอให้พิษของศรหมดไป สุวรรณสามก็ฟื้นคืนสติ และได้สอนพระราชสาส์นแสดงคติธรรมว่า ผู้ใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็ย่อมรักษาผู้นั้น ย่อมมีคนสรรเสริญในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้วก็

^{๓๔} อญ.พุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

บันเทิงในสวรรค์ ต่อจากนั้นเมื่อพระราชาก็ส่งสอนต่อไปอีก ก็สอนให้ทรงปฏิบัติธรรมปฏิบัติชอบ ในบุคคลทั้งปวง^{๗๙}

ในทางพระพุทธศาสนานั้น “เมตตา” เป็นสิ่งที่ทำให้ทุกคนมีความสุข ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ดังในชาดกเรื่องสุวรรณสามที่สัตว์ทั้งหลายพากันเดินห้อมล้อมสุวรรณสาม เพราะความมีเมตตาของสุวรรณสาม และความกตัญญู กตเวทีที่สุวรรณสามเลี้ยงดูมารดาบิดา โดยยึดหลักที่ว่า ถ้ามารดาบิดากตัญญูคือ เลี้ยงดูเรา เราต้องกตเวทีคือทำความดีตอบแทนคุณท่านโดยการเลี้ยงดูท่าน และนอกจากนี้ ถ้ามีผู้ทำความดีกับเราที่ไม่ใช่มารดาบิดาเราก็ต้องตอบแทนคุณเช่นกัน เช่น ผู้มีพระคุณช่วยเหลือเราในขณะที่เรากำลัง กัลยาณมิตร ฯลฯ ผู้ที่มีความกตเวที ตอบต่อผู้มีพระคุณนั้น นอกจากจะมีเทวดาคุ้มครองและมีผู้คนสรรเสริญแล้ว เมื่อตายจากโลกนี้ไปก็จะไปสู่สวรรค์อีกด้วย

๒.๕.๔ เอตทัคคะฝ่ายผู้ช่วยเมตตา

นางสามาวดี เป็นธิดาของเศรษฐีนามว่าภัททวดีแห่งเมืองภัททวดี ต่อมาเกิดอหิวาตกโรคระบาด เศรษฐีภัททวดี ต้องพากรรยา และลูกสาวอพยพหนีโรคภัยไปยังเมืองโกสัมพีเพื่อขอพักอาศัยเพื่อขอพักอาศัยกับโสมกเศรษฐีผู้เป็นสหาย และเข้าไปรับอาหารที่โรงงานของโสมกเศรษฐี เมื่อได้มาแล้วภัททวดีเศรษฐีกับภรรยาบริโภคอาหารเกินพอดี ไฟธาตุไม่สามารถจะย่อยได้จึงถึงแก่ความตายทั้งสองคน ต่อมาโสมกเศรษฐีได้พบนางสามา เกิดความรัก ความสงสารจึงรับนางไว้เลี้ยงดูดุจลูกสาวแท้ ๆ ของตน และยกนางไว้ในฐานะธิดาคนโธ อีกทั้งได้มอบหญิงบริวารให้อีก ๕๐๐ คน นางสามาวดีได้ช่วยโสมกเศรษฐีในเรื่องการบริจาทานอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย นางให้คนทำรั้วมีประตูทางเข้า และประตูทางออกให้ทุกคนเรียงแถวตามลำดับเข้ารับแจกทาน ทุกอย่างก็เรียบร้อยไม่มีเสียงแข็งแซ่เหมือนแต่ก่อน โสมกเศรษฐีพอใจเป็นอย่างยิ่งกล่าวยกย่องชมเชยในความฉลาดของนางเป็นอันมาก หลังจากนั้น นางจึงได้ชื่อว่า “สามาวดี” (วดี = รั้ว) และต่อจากนั้นไม่นาน นางได้รับการอภิเษกเป็นอัครมเหสี ของพระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพี

วันหนึ่งนางใช้ให้หญิงบริวารคนหนึ่งชื่อนางชุกชุตตรา ไปซื้อดอกไม้ ขณะที่นางไปซื้อดอกไม้ตามปกตินั้นได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาในบ้านของนายสุมนมาลา การผู้ขายดอกไม้จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อนำดอกไม้ไปให้นางสามาวดีแล้ว ได้แสดงธรรมที่

^{๗๙} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๒/๑๖๘.

ตนฟังมานั้นแก่นางสามาวดี พร้อมทั้งหญิงบริวารจนได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมด นางสามาวดี พร้อมด้วยบริวารมีจิตศรัทธาเลื่อมใสตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย พวกกันสนใจในการฟังธรรม ปฏิบัติธรรม และสมาทานรักษาศีลอุโบสถเป็นประจำ ครั้นกาลต่อมาพระเจ้าอุเทนได้พระนางवासุภัตตดา พระราชธิดาของพระเจ้าจันทรปัชโชต แห่งกรุงอุชเชนีมาอภิเษกเป็นมเหสีองค์ที่สอง และได้นางมาคันทิยา สาวงามแห่งแคว้นกुरू มาอภิเษกเป็นมเหสีองค์ที่สาม และด้วยความงามเป็นเลิศทำให้พระเจ้าอุเทนทรงเสาะหาในนางมาคันทิยา ยิ่งนักโดยได้พระราชทานหญิงบริวาร ๕๐๐ คน แก่นางมาคันทิยา

ก่อนที่นางมาคันทิยา จะได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทนนั้น นางเป็นธิดาของเศรษฐีในแคว้นกुरू พระราชาจากเมืองต่าง ๆ ส่งสารมาสู่ขอมากมาย แต่บิดามารดาของนางก็ปฏิเสธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของสองสามีภรรยาจึงเสด็จมายังแคว้นกुरू ฝ่ายพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของนางออกไปรื้อระนอกบ้าน พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่ที่ไม่ไกลจากบ้านของตนนักเห็นพระลักษณะถูกต้องใจและคิดว่า “บุรุษผู้นี้แหละคู่ควรกับลูกสาวของเรา” พราหมณ์จึงเข้าไปกราบทูลว่าจะนำลูกสาวมายกให้ ฝ่ายพระองค์มิได้ประทับอยู่ที่เดิม แต่ได้อธิษฐานประทับรอยพระบาทไว้แล้วเสด็จไปประทับในที่ที่ไม่ไกลจากที่นั้น สองสามีภรรยาพร้อมด้วยลูกสาวคือ นางมาคันทิยา มาถึงที่นั้นไม่เห็นก็มองหาจนพบรอยพระบาท เนื่องจากนางพราหมณ์ผู้ภรรยามีความเชี่ยวชาญเรื่องมนต์ทำนายลักษณะฝ่าเท้าจึงบอกแก่สามีว่า “รอยเท้านี้มีไชรอยเท้าของคนเสพกามคุณ เพราะธรรมดารอยเท้าของคนที่มีราคะจะมีรอยเท้ากระหย่งคือเว้าตรงกลาง คนที่มีโทสะ รอยเท้าจะหนักสั้น คนที่มีโมหะรอยเท้าจะหนักที่ส่วนปลาย แต่รอยเท้านี้เป็นรอยเท้าของคนไม่มีกิเลส ดังนั้นเจ้าของรอยเท้านี้จะไม่มีความยินดีในกามคุณ” ฝ่ายพราหมณ์ผู้สามีไม่เชื่อค่านานายของภรรยาพยายามมองหาจนพบแล้วเข้าไปกราบทูลว่าจะยกลูกสาวให้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า “ดูก่อนท่านพราหมณ์ เมื่อตถาคตตรัสรู้ใหม่ ๆ ธิดามาร ๓ คน ซึ่งมีร่างกายเป็นทิพย์สวยงามกว่าลูกสาวของท่านหลายเท่านักมาประเล้าประโลมเราที่โคนต้นอชปาลนิโครธเรายังไม่สนใจ ไม่พอใจ เหตุไฉนจะมาพอใจยินดีในลูกสาวของท่านที่ร่างกายเต็มไปด้วยมุตร^{๔๐} และกรีธ^{๔๑} ถ้าเท้าของเราเป็อนฝุ่นธุลีมา และลูกสาวของท่านเป็นผ้าเช็ดเท้า เรายังไม่ปรารถนาจะถูกต้องลูกสาวของท่านแม้ด้วยเท้าเลย” เมื่อตรัสดังนี้แล้ว ทรงแสดงธรรม

^{๔๐} มุตร หมายถึงปัสสาวะ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๓๒๒.

^{๔๑} กรีธ หมายถึง อุจจาระ, ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

โปรดสองสามีภรรยาจนได้บรรลุปะระกามาเป็นพระอนาคามี แล้วกราบทูลขออุปสมบทปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็บรรลุปะระกามาเป็นพระอรหันต์ทั้งสองท่าน

ฝ่ายนางมาคันทิยา ได้ยินรู้สึกโกรธพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงเสร็จถึงเมืองโกสัมพีจึงจ้างนักเลงไปด่าด้วยคำด่า ๑๐ ประการ คือ เจ้าเป็นโจร เป็นคนพาล เป็นคนบ้า เป็นอูฐ เป็นลา เป็นวัว เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์ดิรัจฉาน สุนัขของเจ้าไม่มี เจ้ามีแต่ทุคติอย่างเดียว พระอนันตเถระได้ฟังแล้วสุดที่จะทนไหวจึงทูลให้พระองค์หนีไปเมืองอื่น แต่พระองค์ทรงตรัสตอบว่าถ้าหนีไปเมืองอื่นแล้วมีคนมาด่าอีกก็ต้องหนีไปเรื่อยๆ หรือ และทรงตรัสว่าถ้าอภิกขณ์^{๔๒} เกิดขึ้นเกิดขึ้นที่ใดก็ขอให้มันจบลงที่นั่น

นางสามาวดีถูกนางมาคันทิยาใส่ร้ายสองเรื่อง เรื่องแรกคือนำไก่ที่ยังมีชีวิตไปให้นางสามาวดีแกงอ่อมไก่ถวายพระเจ้าอุเทนพระสวามี แต่นางสามาวดีไม่ยอมทำถวายเพราะถือศีลแปด นางมาคันทิยาจึงออกอุบายให้พระเจ้าอุเทนบอกให้นางสามาวดีแกงไก่ถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นางสามาวดีนำไก่ตายมาแกงนำไปถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นางมาคันทิยาจึงใส่ความว่านางสามาวดีเอาใจออกห่างจากพระเจ้าอุเทนบั่นใจให้สมณโคดม ส่วนเรื่องที่สองนั้นคือเรื่องงู นางมาคันทิยานำงูที่ถอดเขี้ยวแล้วไปใส่ไว้ในพิณพระเจ้าอุเทนใช้เล่นเป็นประจำแล้วปิดช่องด้วยดอกไม้ และตัดทวนไม่ให้ไปพบนางสามาวดีพร้อมบอกว่านางสามาวดีเป็นนางร้าย พระเจ้าอุเทนไม่ฟังไปพบนางสามาวดี เมื่อพระเจ้าอุเทนกลับมา งูซึ่งอยู่ในพิณด้วยความหิวออกมาได้ก็แผ่แม่เบี้ยพระเจ้าอุเทนตกพระทัย นางมาคันทิยาใส่ความว่านางสามาวดีจะรอกฆ่าพระเจ้าอุเทน พระเจ้าอุเทนจึงเสด็จไปยังทรวงอกของนางสามาวดี ก่อนที่ลูกศรจะแล่นไปนั้นนางสามาวดีได้ให้โอวาทแก่บริวารว่า “แม่หญิงสหายทั้งหลายที่ฟังอื่นของเราไม่มี เธอทั้งหลายจงเจริญเมตตาจิตให้สม่าเสมอส่งไปให้แก่พระราชินี พระเทวีมาคันทิยา และแก่ตนเอง อย่าถือโทษโกรธต่อใคร ๆ เลย” ครั้นให้โอวาทจบลง หญิงเหล่านั้นก็ปฏิบัติตาม เมื่อพระราชินีปล่อยลูกศรออกไป แทนที่ลูกศรจะพุ่งเข้าสู่ทรวงอกพระนางสามาวดี แต่ทวนกลับพุ่งเข้าหาทรวงอกของพระองค์เสียเองจึงทรงคิดว่า “ธรรมดาลูกศรนี้ยอมแทงทะลุแม้กระทั่งแผ่นหิน บัดนี้สิ่งที่เป็นวัตถุที่จะกระทบในอากาศก็ไม่มี เหตุใดลูกศรจึงหวนกลับเข้าหาเรา ลูกศรนี้แม้จะไม่มีชีวิตจิตใจ แต่ก็ยังรู้จักคุณของพระนางสามาวดี เราเสียอีกแม้เป็นมนุษย์กลับไม่รู้คุณของพระนาง” แล้วพระองค์ก็ทิ้งคันธนูแล้วประนมมัตถ์ประคองอัญชลีกกราบที่พระบาทของพระนางสามาวดี อ้อนวอนให้พระนางยกโทษให้

^{๔๒} อภิกขณ์ หมายถึง สาเหตุ คดี ปัญหา ความยุ่งยาก หรือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วต้องจัดต้องทำ เรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการ ๔ อย่าง, ดูรายละเอียดใน **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๘๑.

และขอถึงพระนางเป็นที่พึ่งตลอดไป พระนางสามารถกราบทูลให้พระราชาทรงถึงพระบรมศาสดาเป็นสรณะที่พึ่งเหมือนอย่างทีนางกระทำอยู่ ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าอุเทนทรงมีศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนา ทรงรักษาศีลฟังธรรมร่วมกับพระนางสามารถได้ตามกาลเวลาและโอกาสอันสมควร

ด้วยความโกรธแค้นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “นางมีร่างกายเต็มไปด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ปรารถนาจะสัมผัสแม้ด้วยเท้า” ในส่วนของพระนางสามารถดีนั้น ที่นางต้องโกรธแค้นด้วยก็เพราะสาเหตุหนึ่งเป็นพระมเหสีคู่แข่ง แต่ที่สำคัญก็คือพระนางสามารถดีมีศรัทธาในพระสมณโคดม และยังทำให้พระเจ้าอุเทนไปเลื่อมใสในพระสมณโคดมอีกด้วย วันหนึ่งขณะที่พระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสราชอุทยาน พระนางมาคันทิยาสังคนรับใช้ให้เอาผ้าชุบน้ำมันแล้วนำไปพันที่เสาทุกต้นในปราสาทของพระนางสามารถดี พุดเกลี้ยกล่อมให้พระนางและบริวารเข้าไปรวมอยู่ในห้องเดียวกันแล้วจึงลั่นกลอนข้างนอกแล้วจุดไฟเผาพร้อมทั้งปราสาทพระนางสามารถดี ขณะเมื่อไฟกำลังลุกลามเข้ามาใกล้ตัวอยู่นั้นนางมีสติมั่นคงไม่หวั่นไหว ให้โอวาทแก่หญิงบริวารทั้ง ๕๐๐ ให้เจริญเมตตาไปยังบุคคลทั่ว ๆ ไปแม้ในพระนางคันทิยา ให้ทุกคนมีสติไม่ประมาท ให้มีจิตตั้งมั่นในเวทนาปริคคหัมมัญญานอย่างมั่นคง บางพวกบรรลุนาคามีผล ก่อนที่จะถูกไฟเผาผลาญกระทำกาละถึงแก่กรรม ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ด้วยกันทั้งหมด การที่นางสามารถดีและบริวารถูกเผาทั้งเป็นนั้นเป็นเพราะกรรมเก่าที่เคยจุดไฟเผาหญ้าเพื่อฟิงไม่ให้หนาวจากการเล่นน้ำ แต่ไฟได้ลุกลามไปที่กองฟางที่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้ามาสมานสมบัติอยู่ นางกลัวความผิดจึงสั่งให้บริวารจุดไฟเผาต่อเพื่อไม่ให้เหลือซากจึงเป็นกรรมที่นางต้องถูกไฟเผาทั้งเป็น

ส่วนนางมาคันทิยา พระเจ้าอุเทน ประกาศว่าจะพระราชทานสิ่งของรางวัลอันมีค่า แก่บรรดาญาติ ๆ ของพระนางมาคันทิยาผู้มาถึงก่อน แม้คนอื่นพอทราบข่าวก็ติดสินบนขอเป็นญาติกับพระนางคันทิยา มาขอรับรางวัลด้วย พระราชารับสั่งให้จับบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดให้ขุดหลุมฝังแค่สะดือ ใช้ฟางข้าวคลุมปิดข้างบน จุดไฟเผาทั้งเป็นแล้วใช้ไถเหล็กไถซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ส่วนพระนางมาคันทิยาผู้เป็นต้นเหตุ พระองค์รับสั่งให้เชื่อนเนื้อของพระนาง นำไปทอดน้ำมันเดือดแล้วนำมาให้พระนางกิน ทรงกระทำอย่างนี้จนกระทั่งพระนางสิ้นพระชนม์ไปบังเกิดในทุกคติ ซึ่งกล่าวได้ว่าพระนางได้รับผลแห่งกรรมในอัตภาพนี้เหมาะสมแล้ว ส่วนพระนางสามารถดีผู้มีปกติอยู่ประคบด้วยเมตตา (เมตตาวิหาร) ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดา ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลายในฝ่าย ผู้อยู่ด้วยเมตตา ^{๔๓}

^{๔๓} พุ.ธ.ธ. (ไทย), ๑/๑-๓๔.

จากเรื่องดังกล่าว “เมตตา” นั้นเป็นหลักธรรมที่ประกอบไปด้วยการให้อภัย การอยากให้ผู้อื่นมีความสุข การทำให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ นางสาววดีนั้นเป็นอุบาสิกาที่มีจิตเมตตาไม่โกรธแค้นนางมาคันทिया ซึ่งกล่าวได้ว่าพระนาง ได้รับผลแห่งกรรมในอภิปหานี้เหมาะสมแล้ว ส่วนพระนางสาววดีผู้มีปากติดอยู่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาวิหาร) ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกา

๒.๕.๕ ความรักในสังฆวาจา

เรื่องพระจักขุบาลเป็นผู้ที่มั่นคงในศีล เนื่องด้วยสังฆวาจาเป็นอย่างมาก โดยพระจักขุบาลบำเพ็ญสมณธรรมโดยถือเนสัชชิกวุตถุค ๕ จนตาบอดเนื่องจากมีสังฆวาจาว่า จะไม่เอนตัวลงนอนตลอดสามเดือน เมื่อหมอปรงยาให้หยอดตาก็ไม่นอนหยอด ตาจึงไม่หาย ดังนั้นจึงถือว่าพระจักขุบาลมีพร้อมทั้งบวรลเป็นอรหัตผลสุกขวิปัสสโก ๖ ภิกษุโจษกันถึงบุญกรรมของพระจักขุบาลว่าเป็นเพราะเหตุใดตาจึงบอดพระพุทเจ้าจึงเล่าบุญกรรมของพระจักขุบาลแก่ภิกษุทั้งหลายว่าในอดีตชาติพระจักขุบาลปรุงยาพิษหยอดตาผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นตาบอด พร้อมตรัสภาษิตว่า

มโนปุพฺพุกมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปทฺฐเจน ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นี พุกฺขมเนวติ จกฺกัว วหโต ปท^{๔๔}
 ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่
 สำเร็จแล้วด้วยใจ, ถ้าบุคคลมีใจร้ายพูดอยู่ก็ดี
 ทำอยู่ก็ดี, ทุกข์ย่อมเป็นไปตามเขา เพราะเหตุนั้น
 दुจลลํหมฺนํไปตามรอยเท้าโค, ผู้นำแยกไปอยู่ฉะนั้น^{๔๕}

กล่าวได้ว่าแม้จะมีภิกษุนำความไปกราบทูลว่าพระจักขุบาลเหยียบแมลงตายถือเป็นการผิดวินัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบเรื่องนี้ว่า เจตนาที่จะทำให้สัตว์ตายไม่มีสำหรับชีณาสพหรือ พระอรหันต์ และธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้าและมีใจเป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยใจ คนที่พูดนั้นเป็นบุคคลที่ใจร้าย หรือทำอยู่ ทุกข์ก็ย่อมเป็นไปตามที่บุคคลนั้นทำ เปรียบเหมือนล้อที่หมุนไปตามรอยเท้าโค คือถ้าเทียมโคไม่ดีล้อก็จะไปกระทบโดนเท้าโคทำให้โคเจ็บปวด หมายถึง การ

^{๔๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑/๑.

^{๔๕} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

กระทำที่ไปกระทำกระเทือนผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา และใจ ความรัก ความเมตตา (กรุณา) ที่แท้จริงในพระพุทธศาสนานั้นเป็น “ความรักที่เสมอกัน” ไม่แบ่งแยกชั้น วรรณะ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความกำหนด เช่นเดียวกับแผ่นดิน เพราะแผ่นดินนั้นต้องรองรับทั้งสิ่งที่สะอาด เช่น น้ำ สะอาด เครื่องหอม ดอกไม้ ฯลฯ และสิ่งสกปรก เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ ฯลฯ ก็ห้วนไหว ไม่เกี่ยวข้องกับลาภ และเสื่อมลาภ สรรเสริญ และดูหมิ่น

๒.๕.๗ รักกันอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้

ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาหงส์ชื่อชวณหงส์ มีหงส์เป็นบริวาร ๙๐,๐๐๐ ตัว อาศัยอยู่ที่ภูเขาจิตตกุฎ วันหนึ่งชวณหงส์ได้ไปกินข้าวสาลีที่เกิดใหม่ที่สระแห่งหนึ่ง ขณะบินกลับ ต้องผ่านเมืองพาราณสี เจ้าเมืองพาราณสีทอดพระเนตรเห็นชวณหงส์บินนำฝูงหงส์ไปอย่างสวยงามและตรัสว่าหงส์ตัวนั้นคงเป็นพญาหงส์ซึ่งเป็นพระราชามีเหมือนพระองค์ พระองค์เกิดความรักในตัวพญาหงส์นั้น ทรงถือดอกไม้เครื่องหอมประโคมดนตรีชวณหงส์เหลือบเห็นจึงถามบรรดาหงส์ว่าพระราชาสักการะพวกเราเรื่องใด บรรดาหงส์จึงตอบว่าทรงประสงค์มิตรภาพด้วย ชวณหงส์ก็มีมิตรภาพด้วยการนำฝูงมาไปรอยใส่เจ้าเมืองพาราณสี ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเจ้าเมืองพาราณสีก็เฝ้าคิดถึงแต่ชวณหงส์ ต่อมาน้องของชวณหงส์อีกสองตัวอยากบินแข่งกับดวงอาทิตย์ ชวณหงส์ห้ามอย่างไรก็ไม่ฟัง เมื่อบินแข่งกับดวงอาทิตย์ไปได้ไม่นานก็หมดแรง ชวณหงส์ต้องนำน้องทั้งสองกลับไปภูเขาจิตตกุฎมอบให้ฝูงหงส์ดูแล ชวณหงส์คิดอยากลองกำลังของตนเอง โดยใช้เวลาบินแบบไม่พักไปจับที่ยอดเขาขุณธรแล้วบินแบบไม่พักมาที่ดวงอาทิตย์ บินไปกับดวงอาทิตย์ บางคราวอยู่หน้า บางคราวอยู่หลังดวงอาทิตย์ เห็นว่าไม่มีประโยชน์จึงบินไปเพื่อไปพบเจ้าเมืองพาราณสี จับอยู่ที่สี่หับฉร (หน้าต่าง) เจ้าเมืองพาราณสีทราบชวณหงส์มาถึงแล้วรับสั่งให้ตั้งตงให้ชวณหงส์จับและตรัสถามว่าไปไหนมาเล่า "ชวณหงส์จึงเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ฟัง เจ้าเมืองต้องการทอดพระเนตรความเร็วของชวณหงส์ จึงตรัสให้ชวณหงส์แสดงให้ดู ชวณหงส์รับคำ ว่า "ถ้าแข่งความเร็วกับดวงอาทิตย์นั้นก็คงจะแสดงไม่ได้แล้วละ เพราะดวงอาทิตย์จะตกดินแล้ว ขอเชิญพระองค์ให้นายขมังธู ๔ นายมาประชุมกันเถิด ข้าพเจ้าจักแสดงให้ดู"

เจ้าเมืองพาราณสีมีรับสั่งให้นายขมังธู ๔ นายหันหน้าไปคนละทิศแล้วยิงลูกศรไปทิศทั้ง ๔ ในเวลาพร้อมกัน มีชวณหงส์จับอยู่บนยอดเสาศิลา บินตามเก็บลูกศรที่ถูกลงออกไปทิศทั้ง ๔ พร้อมกันโดยไม่ให้ตกลงพื้นดินแม้สักลูกเดียว ชวณหงส์ปล่อยลูกธนูทิ้งไว้ที่เท้าของนายขมังธูแล้วจับบนยอดเสาศิลาตามเดิม เจ้าเมืองพาราณสีทรงชมเชยว่า "สหาย.. ความเร็วอย่างอื่นที่รวดเร็วกว่าท่านมีอยู่อีกหรือ" ชวณหงส์ทูลว่า "อายุสังขารของสัตว์นั้นไ้ยอมสิ้นสลายเร็วกว่าความเร็วของข้าพเจ้าตั้งร้อยเท่าพันทวี" เจ้าเมืองพาราณสีเกิดการกลัวตายได้เป็นลมล้มหมดสติไป พวก

อำมาตย์เอนำสรวงพระพักตร์ให้เจ้าเมืองพาราณสีทรงฟื้นคืนสติกลับมา ชวนหงส์ให้โอบาพเจ้าเมืองพาราณสีว่า "ขอเชิญพระองค์เจริญมรณสตียาประมาทประพฤติธรรมเถิด" เจ้าเมืองพาราณสีอ่อนวอนให้ชวนหงส์อยู่ด้วยเพราะชวนหงส์เป็นที่รักของพระองค์โดยกล่าวว่า "คนบางพวก ย่อมเป็นที่รักของบุคคลบางคนเพราะได้ฟัง อนึ่งความรักของบุคคลบางคน ย่อมหมดสิ้นไปเพราะได้เห็น คนบางพวกย่อมเป็นที่รักเพราะได้เห็นและเพราะได้ฟัง ท่านรักใคร่ฉันเพราะได้เห็นบ้างไหม" แต่ชวนหงส์กลับตอบว่า "จิตใจมนุษย์รู้ได้ยาก การอยู่ด้วยกันนานเกินไปคนรักกันก็กลายเป็นคนไม่รักกันได้" และลากลับแต่ก็รับปากว่าจะมาพบในวันรุ่งขึ้น และทั้งสองก็ไปมาหาสู่กันเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกัน^{๕๖}

จากเรื่องดังกล่าวแสดงถึงความรักในมิตรสหายที่มีต่อกันแม้จะอยู่ไกลกันก็เหมือนอยู่ใกล้กัน และยังเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกันมีกล่าวสอนเรื่องอายุของสัตว์นั้นย่อมเร็วกว่าสิ่งใดๆ ในโลก อย่าได้ประมาทและให้ประพฤติธรรม

๒.๖ สรุป

สรุปได้ว่าคำที่มีความหมายของความรักในพระพุทธศาสนาได้แก่ ๑. สีนฺหา (เสนหา) สีนฺหา คือ สีนฺหา เป็นความรักฝ่ายอกุศล หรือความรักที่เป็นฝ่ายกิเลสเศร้าหมองแห่งจิตใจ จัดอยู่ในกิเลสกลุ่มโลภะ เป็นไวพจน์คำหนึ่งของตัณหา ๒. เปมะ เป็นไวพจน์หนึ่งของตัณหาด้วยเรียกอีกอย่างว่า ตัณหาเปมะ หรือ เคหสิตเปมะ หมายถึง ความรักอันอาศัยเรือน ได้แก่ ความรักฉันพ่อแม่ลูก ญาติพี่น้องและสามีภรรยา มีความเกี่ยวเนื่องเป็นคนร่วมเรือนเดียวกัน ๓. ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ความยินดี เป็นคำกลางๆ คือทั้งไม่เป็นกุศล และอกุศล

ความสำคัญของความรัก ๑. ความรักแบบสินฺหามีความสำคัญต่อทางการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การได้สัมผัส และการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ๒. ความรักแบบเปมะ มีความสำคัญต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องมารดาบิดา เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นญาติ เป็นเพื่อน ฯลฯ โดยอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการคือ (๑) เคยอยู่ร่วมกันแต่ชาติปางก่อน (๒) ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน ๓. ความสำคัญของฉันทะ เพราะเป็นพื้นฐานของความรัก ๔. ความสำคัญของเมตตา มีความสำคัญต่อความรักตนเอง ผู้ใกล้ชิด รวมไปถึงคนที่เกลียดชังกัน และสรรพสัตว์ ความรักสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับคือ ๑. รักตนเอง ๒. รักผู้อื่น ๓. รักแบบเมตตา

^{๕๖} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๒๗/๑๗๓๘.

บริบทของความรักนั้นประกอบด้วยสารัตถะหลายประการที่มีแง่คิด และมุมมอง ต่างๆกันคือ

๑.ความรักในสามีและบุตรนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเรื่อง “ผู้ใดไม่ พิจารณาเห็นความเกิดดับของรูปนาม ผู้นั้นแม้มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ก็ไม่ประเสริฐเท่าบุคคลผู้ได้ พิจารณาเห็นความเกิดดับของรูปนามที่มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว

๒.ทุกข์เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก ทรงตรัสสอนว่าทุกข์นั้นเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รักโดยทรง ตรัสสอนว่า “ความโศก รำพัน ทุกข์กายทุกข์ใจเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก เช่นการสูญเสียคนที่เรารัก ด้วยการตายจากไป หรือการที่ต้องอยู่ห่างไกลกัน

๓.ความกตัญญูต่อมารดาบิดา และ ความเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย ทรงตรัสสอนว่า การตอบแทนคุณมารดาบิดาว่า ผู้ใดเลี้ยงดูมารดาบิดาแม้เทวดาย่อมรักษา ผู้คนในโลกย่อม สรรเสริญ เมื่อจากโลกนี้ไปย่อมไปสวรรค์ และให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อบุคคลทุกๆ ไป

๔.เอศตทัคคะฝ่ายผู้ช่วยเมตตา ทรงยกย่องนางสามาวดีว่าเป็นเอศตทัคคะฝ่ายผู้ อยู่ด้วยเมตตาเนื่องจากนางสามาวดีไม่โกรธตอบนางมาคันทิยาที่คิดปองร้ายตน และพยายามฆ่า ตนเองในขณะที่ใกล้ตายนั้นกลับให้โอวาทแก่หญิงบริวารทั้ง ๕๐๐ ของตนว่าให้แม่เมตตาให้กับ บุคคลทั่วไปแม้นางมาคันทิยา ให้ทุกคนมีสติไม่ประมาทให้มีจิตตั้งมั่นในเวทนาปริคคหัมมัฏฐาน อย่างมั่นคง บางพวกบรรลุนาคามีผล ก่อนที่จะถูกไฟเผาผลาญถึงแก่ความตายไปบังเกิดใน สุตติโลกสวรรค์ด้วยกันทั้งหมด

๕.ความรักในสังฆจวจา ทรงตรัสสอนเรื่องใจที่ตั้งมั่นว่า มีใจเป็นใหญ่ ทุกอย่าง สำเร็จได้ด้วยใจ โดยถือเนสัชชิกุธงค์ ๕ จนตาบอดเนื่องจากมีสังฆจวจา ว่า จะไม่เอนตัวลง นอนตลอดสามเดือน เมื่อหมอปรุ้งยาให้หยอดตาก็ไม่นอนหยอด ตาจึงบอดเพราะกรรมเก่าที่ได้ ทำไว้ แต่ด้วยตั้งมั่นในสังฆจวจาหมั่นปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในที่สุดพระจักขุบาลได้สำเร็จเป็น พระอรหันต์

๖.รักกันอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้ ทรงตรัสสอนเรื่องการเป็นกัลยาณมิตรกันนั้นไม่ จำเป็นต้องอยู่ร่วมกัน แต่สามารถไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แนะนำสิ่งที่ดีให้กันและกันก็ สามารถนำมาซึ่งความเจริญได้

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวกับความรักในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในปัจจุบันภาวะขาดความรัก และความเข้าใจซึ่งกันและกันทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น จะพบได้จากข่าวที่ปรากฏในสื่อต่างๆ ที่มีมากขึ้น ข่าวการฆ่าตัวตายจากเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ล้วนแล้วแต่สืบเนื่องมาจากความรักทั้งสิ้น เช่น การฆ่าตัวตายของนักเรียนที่น้อยใจพ่อแม่ การฆ่าตัวตายเพราะภาวะขาดทุนทางธุรกิจ การฆ่าตัวตายของผู้นำของประเทศเกาหลี การฆ่าตัวตายของผู้นำประเทศญี่ปุ่น ฯลฯ ล้วนเป็นการฆ่าตัวตายเพราะผู้ไม่สมหวังในสิ่งที่ตนเองต้องการทั้งสิ้น หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเรื่องความรักสามารถนำมาแก้ไขปัญหาดังที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะประเด็นหลักใหญ่ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันก็คือ “ความเห็นแก่ตัว” ที่เรียกได้ว่าไม่มีความรักให้แก่กัน เบียดเบียน เอาวัดเอาเปรียบซึ่งกันและกันแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ดังนั้นมนุษย์จึงต้องการสิ่งที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ เป็นหลักยึดที่สามารถต่อสู้กับปัญหาทั้งปวงที่เข้ามาในชีวิต สิ่งเหล่านี้เข้ามาทางอายตนะ เมื่อจิตที่ยังมิได้ถูกฝึกมาอย่างเข้มแข็งก็ย่อมทำให้เกิดปัญหาดังที่กล่าวมาแล้วได้ หลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับความรักที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในตนเอง และสังคม ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น เห็นแก่ตัวจนเกินขอบเขตของความพอดี ไม่คิดอยากได้ อยากดีได้ อยากมี อยากเอาจนก่อให้เกิดปัญหา บางคราวปัญหาที่ไม่มีก็ก่อตัวขึ้นทีละเล็กทีละน้อยจนกลายเป็นปัญหาขึ้นและใหญ่โตขึ้นจนตนเองไม่สามารถจะแก้ไขได้ หลักธรรมดังกล่าวก่อให้เกิดความรัก และแสดงออกมาในรูปแบบของการกระทำที่ชี้ให้เห็นเจตนาที่ดีต่อกัน เมื่อมีเจตนาที่ดีต่อกันย่อมทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และไม่ก่อให้เกิดปัญหาตามมา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เหมาะสมกับหลักธรรมขั้นต่างๆ ดังนี้คือ

๓.๑ หลักธรรมที่ใช้กับความรักตนเอง

หลักธรรมที่ใช้กับรักตนเองนั้นเป็นหลักธรรมที่ใช้กับบุคคลและเหมาะกับการงานทั่วไป เพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลนั้นๆ พร้อมทั้งยังความเจริญมาให้ในปัจจุบัน เมื่อปัจจุบันเจริญขึ้นย่อมส่งผลไปยังอนาคตด้วย บุคคลควรมีสัจธรรม อารยธรรมที่เรียกได้ว่าเป็นอารยชน ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่น่าพาดตนเองสู่ความเจริญ คือ เบญจศีล

๓.๑.๑ เบญจศีล

เบญจศีล หรือ ศีล ๕ เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐาน นับว่าเป็นหลักธรรมเบื้องต้นของผู้มีอารยธรรมเพื่อใช้สำหรับควบคุมตนให้ได้ในทางกาย วาจา ก่อนเป็นอย่างน้อย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอน “อนรุทระ” ในเรื่องศีล ๕ ว่า

อนรุทระ มาตุคามประกอบด้วยธรรม & ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ธรรม & ประการ อะไรบ้าง คือ ๑.เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒.เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓.เว้นขาดจากการประพฤตินิโคตติในกาม ๔.เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕.เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

อนรุทระ มาตุคามประกอบด้วยธรรม & ประการนี้แล หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๑

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของศีล ๕ ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ดังนี้

๑. เว้นจากปาณาติบาต คือการละเว้นจากการฆ่า การสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อร่างกาย และชีวิต

๒. เว้นจากอทินนาทาน คือละเว้นการลักขโมยเบียดบังแย่งชิงในการประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

๓. เว้นจากกาเมสุมิฉาจาร คือละเว้นการประพฤตินิโคตติในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน

๔. เว้นจากมุสาวาท คือละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้ายเขา หรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

๕. เว้นจากสุราเมรัย คือไม่เสพเครื่องดองของมีนเมา สิ่งเสพติด อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ เช่นทำให้เกิดอุบัติเหตุ แม้อย่างน้อยก็เป็นคุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม^๒

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ ฟรินติ้ง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๕.

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรคได้กล่าวถึงโทษของศีล ๕ วิบัติ และอานิสงส์ของผู้มีศีล ๕ ดังนี้

พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกอุบาสิกอุบาสิกาชาวปาฏลิกามาตรัสว่า คหบดีทั้งหลาย ศीलวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล มีโทษ ๕ ประการนี้

๑. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ
๒. กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบดีย่อมกระฉ่อนไป
๓. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติจะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมไม่แก้แค้นแล้ว ก่อเงินเข้าไป
๔. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี่เป็นโทษประการ
๕. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ^๓

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกล่าวเกี่ยวกับผู้มีศีล ๕ ว่ามีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ

คหบดีทั้งหลาย ศीलสมบัติของบุคคลผู้มีศีล มีอานิสงส์ ๕ ประการนี้

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมากซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมขจรไป
๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก้แค้นแล้ว ไม่ก่อกวนเข้าไป
๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย
๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๔

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ “ศีล ๕” เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนควรประพฤติปฏิบัติ เป็นความรักในตนเองที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทำร้ายผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา และใจ ไม่

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๔๒-๔๔.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๔๔-๔๕.

ทำร้ายตนเองเพราะไม่ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ทำให้ตนเองไม่เจริญ เมื่อจากโลกนี้ไปก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์

๓.๒ หลักธรรมที่ใช้กับความรักผู้อื่น

เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ เช่นมารดาบิดากับบุตรสามีและภรรยา คู่รัก ระหว่างเพื่อน ครูบาอาจารย์กับศิษย์ ในพระพุทธศาสนาปรากฏหลักธรรมที่สัมพันธ์กับความรักผู้อื่นคือ ทิศ ๖

๓.๒.๑. ทิศ ๖

เนื่องจากทิศ ๖ เป็นหลักธรรมที่สามารถใช้ร่วมกันกับความรักระหว่างพ่อแม่และลูก สามีภรรยา ระหว่างเพื่อน ครูบาอาจารย์กับลูกศิษย์ พระสงฆ์หรือสมณพราหมณ์ บ่าวไพร่ เจ้านาย ประกอบด้วย ๑.ทิศเบื้องหน้า ๒.ทิศเบื้องขวา ๓.ทิศเบื้องหลัง ๔.ทิศเบื้องซ้าย ๕.ทิศเบื้องล่าง ๖.ทิศเบื้องบน

(๑) ทิศเบื้องหน้า บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

(๒) ทิศเบื้องขวา ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

(๓) ทิศเบื้องหลัง สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพุดินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพุดินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

(๔) ทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกหลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

(๕) ทิศเบื้องต่ำ นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

(๖) ทิศเบื้องบน กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^๕

พระองค์ทรงตรัสต่อไปอีกว่าผู้ครองเรือนที่สามารถเลี้ยงดูบุตร ภรรยาให้เป็นสุขไว้ควร ไหว้ทิศทั้ง ๖ บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีลมีความเข้าใจในการไหว้ทิศอย่างถูกต้องย่อมประสบความสำเร็จ บุคคลที่ขยัน และขยันอย่างต่อเนื่อง มีปัญญา่อมประสบความสำเร็จ^๖

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่าหลักทิศ ๖ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ และเป็นแนวทางที่จะประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ว่าเราควรประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านี้ คือมารดาบิดา ท่านเลี้ยงเรามาเราควรเลี้ยงดูท่านตอบ ครูอาจารย์ ควรรู้คุณท่าน และทำดีกับท่าน บุตรและภรรยา ควรบำรุงบุตรและภรรยาตามกำลัง มีตรสหาย คนรับใช้ และคนงาน ควรบำรุงคนรับใช้ และคนงานตามกำลัง สมณพราหมณ์และพระสงฆ์ ควรบำรุงพระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒-๒๑๘.

^๖ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑-๕๒.

๓.๓ หลักธรรมที่ใช้กับความรักแบบเมตตา

ความรักแบบเมตตา สามารถพัฒนาขึ้นเป็นความรักแบบเมตตาอภิปัญญาได้ โดยใช้หลักพรหมวิหารธรรมอันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้วแผ่เมตตาไปทั่วทุกทิศโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ^๗ คือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐและปฏิบัติต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบไม่มีขอบเขต^๘

๓.๓.๑ พรหมวิหารธรรม หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหม หรือให้เสมอด้วยพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์^๙ ที่เรียกว่าหลักอภิปัญญา ๔^{๑๐} ประกอบด้วย

(๑) เมตตา หมายถึง ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า^{๑๑}

ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ เมตตาว่า

“ผู้มีจิตสพรคตด้วยเมตตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนคนเห็นผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจแล้ว พึงรักใคร่ฉะนั้น”^{๑๒}

(๒) กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของปวงสัตว์

ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ กรุณา

^๗ ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

^๘ ที่.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^๙ ,พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๑๐} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

“ผู้มีจิตศรัทธาด้วยกรุณา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือน
บุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจ แล้วยินดีด้วยฉะนั้น”^{๑๓}

จากที่กล่าวมา กรุณา คือ เมื่อเรามีเมตตา คือมีความรักที่ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข
แล้ว เมื่อเขาตกต่ำ กลายเป็นเรื่องเดือดร้อนตกทุกข์ได้ยาก เราก็กรุณาไปช่วยเหลือ

(๒) มุทิตา หมายถึง ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอรปด้วย
อาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข
เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ มุทิตาว่า

“ผู้มีจิตศรัทธาด้วยมุทิตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือน
บุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจ แล้วยินดีด้วยฉะนั้น”^{๑๔}

เป็นสถานการณ์ที่ขยับสูงขึ้นไปอีก เพราะเมื่อเขามีความสุขเราก็พลอยยินดีกับเขา
ไปด้วย ทำให้จิตใจของเราเบิกบานผ่องใส

(๔) อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลางอันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณา
เห็นด้วยปัญญา

ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ อุเบกขา
ว่า

“ผู้มีจิตศรัทธาด้วยอุเบกขา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือน
บุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจ แล้วยินดีด้วยฉะนั้น”^{๑๕}

อุเบกขาถือเป็นการรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้าง หยุดการขวนขวาย
ที่จะปฏิบัติใน เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่กลับเป็นการควบคุมการปฏิบัติตามข้อธรรมที่
กล่าวมาไม่ให้เกินขอบเขตจนกลายเป็นเสียดธรรม

^{๑๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๘.

^{๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๓๐.

^{๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๓๑.

ในโอกาสสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธพจน์เกี่ยวกับ เมตตา ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้าบุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้าอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโค บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเที่ยงอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโค หรือบุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็นอย่างน้อยเพียงขณะการหยदन้ำนมโค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้งในวันหนึ่งนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักเจริญเมตตาเจโตวิมุติ จักทำให้มาก ทำให้เป็นดูจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้ตั้งมั่นสั่งสม ปรารภดี เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้’^{๑๖}

จากพุทธพจน์นี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าความรักแบบ เมตตา นั้นเจริญเมตตาแม้ชั่วขณะแห่งการหยदन้ำนมโค มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทานและการรักษาศีล และยังทรงตรัสเกี่ยวกับอานิสงส์ของการเจริญเมตตา ๑๑ ประการคือ ๑. หลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้า ๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราภยันตรายไม่ได้ ๘. จิตตั้งมั่นโดยเร็ว ๙. สีหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย ๑๑. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม^{๑๗} ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคปรากฏอรรถาธิบายอานิสงส์ของการเจริญเมตตาโดยพิสดารดังนี้

๑. นอนเป็นสุข อรรถาธิบายว่า ชนทั้งหลายจำพวกที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาเจโตวิมุติ เมื่อนอนก็ไม่นอนอยู่แต่ข้างขวาทางเดียว นอนก่กลับไปกลับมารอบตัว และนอนกรน คือขณะเมื่อหายใจเข้าทำเสียงดังอยู่โครกๆ เช่นนี้ถือว่านอนเป็นทุกข์ ส่วนเมตตาวิหารีบุคคลนี้ย่อมไม่เหมือนอย่างนั้น ถือว่านอนเป็นสุข แม้เมื่อนอนหลับสนิทแล้วก็มีอาการเหมือนกับคนเข้าสมาบัติ

๒. ตื่นเป็นสุข อรรถาธิบายว่า ชนเหล่าอื่นที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาเจโตวิมุตินั้น โดยเหตุที่นอนเป็นทุกข์ไม่ได้ความสุขในขณะที่หลับอยู่ เมื่อตื่นขึ้นมาจึงถอดถอนหายใจใหญ่ สียี่หว้าบิดไปบิดมาข้างโน้นข้างนี้ ดังนี้ถือว่าตื่นเป็นทุกข์ฉับใด ส่วนเมตตาวิหารีบุคคลนี้ย่อมไม่เหมือน

^{๑๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕.

^{๑๗} คุณวิเศษอันยอดเยี่ยมในที่นี้หมายถึงอรหัตผล (อภ. เอกาทสก. อ. (บาลี) ๓/๑๕/๓๘๕)

อย่างนั้น ชื่อว่าตื่นมาแล้วไม่เป็นทุกข์เหมือนอย่างนั้น ตื่นขึ้นมาอย่างสบายไม่มีอาการอันน่าเกลียด ขึ้นบานเหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้มบาน

๓. ไม่ฝันร้าย อรรถาธิบายว่า เมื่อฝันเห็นสุบินนิมิตก็ฝันเห็นสุบินนิมิตที่ดี ๆ เช่นฝันว่าได้ไปไหว้พระเจดีย์ ได้ไปทำการบูชาพระรัตนตรัย หรือได้ฟังธรรมเทศนา ส่วนชนเหล่าอื่นที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาดุจโศกวิมุตติย่อมฝันเห็นนิมิตอันน่ากลัวต่างๆ เช่นฝันว่าตนถูกพวกโจรมารุมล้อม ถูกพวกสุนัขบ้ามาไล่กัด หรือตกลงไปในเหวฉันท เมตตาวินิหารบุคคลไม่เห็นสุบินนิมิตอันเลวร้ายฉนั้น

๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย อรรถาธิบายว่า เหมือนสร้อยไข่มุกที่พาดอยู่ที่หน้าอก หรือเหมือนดอกไม้ที่ปักอยู่บนศีรษะ ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจแก่คนทั้งหลาย ฉะนั้น

๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย อรรถาธิบายว่า เมตตาวินิหารบุคคลย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจของพวกมนุษย์ฉนั้นใดก็ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจแม้ของพวกอมมนุษย์ฉนั้น

ในเรื่องของการเป็นที่รักของอมมนุษย์โดยเรื่องพระวิสาขะเถระเป็นตัวอย่างดังนี้

มีเรื่องเล่าว่า พระวิสาขะเถระ เดิมเป็นคนหบดีชั้นกฏุมพ็อยู่ในเมืองปาฏลีบุตรในชมพูทวีปได้ยินข่าวว่าในลังกาทวีปนั้นเป็นประเทศที่สง่างามไปด้วยระเบียบพระเจดีย์ มีความรุ่งเรืองอร่ามไปด้วยผ้ากาสาวพัสตร์และสัปายะในทุกๆ อย่างคือ อากาศสัปายะ เสนาสนสัปายะ บุคคลสัปายะ ธรรมสวนสัปายะ เป็นสิ่งที่หาได้ง่ายในลังกาทวีป กฏุมพ็วิสาขะจึงตัดสินใจมอบสมบัติของตนแก่บุตรและภริยา ตนเองนำทรัพย์ไปเพียงกหาปณะเดียวเท่านั้น ออกจากบ้านไปคอยเรืออยู่หนึ่งเดือน ด้วยกฏุมพ็วิสาขะเป็นผู้ฉลาดในเชิงไวยหารได้ทำการค้าขายโดยชอบธรรมสามารถรวบรวมทรัพย์ได้พันกหาปณะภายในหนึ่งเดือน เมื่อถึงลังกาทวีปก็บวชทันที พระอุปัชฌาย์แนะนำให้ใช้เสียเพราะเมื่อบวชแล้วไม่อาจใช้จ่ายได้จึงนำไปโปรยทาน การโปรยทานของกอนบวชของพระวิสาขะเถระจึงเป็นจึงทอดเป็นมรดกแก่ชาวพุทธสืบมา เมื่อบวชแล้วท่านได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน วันหนึ่งท่านนั่งปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในป่า เมื่อออกจากสมาบัติแล้วดูคุณสมบัติของตนด้วยความปีติโสมนัส ครั้นถึงทางสองแพร่งยืนคิดว่าทางใดคือทางไปวัดจิตตลบรรพต ขณะนั้นเทวดาสถิตอยู่ที่ต้นไม้ได้ชี้บอกทางว่า “ทางนี้เจ้าข้า” เมื่อถึงวัดจิตตลบรรพตได้อยู่จำพรรษา ๔ เดือน และคิดในใจว่า “พຼ່ງนี้จะออกเดินทางแต่เช้า” รุกขเทวดาสถิตอยู่ที่ต้นไม้แล้วตรงปลายทางเดินจงกลมได้ออกมาร้องให้ พระวิสาขะเถระถามว่า “นั่นใคร ร้องให้ทำไม” เทพธิดาตอบว่า “มณิลิยา เจ้าข้า” และร้องให้เพราะ “อาศัยเหตุที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะจากไป” ท่านจึงถามว่า “เมื่อฉันอยู่ที่นี้เป็นคุณประโยชน์อะไรแก่พวกเธอหรือ ?” เทพธิดาตอบว่า “อมมนุษย์

ทั้งหลายต่างมีเมตตาอารีแก่กันและกันเจ้าคะ” พระวิสาขะเถระจึงอยู่จำพรรษาต่ออีก ๔ เดือน และเมื่อครบ ๔ เดือนก็คิดจะจากไปเหมือนเดิมอีก เทพธิดาก็ได้ไปร้องให้เหมือนอย่างนั้นอีก ด้วยอุบายนี้พระวิสาขะเถระจึงปรินิพพานที่วัดจิตตลบรรพต ด้วยเหตุนี้เมตตาวิหารีบุคคลย่อมเป็นที่รักใคร่และเจริญใจแก่อมนุษย์ทั้งหลาย

๖. เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้ารักษา อรรถาธิบายว่า เทวดาทั้งหลายย่อมคอยเฝ้ารักษา วิหารีบุคคลเปรียบประดุจมารดาบิดาคอยเฝ้ารักษาบุตรฉะนั้น

๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราไม่กล้ากรายในตัวเขา อรรถาธิบายว่า ไฟมิอาจกล้ากรายเข้าไปในกายของเมตตาวิหารีบุคคล เช่น อุบาสิกาชื่ออุลตราเป็นตัวอย่าง หรือยาพิษไม่กล้าซาบเข้าไปในร่างกายของเมตตาวิหารีบุคคล เช่น พระลูฬิวเถระผู้ชำนาญสังยุตตนิคายเป็นตัวอย่าง หรือศัสตราไม่บาดร่างกายของเมตตาวิหารีบุคคล เช่น สังกัจจสามเณรเป็นตัวอย่าง เฉพาะชื่อว่าศัสตราไม่บาดนี้ ควรยกเรื่องแม่โคนมมาแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

ได้ยินมาว่า มีแม่โคนมตัวหนึ่งกำลังยืนให้นมแก่ลูกอยู่ ขณะนั้นนายพรานคนหนึ่งตกลงใจว่าเราจักแทงมัน แล้วตวัดมือพุ่งหอกใส่ทันที แต่หอกพอไปถูกลำตัวแม่โคนมก็ม้วนพับเหมือนกับใบตาลนี้ไม่ใช่เป็นด้วยอุปจารสมาธิ หรือไม่ใช่ด้วยกำลังแห่งอัปปนาสมาธิเลย แต่เพราะความมีใจรักในลูกอันมีกำลังรุนแรงอย่างเดียว เมตตามีอานุภาพอันยิ่งใหญ่อย่างนี้แล

๘. จิตเป็นสมาธิเร็ว อรรถาธิบายว่า เมื่อพิจารณาก็มีภูมิจิตของเมตตาวิหารีบุคคลย่อมเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็ว ไม่มีความเฉื่อยชา

๙. ผิวหน้าผ่องใส อรรถาธิบายว่า ใบหน้าของวิหารีบุคคลย่อมมีผิวพรรณผ่องใสเหมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้วใหม่ ๆ

๑๐. ไม่หลงทำกาลกิริยา อรรถาธิบายว่า การตายด้วยความหลงย่อมไม่มีแก่เมตตาวิหารีบุคคล คือ เมตตาวิหารีบุคคลไม่หลงทำกาลกิริยาเลย เมื่อตายเสมือนคนนอนหลับ

๑๑. เมื่อไม่ได้บรรลุคุณธรรมเบื้องสูง อรรถาธิบายว่าอย่างต่ำก็จะบังเกิดในพรหมโลก อรรถาธิบายว่า เมตตาวิหารีบุคคลเมื่อยังไม่สามารถที่จะบรรลุถึงซึ่งพระอรหันต์ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วจะเข้าถึงพรหมโลกทันที เป็นเสมือนหลับแล้วตื่นขึ้น^{๑๔}

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐๘-๕๐๙.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงถึงหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือในการภาวนาของ “พรหมวิหาร ๔” ว่าพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในระหว่างอนุสติกรรมฐาน บุคคลผู้เริ่มกรรมฐานประสงค์จะเจริญเมตตาพรหมวิหารข้อแรกมีในจิตสันดานของตนเบื้องต้นต้องตัดปณิธิ คือกังวล ๑๐ ประการ คือ ๑.กังวลในที่อยู่ ๒.กังวลในตระกูล อุปัฏฐาก ๓.กังวลในลาภสักการะ ๔.กังวลในหมู่ ๕.กังวลในการงาน ๖.กังวลในการเดินทาง ๗. กังวลในหมู่ญาติ ๘.กังวลในการเจ็บป่วย ๙.กังวลในการเรียน ๑๐.กังวลในการแสดงฤทธิ์หรือทำของขลัง ให้พิจารณาให้เห็นโทษของความโกรธ และอนิสงส์ของขันติอย่างเด่นชัด เพราะการเจริญเมตตาพรหมวิหารเพื่อให้ตัดความโกรธ และให้เข้าถึงขั้นดีคุณ มีจุดประสงค์สำคัญซึ่งประกอบด้วยกฎแห่งความจริงว่า ใครๆ ก็ตามย่อมไม่อาจล่วงถึงซึ่งโทษที่ตนไม่เห็น และมีอาจบรรลุซึ่งโทษที่ตนมิได้เห็นมาก่อน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงโทษของบุคคลที่ไม่ควรเจริญเมตตาให้กับคน ๔ จำพวก คือ ๑.คนที่เกลียดชัง ๒.คนที่รักมาก ๓.คนที่เป็นกลางๆ ๔.คนที่เป็นคู่เวรกัน ส่วนคนที่ต่างเพศกัน ห้ามมิให้เจริญเมตตาไปยังคนที่ตายไปแล้วตลอดไป โดยกล่าวถึงเหตุปัจจัยแห่งการมิให้เจริญเมตตาว่า ถ้าเราเจริญเมตตาให้คนที่เกลียดชังโดยนำมาตั้งไว้ในฐานะที่เป็นคนรักย่อมเป็นสิ่งลำบากใจ เมื่อนำเพื่อนรักมาตั้งไว้เป็นคนกลางๆ ก็ทำได้ยากเช่นเดียวกัน ถ้าเขามีทุกข์นิดหน่อยผู้ปฏิบัติก็ร้องไห้เสียแล้ว เมื่อนำคนกลาง ๆ มาตั้งไว้ในฐานะที่เป็นครูหรือเป็นที่รักก็ทำได้ยากเช่นเดียวกัน หรือถ้าจะระลึกถึงคู่เวรความโกรธแค้นก็จะเกิดขึ้น และยังกล่าวถึงวิธีทำให้ความโกรธบรรเทาลงดังนี้

วิธีแผ่เมตตา มี ๓ อย่าง คือ

๑. อโนธิโสภาวณา คือคำแผ่เมตตาไม่เจาะจง
๒. โอธิโสภรณา คือคำแผ่เมตตาโดยเจาะจง
๓. ทิสาภรณา คือวิธีแผ่เมตตาไปในทิศ

ในหลักทางพระพุทธศาสนานั้น ทรงมีข้อกำหนดให้รักตนเองก่อน ตนเองจึงจะไปรักบุคคลอื่นได้จึงมีการแผ่เมตตาให้ตนเองเป็นอันดับแรก คือ

อหิ สุขิตโต โหมิ นิทุทุกุโข โหมิ ขอข้าพเจ้าจงมีความสุข อย่าได้มีความทุกข์เลย
หรือ
อเวโร โหมิ อพฺยาปชฺฌโณ โหมิ อนินฺโสม โหมิ สุขี อตุตฺตานํ ปรีหฺรามิ^{๑๙}

^{๑๙} พระพุทธโสมเถระ, **วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๔๘๑-๔๘๕.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเรื่องการเจริญพรหมวิหาร ๔ ว่าควรเจริญพรหมวิหาร ๔ ดังนี้ มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทุกทิศ แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัศจรรย์ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเป็นียดเบียนอยู่^{๒๐}

เมตตาและอุเบกขาจัดเป็นโสภณสาธารณเจตสิก คือ เจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตฝ่ายดีงามทุกดวง ส่วนกรุณากับมุทิตา รวมเรียกกันว่าอัปมัถญาเจตสิก จัดเป็นปกิณณก โสภณเจตสิก เจตสิกที่เกิดจากที่เกิดกับจิตฝ่ายดีงาม แต่ไม่เสมอไปทุกดวง

อัปมัถญาทำให้กัลยาณธรรมทั้งปวงสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นคุณสมบัติทำให้กัลยาณธรรมทั้งปวงมีทานบารมีเป็นต้นสมบูรณ์ เป็นประการสุดท้ายดังต่อไปนี้

ด้วยพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความสม่ำเสมอในสรรพสัตว์ทุกจำพวก โดยเป็นผู้มีอัธยาศัยมุ่งทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ๑. ด้วยอำนาจเมตตา โดยเป็นผู้ไม่นิ่งดูตายต่อทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ๒. ด้วยอำนาจกรุณา โดยเป็นผู้มีความประสงค์ที่จะให้สมบัติอันวิเศษที่สัตว์ทั้งหลายได้มาแล้วให้ดำรงคงสภาพอยู่นานๆ ๓. ด้วยอำนาจมุทิตา โดยเป็นผู้ไม่ตกไปในความเป็นฝักฝ่ายในสัตว์ทั้งหลาย ๔. ด้วยอำนาจอุเบกขา โดยพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้มีความลักษณะดังนี้อบรมสร้างบารมี ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน คือการบำเพ็ญทานอันเป็นเหตุแห่งความสุขทั้งหลายโดยทั่วหน้ากัน โดยไม่แบ่งพรรค แบ่งพวก ๒. ศีล คือสมาทานศีลเว้นจากการฆ่าสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีข้อยกเว้น ๓. เนกขัมมะ คือการถือบวชเป็นต้น อันเป็นความสุขของสัตว์เพื่อทำให้ศีลบริสุทธิบริบูรณ์ยิ่งขึ้น ๔. ปัญญา คืออบรมปัญญารู้สว่างกระจ่างแจ้งเพื่อทำลายโมหะ ไม่ให้หลงมกมายในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ๕. วิริยะ คือการบำเพ็ญเพียรแบบต่อเนื่องกันเพื่อไม่ให้เป็นการหยุดชะงัก เพื่อความเจริญแห่งประโยชน์สุขของสัตว์ทั้งหลาย ๖. ขันติ คือ อดทนต่อสิ่งที่มากระทบอันเป็นความผิดของสัตว์ทั้งหลายที่ตกมาถึงตน ๗. สัจจะ คือรักษาปณิธานที่ตนได้ทำไว้ว่า จักทำสิ่งนี้ จักทำสิ่งนั้นไม่ให้คลาดเคลื่อน ๘. อธิฐานนะ คือเป็นผู้มุ่งมั่นไม่หวั่นไหวในพุทธการกกรรมที่ตนสมาทานแล้ว เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์ทั้งหลาย ๙. เมตตา คือ

^{๒๐} ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

เป็นผู้เริ่มต้นทำอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา ปรารถนาดีอย่างแน่วแน่ ๑๐. อุเบกขา คือการไม่หวังผลตอบแทนจากใดๆ ทั้งสิ้นจากสัตว์ทั้งหลายด้วยอุเบกขา^{๒๑}

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ “อัปมัญญา” เป็นความรักที่แท้จริง เป็นธรรมที่แผ่ไปโดยไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขตไปยังมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยใช้หลักธรรม “พรหมวิหาร ๔” อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

๓.๕ สรุป

หลักธรรมที่เกี่ยวกับความรักในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑. หลักธรรมที่ใช้กับความรักในตนเองได้แก่ เบญจศีลหรือศีล ๕ เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนควรประพฤติปฏิบัติได้แก่ ๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒. เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ๓. เว้นจากการลวงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน ๔. เว้นจากการพูดโกหก ๕. เว้นจากการเสพสิ่งเสพติดให้โทษ

๒. หลักธรรมที่ใช้กับความรักผู้อื่น ได้แก่ ทิศ ๖ เป็นหลักธรรมที่สามารถใช้ร่วมกันกับความรักระหว่างพ่อแม่และลูก สามีภรรยา ระหว่างเพื่อน ครูบาอาจารย์กับลูกศิษย์ พระสงฆ์ หรือสมณพราหมณ์ บ่าวไพร่กับเจ้านาย ประกอบด้วย ๑. ทิศเบื้องหน้า คือบิดามารดา คือมารดา บิดาเลี้ยงดูเรามา เราต้องเลี้ยงดูท่านตอบ ๒. ทิศเบื้องขวา คือครูอาจารย์ เราควรรู้คุณ ทำดีตอบ ๓. ทิศเบื้องหลัง คือบุตรและภรรยา ควรบำรุงบุตรและภรรยา ๔. ทิศเบื้องซ้าย คือมิตรสหาย ควรบำรุงมิตร ๕. ทิศเบื้องล่าง คือคนรับใช้และคนงาน ควรบำรุงคนรับใช้และคนงานตามสมควร ๖. ทิศเบื้องบน คือสมณพราหมณ์ หรือพระสงฆ์ ควรบำรุงพระสงฆ์เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำในด้านจิตใจ

๓. หลักธรรมที่ใช้พัฒนาความรักแบบเมตตา ให้เป็น “เมตตาอัปมัญญา” ถือเป็นความรักที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะเป็นธรรมที่แผ่ไปโดยไม่มีประมาณโดยใช้หลักธรรมในพรหมวิหารธรรมอันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาแผ่ไปในมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวาง สม่่าเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขต “อัปมัญญา” เป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้หลัก “พรหมวิหาร ๔” มาเป็นหลักปฏิบัติแล้วแผ่เมตตาไปโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ประกอบด้วย ๑. เมตตา คือความรัก ปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุข ๒. กรุณา คือคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ๓. มุทิตา คือยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุข ๔. อุเบกขา คือวางใจเป็นกลางโดยใช้ปัญญาพิจารณา อานิสงส์ของ

^{๒๑} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๕๐๘-๕๐๙.

การเจริญเมตตา มี ๑๑ ประการคือ ๑.นอนเป็นสุข ๒.ตื่นเป็นสุข ๓.ไม่ฝันร้าย ๔.เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕.เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖.เทวดาทิ้งหลายคอยเฝ้า ๗.ยาพิษ อาวุธ ไฟ ไม่สามารถทำร้ายได้ ๘.เป็นสมาธิเร็ว ๙.ผิวหน้าผ่องใส ๑๐.ไม่หลงตาย การตายด้วยความหลง ย่อมไม่มี เมื่อตายเปรียบเสมือนคนนอนหลับไป ๑๑.เมื่อไม่ได้บรรลุนิพพานอย่างต่ำก็เกิดในพรหมโลก

ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหลักปฏิบัติที่เหมาะสมคือ ๑.ศีล ๕ มนุษย์ควรใช้เป็นหลักประพฤติปฏิบัติ และควรเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่สังคมยอมรับเพื่อความ เป็นระเบียบของสังคม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีวินัย ไม่ทำร้ายกันและกันด้วยกาย วาจา และใจ ไม่ว่าจะ ต่อหน้าหรือลับหลัง เหล่านี้ย่อมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นอกจากนี้ยังเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่ทำให้ตนเองไม่ไปในทางที่เสื่อม พร้อมกับชี้หนทางแห่งความเจริญ มองเหตุปัจจัยต่างๆ ได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ๒.ทศ ๖ เป็นหลักธรรมที่ใช้กับความรักผู้อื่น ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ เช่น มารดาบิดา และบุตร สามเณรภรรยา เพื่อน เพื่อเราจะได้ทราบว่าเราควรวางท่าทีอย่างไร และเราควรประพฤติอย่างไรให้เหมาะสม ๓.พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ใช้พัฒนา “เมตตา” เป็น “เมตตาอัปมัญญา” เพราะไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ แผ่ไปทั่วในสรรพสัตว์

บทที่ ๔

การประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องมีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นสังคม อาจมีการแบ่งกลุ่มไปตามอัตราตาของแต่ละกลุ่มคือตามกำลังทรัพย์ ตามกำลังความรู้ ตามพื้นฐานครอบครัว ฯลฯ ที่เคยมีปฏิสัมพันธ์กัน ในแง่ของสังคมนั้น “ทรัพย์” เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนชีวิตมนุษย์ แต่มีไขจุดหมายสูงสุดของชีวิต ทรัพย์จึงเป็นเพียงสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์สะดวกสบายมากขึ้น ดังนั้นทรัพย์จึงควรเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนมนุษย์ทั้งหลายให้ดำเนินชีวิตที่ดียิ่งงาม เมื่อทรัพย์เกิดแก่คนดีก็เท่ากับเกิดแก่สังคมด้วย คนดีนั้นเปรียบเหมือนเนื้อนาที่ดีที่มีข้าวออกงามขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่คนทั้งปวง การที่จะเป็นคนดีได้นั้นต้องมีหลักธรรมประจำใจ เป็นคำสอนและหลักปฏิบัติ เป็นระบบการควบคุมภายนอกเกี่ยวกับกาย วาจา ว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยเกื้อกูลแก่การดำรงชีวิตของหมู่ชนในสังคมเพื่อการประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามยิ่งๆ ขึ้นไป เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบยอมก่อให้เกิดปัญญา เมื่อเกิดปัญญาย่อมรู้เข้าใจมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เกิดความซาบซึ้งมีใจโน้มไปหาคุณค่าอันดีงามที่เรียกว่า คุณค่าอันอุดมสภาวะ และคุณค่าอันสมบูรณ์ที่เราเรียกว่า “ความรัก” เพราะเป็นความปรารถนาที่อยากให้ผู้อื่นมีความสุขทั้งมนุษย์และสัตว์ และเป็นสิ่งที่มนุษย์ไขว่คว้า ความรักมิได้มีให้กับเฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่รวมหมายถึงส่งความรักต่อไปยังบุคคลอื่นๆ ด้วยที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ดังนั้นมนุษย์ที่มีองค์ประกอบของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และการอยู่กันเป็นสังคมเป็นการอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากควรมีสิ่งที่จะมากำกับสังคมให้เป็นระเบียบที่เราเรียกว่า “ศีล” ซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และสามารถนำหลักธรรมมาใช้กับความรักชั้นต่างๆ ได้ คือการนำหลักธรรมมาใช้กับความรักตนเอง ความรักผู้อื่น และความรักแบบเมตตาได้ ซึ่งเปรียบเสมือนเข็มทิศนำทางไปในทิศทางที่ดี ที่ถูกต้อง ทั้งยังเป็นการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญก้าวหน้าทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๔.๑ การนำหลักธรรมศีล ๕ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาความรักตนเอง

ความรักในตนเอง เป็นความรักที่เป็นระเบียบวินัยในตนเอง และต่อผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นรวมไปถึงสัตว์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ชาวพุทธชั้นนำจะต้องมีความเข้มแข็งที่ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรม และให้เป็นตัวอย่างแก่ชาวพุทธทั่วไป คือ ศีล ๕ ซึ่งถือเป็นขั้นต่ำสุดของผู้ประพฤติธรรม จะสังเกตได้ว่าหลักศีล ๕^๑ เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยาในแง่ของกาย วาจา และใจ เป็นศีลขั้นพื้นฐาน

ศีล ๕ ศีลเป็นเรื่องสะท้อนถึงความมั่นคงในกาย วาจา และใจ สามารถพัฒนาตนเองได้

๔.๑.๑ ศีลข้อที่ ๑ เป็นการไม่ทำลายชีวิตใดๆ “ชีวิต” ในที่นี้ครอบคลุมถึงชีวิตมนุษย์ และสรรพสัตว์ต่างๆ “การทำลาย” ครอบคลุมทั้งการทำชีวิตให้สิ้นไป และการทำลายสุขภาพร่างกายให้เสื่อมโทรมลงซึ่งจะนำไปสู่ความเจ็บป่วย และการจบชีวิตในที่สุด “การทำลาย” นี้สามารถเป็นการกระทำทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือกระทำด้วยตนเอง ทางอ้อมคือการจ้างวาน หรือการสนับสนุนผู้อื่นกระทำ รวมถึงการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆในการทำลายชีวิต การทำลายชีวิตนี้มีรากฐานจากความรุนแรงในจิตใจ^๒

^๑ กัลยาณธรรมหมายถึงธรรมดีหรือธรรมที่สะอาด เพราะกำจัดธรรมที่ไม่สะอาดมีรากะเป็นต้นได้ (อง.ทุก. (บาลี) อ.๒/๔๙/๕๕, อง.จตุกก. (บาลี) อ. ๒/๗๘/๓๖๑, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๗๘/๓๙๓ อีกนัยหนึ่งหมายถึงเบญจธรรม ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เมตตากฎณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร (สำรวจใน กาม) (๔) สัจจะ (๕) สติสัมปชัญญะ บางแห่งว่าแปลกไปบางข้อ คือ (๒) ทาน (๓) สทวารสันโดษ(พอใจเฉพาะภรรยาของตน) (๕) อับปมาทะ (ความไม่ประมาท) และธรรม ๕ ประการนี้ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีล.

^๒ คักดีชัย อนันต์ตรีชัย, **จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๘๒.

การที่เราจะไปล้มลายชีวิต หรือทำร้ายใครนั้นเกิดจาก “โทสะ” เพราะมีจิตอาฆาต ความขัดเคือง ประทุษร้าย ความมุ่งคิดประทุษร้าย^๓ “โทสะ” เกิดจากความไม่อดทน เป็นความ คับแค้นใจ คับข้องใจ และจะทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น^๔ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ จะแสดงออกมาเป็น พฤติกรรม โดยมีอกุศลเหตุคือโทสะ^๕ที่เป็นแรงขับภายในให้เกิดพฤติกรรมรุนแรงปรากฏออกมา ภายนอก ซึ่งแรงขับจากกิเลสภายใน^๖

ตัวอย่างการฆ่าอันเกิดจาก “โทสะ” จากคำพิพากษาของศาลฎีกา

นิติแพทยฆ่าคู่รักของตนเองเนื่องจากคู่รักต้องการเลิกความสัมพันธ์กันโดยผู้อื่น พิพากษาศาลฎีกาพิพากษาดังนี้

ที่จำเลยฎีกาว่า จำเลยถูกผู้ตายข่มเหงจิตใจอย่างร้ายแรงด้วยเหตุอันไม่เป็นธรรมเพราะ จำเลยกับผู้ตายมีความสัมพันธ์กันฉันคนรัก แต่ผู้ตายต้องการเลิกความสัมพันธ์กับจำเลยไปมีรัก กับผู้ชายคนใหม่ จำเลยจึงบันดาล “โทสะ” ฆ่าผู้ตายนั้น เห็นว่า ความรักเป็นสิ่งที่เกิดจากใจไม่ อาจบังคับกันได้ ความรักที่แท้จริงคือความปรารถนาดีต่อคนที่ตนรักความยินดีที่คนที่ตนรักมี ความสุข การให้อภัยเมื่อคนที่ตนรักทำผิดและการเสียสละความสุขของตนเพื่อความสุขของคน ที่ตนรัก จำเลยปรารถนาจะยึดครองผู้ตายเพื่อความสุขของจำเลยเอง เมื่อไม่สมหวังจำเลยก็ฆ่า ผู้ตาย เป็นความผิดและการกระทำที่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ของจำเลยโดยฝ่ายเดียวมิได้คำนึงถึง จิตใจและความรู้สึกของผู้ตายหาใช่ความรักไม่ ทั้งเป็นความเห็นผิดที่เป็นอันตรายต่อสังคมอย่าง ยิ่ง ดังนี้ แม้จะฟังข้อเท็จจริงตามที่จำเลยฎีกาก็ถือไม่ได้ว่าจำเลยถูกผู้ตายข่มเหงอย่างร้ายแรง ด้วยเหตุอันไม่เป็นธรรม กรณีไม่มีเหตุจะลงโทษจำเลยน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้ที่ศาลล่างทั้ง

^๓ อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๙/๕๖๘.

^๔ ชู.ชา (ไทย) ๒๗/ ๑๖ /๓๒๓.

^๕ พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ (แปล), **อภิธัมมัตถสังคหะ และ ปรมัตถทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร : ไทย ราชวันการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๗๔.

^๖ อายุสกร งามชาติ, **พุทธวิธีการป้องกันปัญหาความรุนแรงในครอบครัว**, สารานิพนธ์ วิทยาสัมมนาพระพุทธานุชาตกับวิทยาการโลกยุคใหม่พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหา วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐ หน้า ๓๔.

สองลงโทษประหารชีวิต และลดโทษให้จำเลยแล้ว คงลงโทษจำคุกตลอดชีวิตสถานเดียวนั้น ศาลฎีกาเห็นพ้องด้วย ฎีกาของจำเลยข้อนี้ฟังไม่ขึ้น^๗

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการฆ่ามิได้เกิดจาก “โทสะ” เพียงประการเดียว แต่ยังรวมไปถึง “โมหะ” ที่เป็นความหลงอันเป็นสาเหตุแห่งการฆ่าอีกด้วย

นอกจากนี้ “โลภะ” ยังเป็นต้นเหตุของการปล้นฆ่า การจี้ข่มขู่เอาทรัพย์ การคดโกงและการหลอกลวง^๘ เป็นต้น สิ่งที่จะมากำหราบ “โทสะ” ได้ก็คือ “อโทสะ” ส่วน “โลภะ” สิ่งที่จะกำหราบคือ “อโลภะ” โดยการใช้ “อุเบกขา” และใช้ “เมตตา”

“เมตตา” เป็นคู่ปรับสำคัญของความโกรธ การใช้ “เมตตา” เพื่อให้หายโกรธมีหลักปฏิบัติดังนี้^๙

๑. คำนึงถึงผลเสียของความโกรธ นึกถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยใช้ “เมตตา” ไม่โกรธตอบ และให้คิดเสมอว่าเท่ากับเราชนะสงครามที่ชนะได้ยาก เพราะเราสู้เท่าทัน อารมณ์สามารถระงับความโกรธได้

๒. พิจารณาโทษของความโกรธ เช่น ทำให้ผิวพรรณไม่สวย

๓. นึกถึงความดีของคนที่เราโกรธ

๔. พิจารณาว่า “ความโกรธ” ว่าเป็นการสร้างทุกข์ให้ตัวเอง

๕. เป็นการลงโทษตัวเองให้สนใจศัตรู

กล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพของจิตตนเองให้อุดทนเพราะระลึกรู้เท่าทันต่อสิ่งที่มากระทบทางใจ และต้องมีจิตที่มี “เมตตา” ให้กับสรรพสัตว์ การละเว้นการฆ่าสัตว์ การจี้ข่มขู่เอาทรัพย์ การคดโกงหลอกลวง ถือเป็นการยกระดับความเป็นมนุษย์ และเป็นการพัฒนาตนเอง

๔.๑.๒ ศิลข้อที่ ๒ การไม่ครอบครองทรัพย์สินผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต หมายถึง การ

^๗ เนติบัณฑิตยสภา, คำพิพากษาศาลฎีกา เล่มที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๔๐ - ๑๑๔๓.

^๘ ชุ.ชา (ไทย) ๒๗/ ๑๘ /๓๒๓.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, (สหธรรมมิก : กรุงเทพมหานคร), หน้า ๒๗.

ขโมย การลักลอบ การหลอกลวง การกดขี่ และการขูดรีด^{๑๐} เช่น ถ้าเราอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เกิดจากโลภะ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วจากศีลข้อที่ ๑ ว่าก่อให้เกิดการปล้นฆ่า คดโกง หลอกลวง จี้ ช่มชู้เอาทรัพย์สิน สิ่งที่จะมากำหราบได้ก็คือ “อโลภะ” คือ ความไม่โลภ ความไม่อยากได้ของผู้อื่น^{๑๑} อันได้แก่ “สัมมาชีพ และสังวรการ”^{๑๒}

ในส่วนของสัมมาชีพคือการประกอบอาชีพสุจริต และ สังวรการโดยความสะอาดทางกาย^{๑๓} คือละเว้นจากการลักทรัพย์ และละเว้นจากการประทุษร้ายผิดในการ อันเป็นองค์รวมคือไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ^{๑๔} ประกอบด้วย ๑.การไม่ค้าอาวุธ เพราะเป็นสาเหตุในการสร้างโทษผู้อื่น ๒.การไม่ค้าขายมนุษย์ หรือทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ ๓.การไม่เลี้ยงสัตว์ไว้ขาย เพราะการค้าขายเนื้อเป็นสาเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ ๔.การไม่ค้าขายของมีนเมา เพราะของมีนเมาเป็นสาเหตุให้ผู้ดื่มขาดสติ และเกิดความประมาท ได้แก่ เหล้า เบียร์ ยาเสพติดทุกประเภท รวมเป็นถึงสิ่งที่เป็นพิษแล้วก่อให้เกิดโทษกับร่างกาย ๕.การไม่ค้าขายยาพิษ เพราะเป็นการทำร้ายผู้อื่น การค้าขาย ๕ ประการนี้ ไม่เพียงไม่สมควรกระทำด้วยตนเอง แต่ไม่ควรชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย การส่งเสริมไม่ให้มีการหาประโยชน์จากทรัพย์สินของผู้อื่น กิจกรรมทางการตลาดที่ปลูกฝังค่านิยมในการไม่บริโภคสินค้าลอกเลียนแบบ หรือสินค้าฝ่าฝืนลิขสิทธิ์ทางปัญญาจัดเป็นพฤติกรรมองค์กรในลักษณะนี้ กิจกรรมการคืนชีวิตให้กับธรรมชาติด้วยการปลูกป่า ไม่เป็นเพียงการส่งเสริมชีวิตให้แก่สิ่งแวดล้อม ยังเป็นการป้องกันการลักขโมยธรรมชาติจากผู้คนในอนาคตอีกด้วย^{๑๕}

สัมมาชีพในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤติ

^{๑๐} ที.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๐,๑๐๙-๑๑๑.

^{๑๑} อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๒๙๒/๒๗๒. : อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๒/๒๖.

^{๑๒} อจ.ทสก. ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔.

^{๑๓} ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, **จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๖๘.

^{๑๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๘๕.

^{๑๕} ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, **จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต , หน้า ๘๕.

หรือการดำรงตนถูกต้องอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีพ เช่น การที่พระภิกษುದำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้รับปัจจัยสี่ที่ชาวบ้านถวาย ถือเป็นสัมมาชีพของพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพฤติตนเป็นลูกที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูพ่อแม่ นับเป็นสัมมาชีพของลูก^{๑๖}

ตัวอย่างของ “โลภะ” คือ จากข่าวหนังสือพิมพ์ อาจารย์ถูกฆ่าตาย เหตุจากคนร้ายต้องการทรัพย์สิน^{๑๗} จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่าคนร้ายเกิด “โลภะ” ดังที่กล่าวแล้วในศีล ข้อที่ ๑ ว่า “โลภะ” เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการฆ่าได้ แต่เราสละ “โลภะ” เป็น “อโลภะ” ได้ด้วย “อุเบกขา” และถ้าอยากได้ทรัพย์สินก็ต้องประกอบอาชีพอันสุจริต เก็บเงินแล้วจึงไปซื้อสิ่งที่อยากได้นั้น

ศีลข้อ ๒ จึงถือเป็นการพัฒนาตนเองทางกาย ให้ขยันในการประกอบอาชีพสุจริต โดยมีใช้มุ่งเน้นผลกำไรเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการพัฒนาทางจิตควบคู่กันไปด้วย

๔.๑.๓ ศีลข้อที่ ๓ เป็นพฤติกรรมส่วนบุคคล ที่เรียกว่าการไม่ล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งหมายถึงการไม่มีเพศสัมพันธ์กับผู้ที่มีเจ้าของ การไม่ล่วงละเมิดทางเพศครอบคลุมถึงการไม่ใช้เพศสัมพันธ์เป็นเครื่องมือในการกระทำธุรกิจ หรือการไม่ใช้อำนาจหน้าที่ในการมีเพศสัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชา การไม่ใช้เพศสัมพันธ์เป็นเครื่องมือในการกระทำธุรกิจซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือทางตรง และทางอ้อม ทางตรง หมายถึง ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการค้าบริการทางเพศโดยตรงไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบแบบใด ๆ โดยเฉพาะการค้าประเวณีเด็ก เพราะเด็กยังจัดเป็นผู้อยู่ในปกครองของบิดามารดา ส่วนทางอ้อม หมายถึงการไม่ใช้เพศสัมพันธ์ซึ่งอาจจะเป็นตนเอง หรือจากการหามาให้^{๑๘} และยังรวมไปถึงการไม่มีเพศสัมพันธ์แบบหมู่ (swinging) เป็นการ “สำรวมในกาม”

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุง และขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด), ๒๕๔๒, หน้า ๗๗๖.

^{๑๗} คม ชัด ลึก, (๒ ตุลาคม ๒๕๕๓) : ๓

^{๑๘} ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, **จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๘๕.

ตัวอย่าง ผู้บังคับบัญชาใช้อำนาจในหน้าที่การงานเพื่อมีเพศสัมพันธ์กับลูกน้อง ถือเป็นกรล่วงละเมิดทางเพศ หรือการที่ชายมีคูครองอยู่แล้ว แต่มีหญิงอื่นอีกที่ในปัจจุบัน เรียกว่า “กิ๊ก” หรือการมีเพศสัมพันธ์แบบหมู่ ถือเป็นกรไม่สำรวมในกาม

ในกรณีการล่วงละเมิดทางเพศ เช่น นาย ก. ต้องการให้บริการทางเพศกับเด็ก นาย ข. หาเด็กมาให้บริการทางเพศถือเป็นกรสนับสนุนกิจการบริการทางเพศดังกล่าว

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันรูปแบบของการมีเพศสัมพันธ์กับผู้มีเจ้าของ การล่วงละเมิดทางเพศต่างๆ มีรูปแบบที่เปลี่ยนไป เช่นการมีเพศสัมพันธ์กับเด็กทั้งเด็กหญิง และเด็กชาย ธุรกิจการบริการทางเพศในการจัดหา จัดจ้าง รวมไปถึงการมีเพศสัมพันธ์แบบหมู่ (swinging)

๔.๑.๔ ศิลข้อที่ ๔ เป็นการยึดถือ “สัจจะ” คือไม่พูดโกหก พูดไม่จริง และในศิลข้อนี้ ยังมี “โทสะ” เป็นพื้นฐานอันก่อให้เกิดการพูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพื่อเจ้อ^{๑๙} ดังนั้น “สัจจะ” จึงครอบคลุมไปถึงการไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้อ และยังหมายถึง กิริยาที่ทำให้เข้าใจเรื่องที่ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ว่าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้^{๒๐} การใช้กาย ใจของที่เนื่องด้วย กาย ใจวาจา กระทำกิริยาหลอกลวงผู้อื่น^{๒๑} และยังคงครอบคลุมถึงการใช้คำไม่จริงประกอบคำจริง เพื่อให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน^{๒๒} กลยุทธ์การขาย และการสื่อสารทางการตลาด ที่ครอบคลุม ถึง การโฆษณา การประชาสัมพันธ์ และกิจกรรมส่งเสริมการขายต่าง เช่นการโฆษณาเกินจริงดังที่ เราเห็นกันในทีวี หรือสื่อต่างๆ เช่น เช่น ทีวี นิตยสาร วิทยุ ไปสเตอร์ แผ่นพับ โบปลิว ฯลฯ

ตัวอย่าง การโฆษณาเกินจริงโดยใช้นางแบบรูปร่างผอมบางโฆษณาให้สถาบันลด น้ำหนักดูแลรูปร่าง ซึ่งในความเป็นจริงนางแบบไม่ได้ผอมจากการใช้บริการจากสถาบันลด น้ำหนักนั้น

^{๑๙} ชุ.ขา. (ไทย) ๒๗/ ๑๗ /๓๒๓.

^{๒๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๑.

^{๒๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๒.

^{๒๒} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๓.

การมี “สัจจะ” จึงเป็นการพัฒนาตนเอง โดยรู้เท่าทันในหลักประกันด้านสวัสดิภาพของการรับข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง หรือการไม่ต้องมารับข้อมูลอันเป็นเท็จ อันมีผลต่อความมั่นคงทางความคิด เป็นสัจจะ โดยอาศัยเจตนาเป็นเครื่องมือปฏิบัติ

๔.๑.๕ ศิลข้อที่ ๕ การไม่เสพสิ่งเสพติดทุกชนิดทำให้มี “สติ” เพราะไม่ได้เสพสิ่งเสพติด สิ่งต่างๆ ที่ก่อให้เกิดผลเสียแก่ร่างกายและจิตใจ ส่งผลกระทบต่อสติสัมปชัญญะของผู้เสพ นำไปสู่การขาดจิตสำนึกที่ดีและความตระหนักรู้ เป็นต้นเหตุสำคัญในการล่วงละเมิดจริยธรรมอื่นๆ ได้อย่างง่าย ในบริบทดั้งเดิม มีความหมายถึง สุราและเมรัย^{๒๓} หรือเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ นอกจากนั้นยังรวมไปถึงยาเสพติดอื่นอีกเช่น ยาบ้า ยาอี ยาไอซ์ กัญชา เฮโรอีน ฯลฯ ยังรวมถึงสิ่งที่สามารถก่อพิษภัยต่างๆ แก่จิตสำนึก อันได้แก่ รายการโทรทัศน์ นิตยสาร หนังสือ ภาพยนตร์^{๒๔} เพราะถือเป็นสิ่งมอมเมาทางปัญญา

ตัวอย่าง การดื่มสุราแล้วขาด “สติ” ก่อให้เกิดอุบัติเหตุขึ้น ทำให้ผู้อื่นได้รับผลกระทบจากอุบัติเหตุเหล่านั้นด้วย บางรายเสียอวัยวะ บางรายเสียชีวิต

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการไม่เสพสิ่งเสพติดเป็นการพัฒนาตนเองทางกายอันเกิดจากสิ่งที่มีผลกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเพราะเรา รู้เท่าทัน โดยรู้เท่าทันในหลักประกันความมั่นคงในเรื่องพลังแห่งการสำนึก หรือพลังทางความคิด สมอง และการตื่นรู้ เป็นการใช้ “สติ และเจตนาที่สมบูรณ์แบบ”

สรุปการใช้ศีล ๕ ในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองดังนี้

๑. ศีลข้อที่ ๑ นำ “ความรัก” (เมตตา) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองทางใจ (ใจสุจริต) เพราะเมื่อเรามีความรักให้กับบุคคลอื่นย่อมทำให้จิตใจเบิกบาน โดยเจตนาว่าจะไม่ฆ่า และไม่ทำลายสุขภาพตนเอง นอกจากพัฒนาทางกายแล้วยังต้องพัฒนาทางจิตควบคู่กันไปอีกด้วย

^{๒๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๖.

^{๒๔} Thich Nhat Hanh, “Five Mindfulness Trainings”, (2/10/2550),

<www.plumvillage.org/HTML/practice/html/5_mindfulness_trainings.htm>.

๒. ศีลข้อที่ ๒ นำ “สัมมาชีพ” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองทางกาย (กายสุจริต) โดยมุ่งเน้นกำไรจากการประกอบอาชีพสุจริตเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงต้องมีการพัฒนาจิตใจควบคู่ไปด้วย โดยการมุ่งเน้นการไม่ทำลายแหล่งธรรมชาติอันเป็นทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลมายังสังคมส่วนรวม

๓. ศีลข้อที่ ๓ ยึดหลัก “กามสังวร” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองทางกาย (กายสุจริต) ที่ส่งผลมายังการกระทำ ไม่แย่งชิงคู่ครอง (บุรุษหรือสตรีที่ไม่ควรละเมิด) รวมไปถึงการค้าประเวณี หรือมีส่วนร่วมในการจัดการให้บริการทางเพศทั้งทางตรง และทางอ้อม

๔. ศีลข้อที่ ๔ ยึดเอาความ “สัจจะ” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองทางกาย (กายสุจริต) ที่ส่งผลมายังการกระทำ โดยระลึกในการมีเจตนาไม่โกหก การใช้กาย ใช้ของที่เนื่องด้วยกาย ใช้วาจา กระทำกิริยาหลอกลวงผู้อื่น และยังครอบคลุมไปถึงการโฆษณาประชาสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกินจริงในสื่อ เช่น ทิว นิตยสาร วิทยุ โปสเตอร์ แผ่นพับ ใบปลิว ฯลฯ

๕. โดยยึดเอาหลัก “สติ” ในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองทางกาย (กายสุจริต) ที่ส่งผลมายังการกระทำ โดยระลึกในเจตนาไม่ดื่มสุรา เครื่องดองของเมา และสิ่งเสพติดทุกชนิดอันได้แก่ สุรา เบียร์ กล้วยา เฮโรอีน โคเคน ยาไอส์ ยาอี ยาบ้า ฯลฯ

ในปัจจุบันพบว่า การนำธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดัดสอนเรื่อง “รักตนเอง” มาปรับใช้กับการดำรงชีวิตส่งผลให้การดำรงชีวิตของมนุษย์ราบรื่นขึ้น รู้จริงกับสถานการณ์ปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ที่เป็นความจริงในชีวิตของตนเอง ดังข่าวต่างประเทศวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ จากหนังสือพิมพ์ไทยรัฐดังนี้ พนักงานหญิงชาวไต้หวัน อายุ ๓๐ ปี แต่งงานกับตนเอง โดยมีพรรณณะว่าต้อง “รักตนเองให้มาก่อนรักคนอื่น” เข้าพิธีแต่งงานกับตนเองโดยจะใช้ชีวิตคนเดียว และได้สมรสกับตนเองซึ่งจัดงานแต่งงานขึ้นที่โรงแรมไทเป มีญาติมิตรมาร่วมในพิธีดังกล่าวประมาณ ๓๐ คน โดยให้พรรณณะว่า เธอมีความเชื่อมั่นศรัทธาในตัวเอง มองโลกในแง่ดี และมองว่า “เราต้องรักให้กับตัวเองให้ได้เสียก่อนจึงจะรักผู้อื่นเป็น”^{๒๕}

จากข่าวที่ปรากฏจะเห็นได้ว่าปัจจุบันมนุษย์ที่ดำรงกันอยู่เป็นสังคมต้องดิ้นรนให้ได้มากกว่าที่เป็นอยู่เนื่องจากค่าครองชีพที่สูงขึ้น การใช้ชีวิตคู่ในการอยู่ร่วมกันของผู้ที่มีรายได้ไม่พอ

^{๒๕} ข่าวต่างประเทศ, หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๓) : ๒.

กับค่าใช้จ่ายในครอบครัว จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ครอบครัวเกิดการหย่าร้าง และอีกประเด็นหนึ่งที่พบเป็นปัญหาผู้ชายเจ้าชู้ และติดสุราซึ่งเป็นปัญหาที่พบมากในปัจจุบัน สาเหตุของความเจ้าชู้มี ๒ ประการคือ ๑.เจ้าชู้เพราะภรรยาบกพร่องในหน้าที่ ๒.เจ้าชู้โดยนิสัย^{๒๖} ดังนั้นการที่ผู้หญิงทำงานนอกบ้านมีรายได้เป็นของตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยรายได้จากสามีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงในสังคมปัจจุบันไม่ต้องการแต่งงานหรือมีการแต่งงานน้อยลง เพราะไม่ต้องการพบกับปัญหาการหย่าร้างดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ผู้หญิงมีการพัฒนาตนเอง ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ สิ่งแวดล้อม พึ่งพาตนเองได้ มีศรัทธาในตนเองซึ่งเป็นพลังและเป็นสิ่งทีมากกระตุ้นให้บุคคลคนนั้นก้าวไปสู่ความเจริญทั้งในด้านการกระทำ เกิดสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต ตามหลักธรรมคำสอนที่ทรงตรัสให้รักตนเองก่อน การที่รู้จักรักตนเองย่อมนำมาพาตนเองไปสู่ความเจริญ เมื่อตนเองเจริญย่อมทำให้ตนเองมีความเข้มแข็งที่สามารถไปช่วยบุคคลอื่นๆ ได้ มีแนวทางที่ดี และสามารถนำมาปฏิบัติได้จริงในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม

ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าหลักธรรมที่นำมาใช้กับความรักตนเองโดยใช้ศีล ๕ ในการต้องดูแลตนเองทั้งสุขภาพกาย สุขภาพใจ มี “สติ” ระลึกรู้ รู้เท่าทันสิ่งที่มากกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๔.๒ การนำหลัก “ทิส ๖” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาความรักผู้อื่น

มนุษย์มีสถานะ หน้าที่ และมีการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์คนอื่นๆ ซึ่งปรากฏในพระสูตรโดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้คำสรุปหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ได้เป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ อนุเคราะห์ อีกฝ่ายหนึ่งที่ได้รับการอนุเคราะห์ซึ่งมีหน้าที่บำรุงแก่ฝ่ายที่ทำการอนุเคราะห์ตน มนุษย์ก็จะกระทำไปตามหน้าที่ของสถานภาพนั้น ๆ โดยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักการของบทบาทในสถานภาพต่างๆ ไว้ให้เป็นแนวทางสำหรับนำไปปฏิบัติให้เหมาะกับคน สถานะภาพ เวลา กิจของมนุษย์เกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตาย การเกิดของมนุษย์เกิดแบบ ชลาพุชะต้องอาศัยบิดามารดาเป็น

^{๒๖} ส.ผ่องสวัสดิ์, **ครอบครัวอบอุ่น มุลินีพัฒนาวาชนต้นแบบศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

ผู้ให้กำเนิด เกิดในครรภ์มารดา^{๒๗} การมีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็นการเป็นการ “อนุเคราะห์” และ “บำรุง” เป็นคู่ๆ ที่ปรากฏในทิส ๖^{๒๘} ดังต่อไปนี้คือ

ในสังคาลกสูตร^{๒๙} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดหน้าที่ของคู่สถานภาพ มี ๒ ประการคือ การอนุเคราะห์ และ บำรุง โดยแยกเป็น

บิดา มารดา	อนุเคราะห์	บุตร
บุตร	บำรุง	บิดา มารดา
ครู อาจารย์	อนุเคราะห์	ศิษย์
ศิษย์	บำรุง	ครู อาจารย์
ภรรยา	อนุเคราะห์	สามี
สามี	บำรุง	ภรรยา
มิตร	อนุเคราะห์	มิตร
มิตร	บำรุง	มิตร
ลูกน้อง	อนุเคราะห์	นาย
นาย	บำรุง	ลูกน้อง
สมณะ พราหมณ์	อนุเคราะห์	คฤหัสถ์

^{๒๗} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๙๓.

^{๒๘} นางสาวประภัสสร คำภีโร, การศึกษาวิเคราะห์ความรับผิดชอบต่อสถานะและบทบาทของมนุษย์ สังคาลกสูตร,, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๔-๑๗.

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๔๔.

คฤหัสถ์ บำรุง สมณะ พราหมณ์

๔.๒.๑ หน้าที อนุเคราะห์ ของบิดามารดาต่อบุตร มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

๔.๒.๒ หน้าที อนุเคราะห์ ของครู อาจารย์ ต่อศิษย์ มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) แนะนำให้เป็นคนดี
- ๒) ให้เรียนดี
- ๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
- ๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
- ๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

๔.๒.๓ หน้าที อนุเคราะห์ ของภรรยาต่อสามี มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) จัดการงานดี
- ๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- ๓) ไม่ประพฤติผิดนอกใจ
- ๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
- ๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

๔.๒.๔ หน้าที อนุเคราะห์ ของมิตรต่อมิตร มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
- ๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- ๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้
- ๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
- ๕) นับถือตลอดวงศ์ตระกูลของมิตร

๔.๒.๕ หน้าที อนุเคราะห์ ของลูกน้องต่อนาย มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
- ๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
- ๓) ถือเอาแต่ของทีนายให้
- ๔) ทำงานให้ดีขึ้น
- ๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๔.๒.๖ หน้าที อนุเคราะห์ ของสมณะ พรหมณ์ต่อคฤหัสถ์ มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
- ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๕) อธิบายสิ่งทีเคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ๖) บอกทางสวรรค์ให้

๔.๒.๗ หน้าที บำรุง ของบุตรต่อบิดามารดา มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- ๒) จักทำกิจของท่าน
- ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมทีจะเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

๔.๒.๘ หน้าที บำรุง ของศิษย์ต่อครู มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- ๒) เข้าไปคอยรับใช้
- ๓) เชื้อฟัง
- ๔) ดูแลปรนนิบัติ
- ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๔.๒.๙ หน้าที่ บำรุง ของสามีต่อภรรยา มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) ให้เกียรติยกย่อง
- ๒) ไม่ดูหมิ่น
- ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- ๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
- ๕) ให้เครื่องแต่งตัว

๔.๒.๑๐ หน้าที่ บำรุง ของมิตรต่อมิตร มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
- ๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก
- ๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
- ๔) วางตนสม่ำเสมอ
- ๕) ไม่พูดจาหลอกหลวงกัน

๔.๒.๑๑ หน้าที่ บำรุง ของนายต่อลูกน้อง มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
- ๒) ให้อาหารและค่าจ้าง
- ๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
- ๔) ให้อาหารมีรสแปลก
- ๕) ให้อภัยตามโอกาส

๔.๒.๑๒ หน้าที่ บำรุง ของคฤหัสถ์ต่อสมณะ พราหมณ์ มีบทบาทที่จะต้องทำคือ

- ๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- ๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- ๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- ๔) เปิดประตูต้อนรับ
- ๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

ในส่วนของพระสงฆ์ พระสงฆ์ควรมีหน้าที่ มีความตั้งใจจริงที่จะนำความรู้ ความสามารถในด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธที่ตนได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจศึกษาค้นคว้า และปฏิบัติจนบรรลุภูมิรู้ภูมิธรรมมากถูกฝังอบรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชนที่ยังต้องหาเลี้ยงชีพอยู่ให้มี สัมมาทิฐิเข้าไปอยู่ภายใต้จิตใจอย่างมั่นคงจนเกิดเป็นลักษณะนิสัยของการรักการทำ ความดี พระสงฆ์ควรปรับปรุงการนำความรู้ความสามารถที่ตนได้ศึกษามาอบรมสั่งสอนให้ทันสมัยทันยุค ทันต่อเหตุการณ์ เช่นไม่พูดภาษาบาลีเพียงอย่างเดียว เพราะส่วนใหญ่พุทธศาสนิกชนไม่ได้ ศึกษาภาษาบาลีจึงไม่เข้าใจ การเล่าเรื่องชาดกต่างๆ ธรรมบทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเลือกพื้นหัวข้อธรรมที่จะนำมาอบรมสั่งสอนให้เหมาะกับสถานการณ์นั้นๆ การนำธรรมชาติ ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นมาประกอบในการอบรมสั่งสอนโดยนำหลักธรรมคำสอนมาปรับให้เข้ากับ ธรรมชาตินั้นๆ โดยนำส่วนที่ดีของพระพุทธานุภาพมาปรับใช้อย่างมีวิจารณญาณ ที่สำคัญต้องไม่ขัดต่อหลักคำสอนเดิมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้โดยดูที่เจตนาเป็นหลัก

กล่าวสรุปได้ว่าบุคคลในทิศทั้ง ๖ นั้นเป็นการพัฒนาความรักผู้อื่น “เมตตา” โดย แบ่งเป็นหน้าที่ในการ “อนุเคราะห์ และบำรุงกันและกัน” ในแต่ละทิศ โดยนำตนเองเป็นบุคคลใน ทิศนั้นๆ ซึ่งล้วนมีปฏิสัมพันธ์กัน และมีอิทธิพลต่อทัศนคติ ความคิด และพฤติกรรมต่อกันและ กัน

หลักทิศ ๖ เป็นความรับผิดชอบ” คำนี้เป็นคำที่มาพร้อมกับ คำว่า หน้าที่ หมายถึง กิจ ที่ต้องทำด้วยความรับผิดชอบ ความรับผิดชอบนั้นมุ่งที่การทำให้เกิดอะไรขึ้นมา เน้นที่ผู้ทำ เน้นที่ การกระทำ แม้จะกล่าวถึงเรื่องการรับผลแต่มุ่งหมายถึงแง่การกระทำครั้งต่อไป ครั้งใหม่จะเป็น อย่างไรต่อ โดยอาศัยการประเมินผลจากการกระทำที่แล้วมาเพื่อปรับปรุงรูปแบบ วิธีการทำ สำหรับครั้งใหม่^{๓๐} ประการสำคัญถือเป็น “หน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ” ถือเป็นการพัฒนาความรัก ผู้อื่นอย่างสมบูรณ์แบบ

^{๓๐}นางสาวประภัสสร คำภีโร, การศึกษาวิเคราะห์ความรับผิดชอบต่อสถานะและบทบาท ของมนุษย์ สังคาลกสูตร, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๘.

๔.๓ การใช้หลัก “พรหมวิหาร ๔” พัฒนา “เมตตา” เป็น “เมตตาอัปมัณฺญา”

ลักษณะของเมตตา คือ การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น^{๓๑} เป็นไปโดยอาการคิด เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย จิตใจนุ่มนวล อ่อนโยน ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ประพฤติที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูล^{๓๒} ปลดเปลื้องความอาฆาต^{๓๓}

การพัฒนาตนเองในความรักแบบเมตตา สามารถพัฒนาให้เจริญขึ้นได้โดยใช้ หลักกรรมที่นำมาใช้พัฒนาความรักแบบเมตตาให้สูงขึ้นเป็นเมตตาอัปมัณฺญา โดยใช้หลักพรหม วิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นการปฏิบัติด้วยตนเองด้วยการมุ่งเน้นในการ ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เราควรปรับพรหมวิหารของตนเองโดย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงถึงหลักการภาวนาของ “พรหมวิหาร ๔” ว่า ในพรหม วิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในระหว่างอนุสติกรรมฐาน บุคคลผู้เริ่ม กรรมฐานประสงค์จะเจริญเมตตาพรหมวิหารข้อแรกมีในจิตสันดานของตน เบื้องต้นต้องตัดปลิ โภธิ คือกังวล ๑๐ ประการ คือ กังวลในที่อยู่ กังวลในตระกูลอุปฐาก กังวลในลาภสักการะ กังวลในหมู่ กังวลในการงาน กังวลในการเดินทาง กังวลในหมู่ญาติ กังวลในการเจ็บป่วย กังวลในการเรียน และกังวลในการแสดงฤทธิ์ หรือทำของขลัง ให้พิจารณาให้เห็นโทษของความ โกรธ และอนิสงฆ์ของขันติอย่างเด่นชัด เพราะการเจริญเมตตาพรหมวิหารเพื่อให้ตัดความโกรธ และให้เข้าถึงขันติคุณ มีจุดประสงค์สำคัญซึ่งประกอบด้วยกฎแห่งความจริงว่า ใครๆ ก็ตาม ย่อมไม่อาจสละทิ้งซึ่งโทษที่ตนไม่เห็น และมีอาจบรรลุลซึ่งโทษที่ตนมิได้เห็นมาก่อน

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงโทษของบุคคลที่ไม่ควรเจริญเมตตาให้กับคน ๔ จำพวก คือ ๑.คนที่เกลียดชัง ๒.คนที่รักมาก ๓.คนที่เป็นกลางๆ ๔.คนที่เป็นคู่แข่งกัน ส่วน

^{๓๑} วิมุตติ (ไทย) ๑๗๒.

^{๓๒} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๓๓} ความอาฆาต แปลว่า ความโกรธเคือง ความจวนเจียว ความกระทบกระทั่ง ความผูกโกรธ ผูกใจ เจ็บและอยากแก้แค้น (พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร.จำลอง สาทัดนี้, **พจนานุกรมบาลี – ไทย ฉบับนักศึกษ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๗.

ส่วนคนที่ต่างเพศกัน ห้ามมิให้เจริญเมตตาไปยังคนที่ตายไปแล้วตลอดไป โดยกล่าวถึงเหตุปัจจัยแห่งการมิให้เจริญเมตตาว่า ถ้าเราเจริญเมตตาให้คนที่เกลียดชังโดยนำมาตั้งไว้ในฐานะที่เป็นคนรักย่อมเป็นสิ่งลำบากใจ เมื่อนำเพื่อนรักมาตั้งไว้เป็นคนกลางๆ ก็ทำได้ยากเช่นเดียวกัน ถ้าเขามีทุกขนิคหนอยผู้ปฏิบัติก็ร้องไห้เสียแล้ว เมื่อนำคนกลาง ๆ มาตั้งไว้ในฐานะที่เป็นครูหรือเป็นที่รักก็ทำได้ยากเช่นเดียวกัน หรือถ้าจะระลึกถึงคู่เวรความโกรธแค้นก็จะเกิดขึ้น และยังกล่าวถึงวิธีทำให้ความโกรธบรรเทาลง

วิธีแผ่เมตตา มี ๓ อย่าง คือ

๑. โอนิโสภาวนา คือคำแผ่เมตตาไม่เจาะจง
๒. โอนิโสภรณา คือคำแผ่เมตตาโดยเจาะจง
๓. ทิสาพรณา คือวิธีแผ่เมตตาไปในทิศ^{๓๔}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า “เมตตา” สามารถพัฒนาขึ้นเป็นเมตตาอัปปมัญญาได้ เพราะแผ่เมตตาไม่แบ่งชั้นวรรณะ ไม่มีประมาณโดยไม่เลือกว่าเป็นใคร เช่นมารดา บิดา คนรัก ศัตรู ญาติ สัตว์ทั้งหลาย

๔.๔ สรุป

จากที่กล่าวมาพระพุทธศาสนามีคำสอนในเรื่องความรัก เป็นการพัฒนาในแบบที่มองความรักให้เป็นเพียงปรากฏการณ์เกิดขึ้นมาแล้วเปลี่ยนไปตามสภาพของเหตุปัจจัย ให้ใช้ “เมตตา” เป็นเครื่องยืนยันความรัก ที่จัดเป็นไมตรี และก่อกำเนิดเป็นมิตรภาพ จนกลายเป็นความรักระหว่างกันและกันในฐานะเป็นสมาชิกใกล้ตัว ครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม และต้องเป็นความรักที่เมตตา ไม่หวังได้ ไม่คิดเอา นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังสอนให้มองความรักผ่านประโยชน์อันพึงได้ในฐานะมนุษย์ว่า เป็นสิ่งที่กระทำได้ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ที่ไหน เมื่อไร แต่ใน

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพฯ : บริษัทนะนาเพลส จำกัด), ๒๕๔๘, หน้า ๔๘๑-๔๘๕.

ความเป็นจริงสิ่งที่เกิดขึ้นมีพัฒนาการและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความรักของชาวพุทธจึงต้องนึกถึงคนอื่น ถ้าเมื่อไหร่ก็ตามที่มนุษย์นึกถึงคนอื่นและปฏิบัติต่อกันด้วยความรักใสใจ มีเมตตา อดทนต่อสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์รอบข้างสังคมก็จะสงบสุข มนุษย์ในสังคมก็จะสงบสุข อยู่กันด้วยสันติภาพและความใสใจ

๑.หลักศีล ๕ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

ศีล เป็นสิ่งที่แสดงถึงความรักในตนเอง ศีล ๕ เป็นศีลขั้นพื้นฐานที่นำมาใช้ในสังคม ถือเป็นการพัฒนาทั้งกาย วาจา และใจ จะเห็นได้ว่าผู้ประพฤติในศีล ๕ เป็นสังคมของกัลยาณชน โดยมี เมตตา สัมมาชีพ กามสังวร สัจจะ และสติ เป็นการพัฒนาตนเอง

๒.การนำหลัก “ทศ ๖” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

เป็นหลักธรรมที่ใช้พัฒนาตนเองโดยใช้หลัก “เมตตา” โดยแบ่งเป็นการบำรุง และอนุเคราะห์กันและกันระหว่างความรักระหว่างพ่อแม่และลูก สามีกับภรรยาและบุตร ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน ครูบาอาจารย์กับลูกศิษย์ ศาสนิกชนกับพระสงฆ์หรือสมณพราหมณ์ บ่าวไพร่กับเจ้านาย ทุกคนควรระลึกเสมอว่าทุกคนที่เกิดมาในโลกต่างก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน เราควรวางท่าทีให้เหมาะกับบุคคลต่างๆ เป็นการให้ความรักและวางตนอย่างมีศีลธรรม และจริยธรรมอันดีงามต่อทศทั้ง ๖

๓.การใช้หลัก “เมตตา” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

พัฒนาจาก “เมตตา เป็นเมตตาอุปปัมภญา” ได้ โดยใช้พรหมวิหาร ๔ พัฒนาเพราะเป็นหลักธรรมที่เป็นความรักที่แท้จริงเป็นความรักอันยิ่งใหญ่ แผ่ไปไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต ไม่จำกัด ไม่เลือกเพศ วัย เชื้อชาติโดยสม่ำเสมอ เป็นความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุขแก่สรรพสัตว์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนาที่ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาเรื่อง “ความรัก” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อนำหลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา และมุ่งที่จะตอบปัญหาที่ได้ตั้งเอาไว้ว่า ความรักในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร? เพื่อนำหลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา มีอะไรบ้างและเกี่ยวเนื่องสนับสนุนกันอย่างไร? และหลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาพัฒนาในความรักตนเอง ความรักผู้อื่น และความรักแบบเมตตาได้อย่างไรบ้าง? ” จากการศึกษา ผู้วิจัยพบประเด็นดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดพื้นฐานของความรัก จัดว่าเป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ แต่มนุษย์สามารถรับรู้ถึงความรักได้ด้วยโดยออกมาในรูปของความคิด ความพอใจ ความซาบซึ้งใจ ฯลฯ ความหมายของความรักได้จากคำเหล่านี้ คือ ๑.เสนหา (สินะ) เป็นความรักที่เกิดจากตัณหา เป็นการสนองความต้องการของตนเอง และแยกได้เป็นทิวฐิเสนหา คือความรักที่เกิดจากการเห็นผิด ๒.เปมะ หมายถึง เป็นความรักแบบอกุศลที่เป็นความรักที่เป็นกลางๆ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เคหะสิตเปมะ” เป็นความรักที่เป็นความพอใจเกี่ยวเนื่องกัน เช่น พี่รักน้อง ๓.เมตตา เป็นความปรารถนาดีอนุเคราะห์ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ความไม่ปองร้ายกันและกัน ๔. เมตตาอัปมัณฺญา เป็นความรักที่ไม่มีขอบเขต และไม่มีประมาณ ไม่จำกัด มีจิตแผ่ไปทั้งมนุษย์และสัตว์ ความสำคัญของความรักมีทั้งในแง่ความกตัญญูทเวที ความเป็นกัลยาณมิตร การรักษารัชมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรักในทางพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ความรักตนเอง เป็นความรักแบบสินะที่เจือด้วยตัณหา อันประกอบไปด้วยคุณ คือเป็นความสุขขั้นต่ำของมนุษย์ (อัสนาสะ) เป็นความสุขสบายทางร่างกาย (สุขเวทนา) เป็นความสุขใจ ซึ่ใจจำใจ สบายใจ (โสมนัสเวทนา) ส่วนโทษคือเป็นความสุขที่เจือด้วยความทุกข์ และก่อให้เกิดอคติได้ (๒) ความรักผู้อื่น จัดเป็นความรักแบบเปมะ เกิดจากเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน สามารถแบ่งได้เป็น ๓ อย่างคือ ๑. ความรักระหว่างพ่อแม่และลูก ๒. ความรักระหว่างสามีภรรยา ๓. ความรักระหว่างเพื่อน และ (๓) ความรักแบบเมตตา

เป็นความรักที่อยากให้ผู้อื่นมีความสุข และสามารถพัฒนาความรักแบบเมตตาให้เป็นเป็นความรักแบบเมตตาอัปป์มัญญา คือความรักที่แผ่ไปสู่มนุษย์และสัตว์ทั้งหมายด้วยความสม่ำเสมอ โดยไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

๕.๑.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีอยู่ ๓ ระดับ คือ (๑) หลักธรรมที่ใช้กับความรักตนเอง เป็นหลักธรรมที่ใช้กับบุคคลและเหมาะกับการงานต่างๆ ไปเพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลนั้นๆ พร้อมทั้งยังความเจริญมาให้ในปัจจุบัน ได้แก่ ศีล ๕ เบญจธรรม (๒) หลักธรรมที่ใช้กับความรักผู้อื่น เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ เช่น มารดาบิดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยาหรือคู่รัก เพื่อนกับเพื่อน ครูอาจารย์กับศิษย์ ได้แก่ สม ทิศ ๖ (๓) หลักธรรมที่ใช้กับความรักแบบเมตตา สามารถพัฒนาเมตตาให้เป็นเมตตาอัปป์มัญญา เป็นหลักธรรมที่เป็นอัปป์มัญญา ๔ คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐและปฏิบัติต่อสรรพ สัตว์ทั้งหลายโดยชอบไม่มีขอบเขต ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

๕.๑.๓ การประยุกต์หลักธรรมมาพัฒนาความรักในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

เบญจศีลหรือศีล ๕ สามารถพัฒนาความรักตนเอง

ทิศ ๖ พัฒนาความรักผู้อื่น

พรหมวิหาร ๔ สามารถพัฒนาความรักแบบเมตตาเป็นเมตตาอัปป์มัญญา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากงานวิจัยนี้อยู่ในวงจำกัดโดยเป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผู้ทำงานวิจัยมองว่ามีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจในการนำมาศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากขึ้น จึงขอเสนอแนะเป็นประเด็นการศึกษาดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

(๑) ควรนำหลักธรรมเกี่ยวกับความรักไปใช้กับบุคคลโดยปฏิบัติอย่างจริงจัง และสามารถปรับใช้ได้ทุกสถานการณ์ในชีวิตจริงเพื่อความสุขของตนเองอย่างแท้จริง

(๒) ควรนำหลักธรรมไปใช้กับสังคมโดยเน้นความรักที่มีต่อกันในสังคมอย่างแท้จริงจึงจะสามารถแก้ปัญหาในสังคมได้

(๓) รัฐบาลควรมีนโยบายสนับสนุนโดยการนำหลักธรรมเกี่ยวกับความรักมาใช้ในการบริหารบ้านเมืองเพื่อประโยชน์สุขแก่ราษฎร

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะการทำวิจัยต่อไป

- (๑) ศึกษาวิเคราะห์ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับขบวนการพุทธใหม่
- (๒) ศึกษาวิเคราะห์ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับความรักของบัณฑิตชาว

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย , ๒๕๓๙.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, แผนกตำรา. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล. ชุด ๙๑ เล่ม.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับสยามรัฐเตปิฎกอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . อภิธานมัตถสังคหบาลี และ อภิธานมัตถวิภาวินีฎีกาแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____ . วิสุทธิมคฺคปกรณวิเสส. ปจโม ภาโค. กรุงเทพมหานคร : มหาหมกุฏราช วิทยาลัย,

๒๕๔๓.

_____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . มงคลตถที่ปนี ทูติโย ภาโค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๓๘.

_____ . มงคลตถที่ปนีแปล เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

เขมะนันทา. **ชีวิตกับความรัก**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมกับความรักและการแต่งงาน**,

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, ๒๕๔๗.

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัล ฐิตธมฺโม), **ลูกไม่ดี แก่ที่พ่อแม่ พ่อแม่ไม่ดี แก่ที่ลูก**,

กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งเรืองวิริยะพัฒนาโรงพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน**, (สหธรรมิก :

กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๐.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **หวานรักให้เต็มโลก**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

อมรินทร์, ๒๕๔๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ครองรัก ครองเรือน ครองธรรม**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาจำกัด, ๒๕๔๗.

_____ . **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด,

๒๕๕๒.

_____ . **วาทะใหม่สู่วาทะธรรม**, กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . **วิวาทะที่ต้องแผ่ขยายความสุข**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์, ๒๕๕๒.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์

พรีนติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร : เอส

อาร์ พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . **วิวาทะที่ต้องแผ่ขยายความสุข**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๒.

_____ . **ธรรมบุญชีวิต**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมการเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด,

๒๕๕๒.

_____ . **จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมสันต์ทั่วสังคม**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑.

_____ . **สยามสามไตร**, กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปโลหะ (อาจ อาสภมหาเถร แปลและเรียบเรียง). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**.

กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์. **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
กัลปพฤกษ์, ๒๕๔๘.

พระพิพิธธรรมสุนทร (ญาณสุนทร), **ความรักในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : กอง
สถานการณ, ๒๕๔๖).

พระมิตซูโอะ คเวสโก. **ความจริงเกี่ยวกับความรัก ความโกรธและความเมตตา**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาจำกัด, ๒๕๔๙.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร.จำลอง สาทัดนี้ก, **พจนานุกรมบาลี – ไทย
ฉบับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พุทธทาสภิกขุ. **การทำลายความเห็นแก่ตัว**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

_____ . **รักผู้อื่น : แก้ปัญหาได้ทุกอย่าง** บทคัดย่อจากชุดสิ่งสำคัญที่พากันมองข้าม,

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเผยแพร่วิตชีวิตประเสริฐ, ๒๕๔๐.

_____ . **การทำลายความเห็นแก่ตัว**, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

พิสิฐ เจริญสุข, **เบญจศีล - เบญจธรรม**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

พันเอกปิ่น มุทุกันต์, **ความรัก**, กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๓.

ว. วชิรเมธี, **มหัศจรรย์แห่งรัก**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เทน้ำ เทท่า, ๒๕๕๓.

_____ . **การทำลายความเห็นแก่ตัว**, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

วรรณสิทธิ์ ไวกยะเสรี (ผู้รวบรวม), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙**,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓.

วศิน อินทสระ. **ธรรมและชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๗.

ประเวศ วสี, **วิถีมุขยในศตวรรษที่ ๒๑ สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา**,

กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิสวดศรี-สถิตต์วงศ์, ๒๕๔๕.

หลวงเทพคุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป. ๙), **ธาตุปฏิบัติปกา หรือ พจนานุกรมบาลี - ไทย แผนกธาตุประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

เนติบัณฑิตยสภา, **คำพิพากษาศาลฎีกา เล่มที่ ๖**, กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๖.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali-Thai-English-Sanskrit Dictionary)**, ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๒๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมมปทฎฐกถา (ปฐม ภาโค)**, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐.

ข่าวต่างประเทศ, **หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ**, ๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.

ข่าวอาชญากรรม, **หนังสือพิมพ์ คม ชัด ลึก**. ๒ ตุลาคม ๒๕๕๓.

ประชุมอริยวินัย คืบหน้า จัดตั้งองค์กรเยาวชนชาวมุสลิมชาตินาชาติ", **ธรรมานุกรณ์ ๒**, ๒๕๔๔.

ในประเทศ : รัฐมนตรีทำทอ้ง กลุ่มชนฝ่ายค้านทำแท้ง, **มติชนสุดสัปดาห์**, ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑๕๘๐ (๒๖ พฤศจิกายน - ๒ ธันวาคม, ๒๕๕๓).

ศ.นพ. นิกร ดุสิตสิน, **เอกสารทางการแพทย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์วิจัยและพัฒนาเพศศาสตร์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๘.**

ส.ผ่องสวัสดิ์, **ครอบครัวอบอุ่น มุลินีพัฒนาวาชนต้นแบบศีลธรรม**, กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๙.

สุเชาว์ พลอยสุขุม (ผู้รวบรวม), **ธรรมานุกรณ์ : ประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

(๒) **วิทยานิพนธ์**

พระมหาปรีชา ปริญาณจารย์ (หลักโคตร). “ความรักในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระอำนาจ เขมปญโญ (ยอดทอง). ปรัชญาความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาทและงานเขียน
เรื่องซิมโพเซียม (Symposiun) ของเพลโต. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย, จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐,

อายุษกร งามชาติ, การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยน
ภาวะบกพร่องทางความรัก, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

นางสาวประภัสสร คำภีโร, **การศึกษาวเคราะห์ความรับผิดชอบต่อสถานะและบทบาท
ของมนุษย์ สิ่งคาลกสูตร**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ :

(1) SECONDARY SOURCES :

Pra Dhammakosajarn (Prayoon Dhammacitto). **Dhamma and Environmental
Preservation**. International Council of the United Nations Day of Vasak,
Bangkok Thailand, 2009.

Quoted in Chiristopher S Queen (ed). **Engaged Buddhism in the West**.

The Most Ven. Prof. Dr.Pra Dharmakosajarn. **Dhamma and Environmental
reservation**. The internation Day of Vesak Celebrations , Thailand, 2009.

Walpola Rahula. **Zen and Taming of the Bull to words the Definition of
Buddhism thought**. London : Gordon Fraser 1978 ใน Ken Jones. **uddhism
and Social Action**. Kendy : The wheel Publication, 1981.

(2) Thesis

Somsri Saphamai. "A Comprative study of the Theravada Buddhist and man Catholic Concept of Love : A case study at Baan Mai and Thakham Sub – Districts Samphran District. Nakorn Pathom province". **A Thesis in Partial fulfillment of The Requirements for The Degree of Master of Arts (Comparative Religion) in The Faculty of Graduate Studies of Mahidol University, 1984.**

(3) สารสนเทศออนไลน์

www.wikipedia.org.th (21/08/2010)

www.socialenterprise.org.uk (3/01/2011)

www.forallhlc.org (5/02/2011)

www.volunteerspirit.org (5/02/2011)

Thich Nhat Hanh, "Five Mindfulness Trainings", (2/10/2007),

www.plumvillage.org/HTML/practice/html/5_mindfulness_trainings.htm

ประวัติของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวณัฐมา นามสกุล ชันติธรรมกุล
เกิด ๑๒ เมษายน ๒๕๐๒
ภูมิลำเนา ๒๘/๓ หมู่ ๗ ต.บ้านสวน อ.เมือง ชลบุรี ๒๐๐๐๐
การศึกษาปริญญาตรี (การตลาด) มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ (ฉะเชิงเทรา)
เข้าศึกษาหลักสูตรบัณฑิตศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๑ เข้าศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชาพระพุทธศาสนา (รุ่นที่ ๒๑) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หน้าที่การงานปัจจุบัน

บริหารอพาท์เมนท์ และถวายเป็นความรู้ให้สามเณรในวิชา พระพุทธศาสนา
มหายาน โรงเรียนวัดโพธิ์รัตนารามวิทยาลัย อ.ศรีราชา ชลบุรี

ประสบการณ์

พ.ศ. ๒๕๒๖ ทำงานด้านการแพทย์และเภสัชกรรม
พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ เรียนด้าน Body Theraphy
พ.ศ. ๒๕๓๕ คุมงานด้านการตลาดที่อเมริกา, ญี่ปุ่น
พ.ศ. ๒๕๓๗ คุมงานด้านการตลาดที่เกาหลี
พ.ศ. ๒๕๔๖ คุมงานด้านการตลาดและสุขภาพที่เยอรมัน เบลเยียม,
ฝรั่งเศส
พ.ศ. ๒๕๒๘ ฝึกสอนที่โรงเรียนบุญจิตพัฒนิกายการ ชลบุรี
พ.ศ. ๒๕๕๑
- เป็น Volunteer Staff (Leader V.I.P Group) ในงานวัน
วิสาขบูชาโลก (Visak Day)
- เป็นเจ้าหน้าที่ควบคุมดูแลความเรียบร้อยและติดต่อประสานงานใน
งานปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย ณ มหาจุฬาลงกรณ ต.ดงพญาเย็น อ.ปากช่อง นครราชสีมา
- เป็นพิธีกรในงานวันศิษย์เก่าสัมพันธ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ณ วัดศรีสุदारาม เขตธนบุรี กทม.

พ.ศ. ๒๕๕๓

- เป็นวิทยากรบรรยายในหัวข้อ “คุณธรรม จริยธรรมใน
โรงเรียน” ณ โรงเรียนวัดโพธิ์ตระราชวิทยาลัย อ.ศรีราชา ชลบุรี

ความสามารถพิเศษ วิทยากร พิธีกร English Buddhism